

nem volt pusztán zsidó érdek, hanem kincstári érdek is, a mennyiben a praefectus vetette ki és szedette be innentől fogva a királyi védődíjjakat, a zsidó censust, a mely az egyes zsidó községeket és azok egyes tagjait terhelte.

A védődíjjak fizetéséből eredő teher annál kisebb volt, minél többen voltak zsidók a községben. Innen ered a zsidók között támadt ellenkezés oly esetekben, ha többen közülök elmenekültek más helyre. Példa erre, hogy midőn Pozsonyból tömegesen vándoroltak ki a zsidók a Sz.-Györgyi és Bazini grófok területére, a visszamaradtak panaszt emeltek. A kivándoroltak visszatérése ennek folytán nemsokára be is következett. A zsidó-előljáró, a praefectus volt innentől fogva a zsidóknak hivatásszerű szószólója, ő eszközölte ki a zsidó privilegiumoknak kiadását a királyoknál. Volt neki büntető joghatósága is a zsidók fölött. Megbizottja által a rendetlenkedőket Budára, az ő rendes hivatali székhelyére vitette, bebörtönözte stb. A zsidó praefecturának viselése előkelőbb állást biztosított; a középkorban nálunk is kötelező zsidó jelvények viselése alól a király a praefectust fel szokta menteni. Megemlítendő, hogy a praefectusi állás egy és ugyanazon családdhoz, a budai származású és ott lakó *Mendelék*hez fűződött.

II. Ulászló tárnoki czikkei szerint (1503 előtt), ha zsidó alperes ellen per indítandó, a budai várnagy (Castellanus) illetékes. Ettől a tárnokhoz és ha a per tárgya a 300 frtos értéket meghaladja, még a királyhoz is lehetett felebbezni. Ezen intézkedés tehát megváltoztatja a városi bíróságoknak Mátyás király által 1459-ben kinyilvánított, keresztényekre és zsidókra nézve is egyenlő illetőségét. A mi a zsidó jelvényeket illeti, megjegyzendő, hogy a mult korszakban az 1233. évi beregi egyezményben és az 1279-ik évi budai zsinati határozmányokban foglalt azon rendelkezés, hogy a zsidók vörös foltot viseljenek ruházatukon, ugy látszik hatályba nem léptek. A budai zsinat feloszlata miatt talán ezen kérdést bővebben nem is tárgyalta. A jelen korszakban azonban igenis Pozsonyban csúcsos kalapot, Budán meg kerek, vörös köpenyen sárga foltot viseltek. A zsidó jelvényeknek viselése 1520-ig volt kötelező, a midőn azok II. Lajos király által eltöröltettek.

Ilyen megkülönböztető jelek viselésére különben a középkorban nemcsak a zsidókat készítették, hanem a Saracénokat is. A negyedik lateráni zsinat 1215-ben határozott ezen tárgy-

ban.¹⁾ Nálunk ugyanigy határozott II. András 1232-ben.²⁾ A budai 1279. évi zsinat a ruházat mellső baloldalán sárga kerek foltot ír elő, míg a zsidók jelvénye amint említettük, vörös kerek folt lett volna. Kötelezték ezeken kívül ilyen megkülönböztető jelvények viselésére Franciaországban a megtért eretnekeket is, az Albigeneket, a Catharanusokat. Az 1229. évi Toulousi zsinat határozatai szerint tévtanaik elhagyásának jelül ruházatuk mellső részén két keresztet voltak kötelesek viselni. Innen neveztek el őket «crucisignatus»-oknak.³⁾ Az elítelt heretikusok hátukon és mellükön viseltek sárga keresztet és pedig még akkor is, ha lakásukon tartózkodtak.⁴⁾ A hamis tanzásban bűnös 4, nyelv alaku vörös posztódarabot viselt; kettőt elől, kettőt hátul a felső ruházaton.⁵⁾ A ráolvasás vagy az úrvacsorája ellen vétők egy sárga — a szent ostyát ábrázoló — foltot viseltek.⁶⁾ A leprosusok (kiütéses betegek) szürke vagy feketeszínű köpenyt és egy sajtálagos csuklyát hordottak, némely helyen meg két darab fát is vittek magukkal, melyet össze kellett ütniök, hogy az így keletkezett zaj által közeledésüket jelezzék és a szembe jövőket a kitérésre figyelmeztessék. Ezáltal akarták az érintkezést és a betegségnek terjedését megakadályozni.⁷⁾ Láthatni ezekből, hogy a megkülönböztető jelvények viselésével Európaszerte találkozunk és hogy ezek nem pusztán a zsidókra voltak kötelezők, hanem másokra is. Legnagyobb részben ezen jelvények vallási indokokra vezetendők vissza.

VI. FEJEZET.

A hadügy.

1. §. Általában.

Ismeretes dolog, hogy az Árpádházi királyok korában kétféle hadsereg volt megkülönböztetendő, a királyi és nemzeti hadsereg. A királyi hadhoz tartoztak: a várjobbágyok, a kik a had-

¹⁾ Ulysse Robert: Les Signes d'infamie au moyen age. 114.

²⁾ Endlicher Mon. Árp. 437. Theiner vetera mon. I. 117.

³⁾ Ulysse Robert i. m. 117.

⁴⁾ U. o. 119.

⁵⁾ U. o. 142.

⁶⁾ U. o. 143.

⁷⁾ U. o. 147.

seregnek legnagyobb részét képezték, a királyi főtisztviselők, a kik még birtokuk után is kötelesek voltak vitézeket állítani, továbbá mindazok, a kiknek a király, a mint a források mondják, «quibus amplas concessimus donationes» (1231: XV.) nagy kiterjedésű ingatlanokat adott, sokszor pedig olyan feltétellel, hogy a királyi hadba bizonyos számú katonát kötelesek állítani. Ezen hadseregbe tartoznak még a szepesi szászok, a kik a birodalom határain belül 500, a birodalmon kívül 100 harczost állítottak azon esetben, ha a király személyesen vezette a hadat. Ha nem a király volt a hadvezér, hanem valamelyik főúr, akkor csak 50 katonát állítottak ki. A királyi hadseregbe tartozott még a székely felkelés. Az Árpád-házi királyok korszakában ezen királyi hadseregben szolgálnak már zsoldosok is. A királyi hadseregnek jellege, hogy az a királynak hadba hívására mindig készen áll és pedig úgy támadó, mint védő háború esetére, külföldön is (királyi zsoldosok) meg belföldön is, hacsak a külföldi szolgálat kötelezettségére nézve bizonyos kivételek a katonai teherrel járó ingatlanok adományozása alkalmával nem tétettek.

A királyi hadseregen kívül volt még a nemzeti hadsereg. Ebbe tartoznak a királyi főtisztviselők, azután azon földbirtokosok, a kik földbirtokaikat vitézek állításának kötelezettsége mellett kapták, azonkívül az összes nemesség, tehát a nemesi felkelés. Ennek célja legelső sorban a honvédelem, a miért elvben külföldi hadjáratokra nem alkalmazható; csakis akkor, ha ebbe beleegyeznek és zsoldot kap (1222: VII.). A derékhad csak nagyobb veszély elhárítása céljából köteles felülni, ha a veszély elhárítására a királyi hadsereg nem elegendő. A királyi hadsereg tehát legelső sorban köteles a belbékét fenntartani és szükség esetén az ellenséggel szembeszállani. Lényegében tehát megfelel a frank «Landfolgé»-nak, míg a derékhad felülése egyenlő a nyugati «Heerfahrt»-tal. Mert a hadi kötelezettség személyes, csak a betegek, a birói tisztet viselők küldhettek helyettes. Egyébként nem volt helye a helyettesítésnek, a hadi szolgálat megváltásának. Mert a királyi hadsereg csekélyebb volt, mint az egész hadsereg a derékhaddal együtt, daczára annak, hogy a háborúizetésnek joga a királyt illette meg, támadó és külföldi háborúknak viselése egyedül a királyi haddal nem képzelhető — és így ilyen hadi vállalatok mindig a nemzet beleegyezésétől voltak függővé téve. A nemesség a háború idejére tartozott magát élelmezni és fegyverrel is

ellátani. Az élelmezés ilyen rendszer mellett nem lehetett kielégítő. Ezen hiánynak tudható be, hogy a hadsereg még belföldön is sokszor egész vidékeket pusztított. A felszerelés is gyakran nagyon hiányos volt. A nemesi felkelésben legelső személy maga a király. Ő vezeti a hadsereget. Külföldre menni, támadó háborúban résztvenni, a mint említettük, a nemzet nem volt köteles. Ez teljesen beleegyezésétől függött. Ha azonban a nemesség erre vállalkozik, nem köteles magát élelmezni, sőt zsoldra is van igénye.

Ha a hadiszervezet így csonkítlanul megmarad, teljesen megfelelő lehetett volna a maga céljainak. A dolgok azonban másként fejlődtek és pedig még az Árpádok idejében. A királyi hadseregnek zöme ugyanis már az Árpád-korszak vége felé a királyi rendelkezés alól kikerült akkor, a midőn a hadiszervezetnek alapját képező várszervezet felbomlott. A várszervezet felbomlásával az odatartozott népelemeknek rendi, illetve osztályszervezete is megváltozik. A várjobbágyok közül sokan a nemesség sorába kerülnek és mint ilyenek már nem a királyi, hanem a nemzeti hadseregnek lesznek alkotó elemeivé.

A várjobbágyoknak másik része földesuri immunitások hatalma alá kerül, mások megint városi polgárokká lesznek. Nemcsak a várjobbágyok, de a várnépbeliek viszonya is megváltozott. Mindezen elemeknek szereplése megszűnt tehát a királyi hadseregben. Ehhez járult még a várépítési engedély is. A magánvárak építésére vonatkozó engedély az ország biztonságának emelése okából közvetlenül a tatárjárás ideje után (1242.) adatott ki. Az ujonnan emelt várak védelmére azután a nemesek sorából is sokan vállalkoztak, de meg más szabad állásuak is, kik mindnyájan csökkentették a királyi hadseregnek létszámát. Mindezen körülmények gyengítették a királyi haderőt. A hadiszervezetnek sulypontja pedig rendszerint a királyi hadseregben keresendő. A mindenkori készenlét, a hadiszolgálat idejének korlátlansága és feltétlensége könnyebben mozgó és könnyebben kezelhető alkatrészévé avatják a hadseregnek királyi alkotó elemét.

A nemzeti hadsereg bizonyos feltételek mellett működik csak; a veszély ideje, a mely magyarázatokra és megfontolásokra szolgált okot, a fővezérek személyszerinti meghatározása, a területek minősége a hol működik stb. nehézkesebbé teszi a hadseregnek ezen alkotó elemét.

De eltekintve azon körülményektől, melyek a hadsereget szervezetenként gyöngítették, azt sem lehet állítani, hogy a rendi szervezetben bekövetkezett hullámzás az összes elemeket, melyek a királyi hadseregből kikerültek, átvitte volna a nemzeti hadseregbe. A szabad királyi városokba huzódó várjobbágyoknak személyes hadi kötelezettsége megszűnt. Róbert Károly uralkodásának kezdetén ugyan még voltak harczoló várjobbágyok és ezek a kúnokkal, székelyekkel, részben a szepesi szászokkal, a kik évi adójuk felemelése után saját területükön belül voltak kötelesek hadba vonulni (Feh. VIII. 2. 57.), maradványait alkották a régi királyi hadseregnek, de ezen hadsereg semmi körülmények között sem lehetett eléggé erős támasza a királyi hatalomnak.

Az Árpád-házi királyok korából az Anjou korszakba való átfejlődés tehát a hadi szervezetben is átmenetet jelent. Azon alapok, a melyekre a hadi szervezet ezen korszakban le lett téve, szélesebbek, terjedelmesebbek voltak, mint azon jelenségek, melyek az új rendszernek csak intézményszerű előhírnökeiként szerepeltek. Értjük a hűbériség hatása folytán keletkezett hadszervezeti alapokat.

A hadiszervezet körében ezek ugyanis csirájukban felismerhetők már a Szt. István-féle államszervezet korszakában is. Elég itt a várszolgálattal kapcsolatos várjobbágyi viszonyra, a bizonyos számú fegyveres vitézek állításának kötelezettségével járó ingatlan adományozásokra*) utalnunk, mely intézmények közelebbről hűbéri természetűek. De távolabbról a nemzeti hadseregnek hadi kötelezettsége sem áll igen távol a hűbéri jellegű hadi kötelezettségtől, mert ingatlan ellenében jár és pedig ép úgy korlátolva, mint a hűbéri hadi kötelezettség, t. i. pusztán védelemre szorítkozik bel-földön, külföldön és támadó háboruban pedig csak fizetés mellett és az érdekeltek beleegyezésétől függőleg érvényesül.

Az Anjou korszakban azonban a hűbériség közvetlenebbül hat. A fennállott hadi szervezet pedig fel volt bomolva, feladatának többé meg nem felelhetett s így természetes, hogy akkor, midőn az újjászervezésnek kérdése merült fel, királyaink a régi jelenségek és a korszerű európai áramlat hatása alatt láttak annak megoldásához.

A hadi szervezet alapjaként részben a főhivatalok viselését, részben pedig az ingatlan vagyonnak nagyságát ismerték el.

*) Pld. Wagner An. Scep. I. 115.

Az előbbi körülmény a hadi szervezetben a királyi hadsereg hagyományait tartotta fenn, az utóbbi a nemesség jogegységének elismerése mellett az egész hadsereget az ingatlannal hozta kapcsolatba. Mindez Róbert Károly idejében indul meg, a ki a hűbériség légköréből jutott a magyar trónra. Magával hozta a nyugati lovagi szellemet, melynek hatása az udvari életben, a királyi udvarban keletkezett intézményekben (curia militaris, lovagi rendek, torna-játékok, czimeradományozások stb.) mutatkozott, de érezte ezen szellem a maga hatását különösen azon intézmény újjászervezésében, a mely a lovagi szellemmel a legszorosabban függ össze: — a hadseregnek szervezésében. Az udvari élet, a király környezetében való tartózkodás hozzászoktatta a nemességet az új intézményekhez és önkénytelenül is belevitte őket azok elfogadásába és gyakorlati érvényesítésébe.

Az udvari élet, a királyi kitüntetés, a királyi kegy a nemesség hűségének hízelt. S midőn az Anjouk a földbirtokosoktól megkivánták azt, hogy saját embereiket is állítsák hadba és ezeket saját czimeres zászlójuk alatt vezessék, a nemesség ezt inkább kitüntetésnek vette, mint megterhelésnek. Róbert Károly ezen újjászervezéshez akkor fogott, a midőn a várkatonaságnak régi alapokon való újjászervezése a *recaptivatio**) — a várbirtokok visszafoglalása útján t. i. — csekély eredményre vezettek. A várszervezet ugyanis meggyengült formájában belenyulik Róbert Károly uralkodási éveibe is. Az eladományozott, vagy inkább a czim nélkül bitorolt ingatlanok visszavétele és a meggyengült várszervezetnek visszaállítása csak kísérlet volt, egészében nem sikerült. Ezen nemleges eredmény készítette a királyt a hűbéri elveknek alkalmazására a hadügy terén. Kezdődik a *banderialis hadi szervezet kora*.

A zászlónak mint hadi jelvénynek használata visszanyulik az előző korszakba. Elnevezése: *vexillum*, *labarum*. A «*vexillum regis*» átvitt, de tágabb értelemben a királyi hadsereget is jelenti.**)

A zászló tehát már ezen korszakban is a csapat fogalmát helyette-

*) U. i. 127. l.

***) IV. László 1238-ban: ...de cetero iidem ...illa gauderent libertate, qua ceteri Regni sui nobiles gauderent sub vexillo suo regio militantes. Wagner Dipl. Tára 292. Kovachichnál: Suppl. ad Vest. I. 380.

siti. A vármegyei zászlóaljok szintén saját zászlójuk alatt szerepeltek.*)

A zászló olasz elnevezése «bandiera» vagy «bandera.» Átvitt értelemben a Banderium szintén a zászló alatt összegyűlt csapatok összessége. (Zászlóalj.) A zászlónak és átvitt értelemben a zászlóaljnak ilyféle elnevezése Róbert Károly alatt honosul meg az olasz hűbéri áramlattal kapcsolatban, ámbár erre való példa a mult korszakból is van.**) A vexillum és banderium azonban a hadi szervezetnek magának egymástól különböző jellegét jelentik. A vexillum tulajdonképpeni korszaka — az elnevezés ugyan helylyel-közzel ezen korszakba is átnyulik — a személyes és csak kivételesen az ingatlanlannal járó hadi kötelezettséget jelenti, mely korszakban a helyettesítés és pénzzel való megváltás elvben ki van zárva.

A Banderium fogalmával az ingatlan nagysága után járó katonaaállítás függ a legszorosabban össze, jelenti a magánjogi elveknek a hadi szervezetbe, annak tagozatába való belevegyülését s ámbár a hadi kötelezettségnek közjogi egysége megmarad, a földesuraknak saját zászlójuk és czimerük alatt a kellő számaránytól feltételes csapatparancsnoksága, a helyettesítés és a hadi kötelezettségnek pénzen való megváltása, a csapatok egyes alkotórészeinek a vármegye hatásköre alól való sokszoros elvonása: mind olyan körülmények, melyek a hűbériségnek befolyását jelentik a hadiszervezetben.

A banderiális hadi szervezet tehát részleteiben nem egyenlő a hadi szervezet egységével, hanem inkább annak szakadozottságával. Az egység pusztán az egész hadseregben, ha a derékhad is kivonul és azon elvben jut kifejezésre, hogy a hadi kötelezettség az ingatlan nagyságával, tehát a jobbágytelkekkel, azok portáival (militia portalis) arányban áll. Kifejezésre jut ezen egység még a királyi főtiszti banderiumokban szolgáló elemek fentartása végett szedett egyáltalános adózásban, a dicában is.

A királyi hadseregnek sulypontja az előbbi korszakban a várszervezetre nehezedett. Az ujonnan kialakult autonóm vár-

*) Kovachich Suppl. ad. Vest. 328.

***) „Banderium nostrum regium“ 1260. Kovachich az oklevelet gyanusnak tartja. Suppl. ad. Vest. 382. Horváth Mihály: A magyar honvédelem című munkájában tört. pedig valódinak. Magyar tudós társ. évk. 318.

megyében ezen sulypont már elvész és oda kerül a királyi, főpapi és főtiszti banderiumokba. Ezen banderiumok fölszívták a vár — illetve a vármegyei katonaságnak egy részét, a mennyiben az önálló csapatparancsnokság, a saját zászló alatti vezérség magával hozta azt, hogy a főurak, a kik ezen joggal birtak, már azon okon is, hogy minél nagyobb létszámú Banderiumot állítsanak, elvonták a megyék hatósága alól saját embereiket és a maguk Banderiumai alá gyűjtötték.

A banderiális hadi szervezet fejlődésének kezdetétől indul meg tehát a létszám gyarapításának ezen áramlata a vármegyei csapatok rovására, melynek végeredménye volt a XV-ik század végén bekövetkezett szabályozása annak, hogy kik legyenek azon főurak, kiknek önálló banderiális joguk van és kik vonhatják el telek-katonáikat a vármegyei katonai hatáskorból (1492: XX., XXI.).

A banderiális jog tehát eleinte époly kevéssé volt törvényileg szabályozva, mint a banderiumoknak szervezete. A törvényes intézkedések a haderő emelése érdekében, hogy t. i. a nemesség egyáltalában képes legyen a hadi kötelezettségnek megfelelni és hogy Banderiumokat állíthasson — csak közvetett természetűek voltak. Ilyen közvetett intézkedés Nagy Lajos idejében az ősiségnek és a kilenczedszedésnek törvénybe iktatása. Az első az aranybullának 1351-ben — kivéve 4-ik pontjának — megerősítésével, az utóbbi az 1351. évi VI. t.-cikkkel történt. Az ősiség a nemesi ingatlannal összefüggő egyáltalános hadi kötelezettséget emelte, a mennyiben a nemesi ingatlant a családhoz, másrészt a szt. koronához füzte. A kilenczedadó pedig a katonaszkodás költségeinek fedezésére szolgált és közvetlenebbül áll kapcsolatban a banderiális rendszerrel, a mennyiben a nemességnek felszerelését és a háboru ideje alatti eltartását biztosította. A költségeknek a kilenczed által való biztosítása azonban ugy látszik elégtelennek bizonyult, mert van rá példa, hogy a nemesek a létszám kiállításában — Nagy Lajos alatt — egymással versenyezvén, ezen verseny legalább egyeseket az anyagi tönk szélére juttatott*). A banderiumok létszámának emelése volt oka annak, hogy a banderisták a banderiumokba, csakhogy azoknak állományát megnagyobbítsák, a jobbágyi elemet is belevonták.

*) Fehér IX. 2. 218.

A banderiumok alkotó elemei eleinte csupán nemesek, szabadok, familiaresek és szolgákból állottak. A jobbágyok a fejlődés első korszakában nem törvényes, hanem a főnemesek magánintézkedései nyomán kerültek volt oda. Ez azonban — mert hiszen a létszámot tetemesen emelte — lassan állandó szokássá lett. Valószínűleg már Lajos idejébe vezethető vissza a jobbágytelkeknek megszámitása, tehát a hadi kötelezettségnek az ingatlan nagyságával való állandó összekapcsolása. Idővel egyrészen a hadi adó, a dica is*), a mely a telekkatonaságnak, később pedig a banderiumok ezen most említett alkotó elemeihez csatolt zsoldos csapatok ellátását célozta, a tisztí banderiumokra szállt, a melyeknek fentartási költségei elsősorban ugyan a főtisztí jövedelmeket, idővel egyáltalában a királyi jövedelmeket is terheltek**), ha nem is folytonosan és állandóan***).

A banderiumok alkotó elemei és így azok létszáma is a banderista urak vagyoni viszonyaitól függött, melyeknek a hadi szervezettel való összekapcsolása eleinte pusztán az uraknak nemes versenyén indult, de már az Anjou-korban legalább részben (ösiség, kilenczed) törvényhozásilag adattak meg azon alapok, a melyekre a hadi kötelezettség fektethető volt. Mulasztásnak csak azt lehet mondani, hogy a midőn a honvédelemnek alapjai ilyenképpen megadattak, a kötelezettség maga törvényileg nem függetelt ezen alapokhoz, úgy, hogy a hadi szervezetre fordítandó költségek (pld. ut nobis fidelius possint famulari) állandó kapcsolata a hadi szervezettel meglazult. A banderiális hadi szervezetnek első fénykora Nagy Lajos halálával megszűnik. A nagy fejedelem személyes varázshatása letűnván, az ő személyiségéhez fűződő hadi szervezet gyarló foszlányokra szakadt.

Zsigmond király nagy küzdelmek árán igyekszik a honvédelemnek szétkuszált szálait felvenni és a törvényhozás auctoritása mellett honvédelmi rendszert alkotni. Eleinte az átvett intézménynek továbbműködését szintén csak királyi auctoritás mellett igyekszik megindítani. Történnek jobbágyi összeírások, hadi adókat vetnek ki, de mindez nem elegendő a szétbomlaldozó rendszert biz-

*) Feh. C. D. X. 2. 256.

***) Lásd Horváth i. m. 325. és 1454: (II.). 2. 2. §.

****) V. ö. Kovachich: Suppl. I. 428., 429. Különösen 1522: XXI. és 1525.: (rákosi) XVI. t.-cz.

tos alapokhoz fűzni. Az 1397. évi országgyűlés is foglalkozik a kérdéssel. A jobbágyok száma szerint — a mely az ingatlan nagyságát képviseli — minden 20 jobbágy után állítandó egy lovas katona (Huszár). Ezen intézkedés azonban csak ideiglenes természetű lett volna. 1427-ben pedig a csapatokban uralkodó fegyelem hiányának, a beszállásolás és a hadsereg élelmezése körül létező határozatlan állapotoknak akar a király gátat vetni. (Brassói rendelet.) A hadseregben uralkodó sanyarú viszonyokat azonban leginkább a Zsigmond-féle 1433. évi hadszervezeti propositiók tüntetik fel. Ezekből kivehető, hogy kétségek támadtak a védőhadjáratban résztvevő nemesek sorában az iránt, vajjon védelmi kötelezettségük területileg meddig terjed, az ország határai alatt mit kell érteni? A nemesi felkelés működése ugyanis már az aranybullának határozatai szerint csupán az ország határáig terjed. Minthogy az ország területe az alávetett hűbéri tartományokkal bővült, a királyi hatalom valószínűleg ezen tágabb határt és nem az anyaország határát óhajtotta a nemesség hadikötelezettségének területként kijelölni. A nemesség azonban úgy látszik, ellennézetben volt. A táborozás ideje sem volt törvényileg szabályozva és gyakran megesett, hogy a nemesek az élelemből kifogyva, vagy más fontosabb ok nélkül is, idő előtt, önként hagyták el a tábor.

A csapatok harci képessége részben a táborban megjelenő testi alkalmatlansága, részben a hadi felszerelés elégtelen volta miatt tetemesen alászállott. Megjelentek ott aggastyánok, szegények, botokkal ellátva fegyver helyett, úgy, hogy inkább koldusoknak, mint harczosoknak illettek be.) Mindezen hiányok orvoslására hívják fel az 1433. évi propositiók a vármegyéket. Ép így meg lett volna a megyék által hivatalosan állapítandó a jobbágykatonaságnak számaránya a telkek nagysága szerint, intézkedés lett volna teendő súlyos büntetések kiszabásával a katonáknak garázdálkodásai, kártevésai és erőszakoskodásai ellen, a hivatalban lévők helyettesítése tárgyában, a külföldi háboru esetén fizetendő zsold nagyságáról (1 arany forint) esetleg sóban (salarium), a hadbahívás ideje és helyéről, a táborból időnek előtte való eltávozásról, mely körülmények kétséget kizáró módon rámutatnak azon hiányokra, a melyek a hadiszervezet körül felmerültek. Az 1433. évi propo-

*) 1433: II.

sitiók, melyeket a Husszita és a török veszedelem sugaltak, törvénynyé nem lettek. Csak 1435-ben történt meg a hadi szervezetnek codificálása. Ezen törvénybe a két évvel ezelőtt a megyék elé terjesztett tervezetből egyes intézkedések jutottak bele. Kovachich szerint ez képezte alapját, adta az anyagot az 1435. évi törvényhez*). Az itt lefektetett alapelvek nagyjában véve a későbbi hadi szervezeti törvényekben is érvényesültek. Minthogy állandó hadsereg nem volt — érthető, hogy a törvényhozás különösen akkor foglalkozott ezen főfontosságú kérdéssel — és pedig a királynak kezdeményezése folytán, a mikor az országot közvetlenül vagy távolabbról is veszély fenyegette. Az 1433. évi javaslatot, az 1435. évi törvényt (I) első sorban a cseh Husszíták-tól eredő veszély sugallta. De közelgett a török veszedelem. Meg volt már a nikaipolyi csatavesztés is. Erre vezethető vissza az 1433. évi javaslatnak azon rendelkezése, hogy az ország határai, a hadi kötelezettségnek területi szempontból való terjedelme megállapítandók. A török veszedelem Konstantinápolynak török kézre való jutása által közvetlenebbé vált.

Innen magyarázható az 1454. évi hadszervezeti törvényhozás. Mátyás királynak pedig sűrűn viselt háborui szükségképpen maguk után vonták a hadügy körüli 1459. évi törvényeket. Mátyás alatt azonban a hadügy ismét nevezetesen fellendült. A király egyénisége a hadi szervezet terén is érvényesült olyképpen, hogy a bandériális szervezet második fénykorát Mátyás uralkodása idejében élte. Halála után a fokozatos hanyatlás következett be. II. Ulászló meg II. Lajos alatt egyrészt a török veszély küszöbön állott, másrészt pedig a nemességnek a hadügy körül tanúsított buzgósága egyre és pedig aggodalmat gerjesztő módon csökkent. A hadi szervezet terén a közállapotoknak ziláltsága szemmel láthatóan tükröződött vissza, a miből önkényt következett, hogy a törvényhozás a teljesen decomponált hadiszervezetet a veszélyben lévő haza megmentése okából megerősíteni igyekezett. Innen az 1492., 1498., 1500., 1521. évi törvényeknek intézkedései. Tény, hogy ezen törvények a lehanyaglott bandériális szervezetbe új szellemet önteni képesek már nem voltak. A pártviszályok közepette a harci szellem kimuló félben volt és bekövetkezett a mohácsi vész,

*) Kovachich : Suppl. 419. „... vix dubitare licet, quod ipsae hae propositiones materiam Decreto illi praeberint.“

a mely nem pusztán az ellenség számszerű túlerejében találja meg a maga magyarázatát, hanem azon sok hibában is, a melyek a vitézül harczoló sikra szállott csekély haderőnek elégtelenségét előidézték.

Igyekezni fogunk a következőkben a bandériális szervezetnek lényegét, úgy amiképen az a forrásokban letett elvek szerint kialakult, röviden összefoglalni.

2. §. *A királyi hadseregnek viszonya a derékhadhoz. A királyi sereg banderialis részei. A banderiumok alkotó elemei.*

A hadi szervezetnek sulypontja, a mint már felemlítettük, a királyi hadseregben keresendő. Ennek lényege azonban nem csak abból áll, hogy a király feltétlenül rendelkezik felette, hanem abból is, hogy a honvédelemnek sulypontja legelső sorban erre nehezedik. Ezen elv le van téve az 1433. évi propositiók XVIII. és XXI-ik czikkeiben. Még inkább jut azonban kifejezésre az 1435. évi decretum (V-ik) bevezetésében, a hol a király nem csak elismeri ezen kötelességet, de a veszélyeztetett helyek királyi költségen való megerősítését is igéri. A királyi hadsereg tehát első sorban köteles a támadásokat visszavetni s csak akkor lép tevékenységbe a derékhad, ha a királyi hadsereg erre elegendő nem volna. A királyi hadseregnek elsőségét a védelemben és a derékhadnak csak másodsorban való szereplését, a nemesség a közszellem hanyatlásával mindinkább hangoztatta. Ezen körülmény is egy adattal több arra, hogy a mohácsi vész ideje felé a régi hadi erények ragyogó fényükből mindinkább veszítenek. Erre egyenesen rámutat a Mátyás idejében meghozott 1459-iki decretum, a mely még hozzá olyan király uralkodása idejében hozatott meg, a ki alatt a bandériális szervezet az Anjouk után még egyszer — de utoljára — fénykorát élte. De ismétli ugyanazt a 1492. évi XIX-ik törvényczikk is.

A királyra legelső sorban háruló ezen honvédelmi kötelezettség áll a szükséges védőcsapatoknak kiállításából (1435. (V.) bevezetés, 1492 : XIX. stb.) és a veszélyeztetett helyek megerősítéséből (1435 : bevezetés). A mihez a végvidékek megerősítésének kötelessége legelső sorban tartozik. Ez utóbbi körülmény különö-

sen abból is látható, hogy a tiszti bandériumok között legelső sorban a végvidéki, a báni és az erdélyi vajda bandériumai szerepelnek.

A királyi hadsereg ilyképpen gerinczét alkotja a teljes haderőnek és a derékhad, közvetlen nagyobb veszély esetén, az előbbinek szétesztésében annak harczászati szempontból szükséges kiegészítő részévé lesz.*)

A királyi hadsereg pedig áll:

1. a királyi bandériumokból,
2. a királyné bandériumaiból,
3. a főtiszti bandériumokból,
4. a praelatusok bandériumaiból,
5. a városi bandériumokból,
6. a szepesi nemesi tiz lánzsásokból,**)
7. a szepesi és erdélyi szászok és
8. a székelyek felkeléséből,
9. a Jász-Kún csapatokból.

A másodsorban tevékenységbe jutó derékhad a nem tiszti bandériumokhoz tartozó főnemesek és nemesek és a vármegyék bandériumaiból áll.

A bandériumok alkotó elemei, a mint ezt már fentebb említettük, különböző volt. Ezen különbség nem csak az intézménynek időszerű fejlődési szakáiban állapítható meg, hanem a fejlődés befejezése után is, a midőn a fent elősorolt válfajai keletkeztek a bandériumoknak.

A hadrendi beosztásnak ősi alakja a törzsi csoportosítás.

Érintve volt annak helyén, hogy a törzsi szervezetnek ezen maradványa a királyság idejébe is belenyulik t. i. a Szt. István-féle államszervezet korszakába. Érdekes jelenség, hogy a nemzetségek hadrendi összetartozandósága még ezen korszakba is átnyulik. Érvényesül ez az egyes bandériumokban még akkor is, ha a bandérium parancsnoka különös állásánál fogva bandériumát egyuttal más alkotó elemekből is állítja össze. Minthogy a nemzetségi kötelék a legősibb hadrendi beosztás is és mert ennek a nyoma ezen korszakba is átnyulik, a bandériumok legelső — lehet már most csak egyenként és kivételesen feltűnő és lassanként

*) Lásd az 1433. évi javaslatához fűzött banderiális beosztást. (Kovachich: Suppl. I. 425—448.)

***) U. i. V. ő. Zsigmond király 1433. évi felhívását. 450. l.

elmosódó — alkatelemeként a rokonsági csoportot említjük fel. Ugylátszik mintha a rokonoknak egy zászló alatti katonai szolgálattétele a szokásjog alapján kötelező is volt és hogy ezen kötelezettség a rokonsági fok közelségéhez simult.**) Ezen jelenségnek magyarázatát azonban nemcsak a régi nemzetségi elvben találhatjuk meg, a melyre még azon körülmény is emlékeztet, hogy a XIV-ik század végén is még a «Vexillum» elnevezés alatt szerepel a zászló alatti hadcsapat,**) hanem az ingatlanok családi mivoltában is, a mely ingatlan mint családival, annak egészével, tehát nemcsak osztatlan állapotban, de osztozottban is általában jár a hadi kötelezettség. A helyettesítésnél az ingatlan egységét csupán az osztatlan birtok képviselte.***) Ezen régi időkből ide átszármazó alkotó elemét a bandériumoknak minőségileg véve figyelembe, nemcsak a tiszti bandériumokban kell keresnünk, hanem annak létezését fel kell tételeznünk a többi főnemesi bandériumokban is.****)

A bandériumoknak időszerinti fejlődése folytán keletkezett többi alkotó elemeiről általánosságban már fentebb emlékeztünk meg. Ezen alkotó elemeknek minőségi fejlődésénél azonban döntő szerepe volt a bandériumoknak minősége is, a mivel egyrészt azoknak a hadi szervezetben való hozzátartozandósága, másrészt azoknak létszáma is összefügg.

Mert más alkotó elemekből állottak a királyi, főtiszti és praelatusi bandériumok, mint a főnemesek és a vármegyék bandériumai és a többi bandériumok. Elég ezen különbséget egyelőre csupán azoknak nemesi, saját telekkatonai és zsoldosi, meg főtiszti állásuknál és földbirtokosi minőségüknel fogva is rendes módon kiállítandó katonai elemekre való hivatkozással jelezni. A főuri bandériumoknál pedig ezek közül egyes alkotó elemeknek hiányára, továbbá a vármegyéknél az oda utalt telekkatonaságra, az egytelkes nemesekre utalni.

Figyelemmel tehát az alkotó elemekre, a létszám viszonyokra, szólhatunk már most az egyes bandériumokról is.

*) ... ac proximis et consanguineis in prima, secunda et tertia generationis lineis eiusdem annexis et attinentibus. Fejér X. 2. 448.

***) Lsd. u. i. ... sub ipsorum trinis vexillis. 1397. Azonkívül 1401. Feh. X : 4. 56.

****) V. ő. 1435. I. (V.) 4.

*****) V. ő. a most idézett helyeket.

3. §. *A bandériumok vezetésének joga. A hadsereg fölötti királyi fővezénylet. A hadbahívás joga. A végvidékek megerősítése mint királyi kötelesség.*

A bandériumnak vezetése külön jogon és kötelességen alapszik. Ezen jognak és kötelességnek alapja egyrészt a közjogi hivatal, méltóság, mely eleinte szorosabban függött össze ezen közjogi állásnak katonai természetével — a legelső állandóbb tiszti bandériumok a bánsági vagy ilyen természetű méltóságokkal voltak kapcsolatban, — másrészt az ingatlan vagyonnak nagysága.

Közjogi legfőbb méltóságával jár a királynak azon joga és kötelessége, hogy ő személyes főparancsnoka az egész hadseregnek,¹⁾ tehát a királyi és a derékhadnak is; az összes bandériumoknak, az összes felkelőknek. Az egész hadsereg alatt, úgy a szárazföldi, mint a tengeri haderő értendő.²⁾ A hadseregnek főkapitánya a nádor (1485 : IV. t.-cz.), a ki azonban a királynak rendelkezése alatt áll. A főkapitányi állás — néha kettő is volt — különben a rátermettség mérvéhez képest adott esetben a király,³⁾ illetve a király és az országgyűlés által másra is át volt ruházható.⁴⁾ Hunyadi János a «Capitaneus exercitus generalis» a «Supremus Capitaneus armorum et Dux militiae exercitus... regis» czimvel⁵⁾ él. «Summus capitaneus regius» féle elnevezés alatt is szerepel

¹⁾ F. C. D. IX. 4. 49... illuc in medium Vestri... proficiscemur... more exercituantium egredi et nobis cum iter arripere possitis. Továbbá Feh. C. D. X. 5. 163—164. ... dum nos castrum nostrum Galamboch nuncupatum in regno nostro Rascie situatum et per Ipsos turcos potenter occupatum cum aliis nostris fidelibus personaliter obsederamus... dum post cum fidelibus regni nostri Praelatis et nobilibus ad domandam... rebellionem Olachorum ad partes Transalpinos exercitualmente profecti fueramus. Feh. C. D. XI. (II) 56. Hunyadi János fővezérnek relációjára Ujlaky Miklós erdélyi vajdához: ...et iter suum usque ad castra domini regis dirigeret...

²⁾ V. ö. Feh. C. D. X. 5. 307.

³⁾ Feh. C. D. X. 4. 387: „tunc nos adversus eundem praefatum Joannem Banum in Capitaneum nostri exercitus constituentes“ vagy Kovachich Suppl. I. 455. In generales autem et principales Capitaneos omnium gentium... exercituare debentium constituimus... Petrum Cheh de Léva banum Machoviensem ac Stiborium de Bolondocz.

⁴⁾ 1454 : I. 1492 : XIX. 1526 (rákosi) XVIII.

⁵⁾ Fehér C. D. XI. 2. 58. 63.

a főkapitány a korszak végén.¹⁾ A csapatbeliek fölött a fegyelmi jogot a kapitány gyakorolta; neki azok feltétlen engedelmséggel tartoztak (1433 : XV.). Kisebb hadi vállalatokra, városok ostromlására stb. a király maga rendelte ki a haderőt és nevezte ki a kapitányokat.²⁾

A hadbahívás joga szintén királyi jog³⁾, sőt veszély idejében kötelesség is. Ezen jogot a király vagy személyesen vagy a főkapitány által gyakorolja,⁴⁾ a ki a felhívóparancsot különösen a hadseregnek királyi alkotó elemeit illetőleg az egyes várnagyokhoz adja tovább. (Fehér C. D. IX. 2. 206.) A derékhadra nézve (generalis exercitus) azonban korlátozva van a hadbahívás joga a királyi vagy országos tanács⁵⁾, az országgyűlés felhatalmazása, a veszély mérve és az ország védelmére szorító feltételek által,⁶⁾ az egész hadsereg nézve pedig az országgyűlés szervezeti, (a bandériumok kulcsa) és részben a rendkívüli adók (dica, subsidium) megszavazásának joga által. A XV. századbeli törvények veszély esetére felhatalmazták a királyt a derékhad felhívására. (1492 : XIX. 3. és 4. §§., 1498 : XVIII).

Szükség esetén gyakorolja a hadbahívás jogát a királyi kapitány is. Ez azonban csak valódi, komoly veszély esetére volt gyakorolható. Ha a királyi kapitány kószahireknek hitelt tulajdonít és a híreknek alaposságát meg nem vizsgálva könnyelműen hívja hadba az ország seregét, vagy ha ezt rosszhiszeműleg cselekedné, hűtlenségbe esik.⁷⁾ Végszükség esetére, az országgyűlés felhatalmazásával megilleti a királyt nemcsak a királyi és a derékhadnak felhívása, hanem az általános felkelés is, a midőn a hadi kötelezettségnek teljesítése már megint nem a vagyontól (ingatlantól) függ, hanem ismét személyessé lesz: — per singula capita (1459 : XLIX).

¹⁾ 1525 : XV. 5. §. Kovachich : Sylloge I. 355.

²⁾ Feh. C. D. X. 5. 46. és X. 2. 829. ... Nicolao, filio Leukus de Kallo... ad circumvallationem — procedere — et ibidem una cum... Georgio Chak... David de Albertis et Joanne Fanchk, quos Capitaneos eiusdem congregationis exercituali deputavimus.

³⁾ F. C. D. IX. 4. 48. 49.

⁴⁾ 1492 : XIX. 3. és 4. §§. Feh. C. D. X. 1. 182.

⁵⁾ F. C. D. XI. (2) 98., legalább a levélből következtetve, mely a tanács akaratából kelt.

⁶⁾ 1459 : I. 1492 : XIX.

⁷⁾ 1498 : XIX.

A hadbahívás veszély esetén, általános felkeléskor, a véres kardnak körülhordozásával történt még ezen korszakban is. A hadbahívásnak volt sanctiója. Valószínű, hogy a véres kard összefüggésben volt ezen sanctióval. A XIV-ik század közepén a hadbahívási parancsba még bele is vették az engedetlenségnek következményét: a fejvesztést.»... ergo ad decimum quintum diem cum nobis, quia caput perdetis.»*)

A végvidékek megerősítése különösen a király gondozására volt bízva. (1523 : XVIII.) Az e körüli intézkedések fogantatásában azonban a király az országgyűlés tanácsára volt utalva (1439 : XI.). A végvidékek rendszeren a végvidéki katonai főtisztviselő, bán, vagy gróf (temesi gróf) főkapitánysága alatt voltak, úgy hogy egész országrészek külön főkapitányok alá kerültek.**)

Ilyen kapitányoknak, úgy mint a frank korszakbeli Landfolgéné a veszélyeztetett terület Markgrófjának, szintén volt hadbahívási joguk.***)

A végvárak, várnagyoknak parancsnoksága alatt állottak. A török veszély közvetlensége idejében két ilyen castellanus is volt egy várban, kik közül az egyiknek fejvesztés büntetésének terhe mellett mindig a várban kellett maradnia. (1495 : XXXVI.) Királyi felségjog a békekötésnek joga is. (1444 : XXXI.)

Az egyes bandériumok között legelső helyen állanak a királynak bandériumai. A király, a ki mint a legelső közjogi méltóságnak viselője, az egész hadseregnek fővezére, ezen katonai tevékenységén kívül egyuttal mint földbirtokos is****) hozzájárul a hadi terhek viseléséhez, a hadseregnek kiegészítéséhez, az általános bandérium állítási kötelezettség teljesítése által. A banderiális katonaság túlnyomólag lovasság; ez különösen a királyi bandériumokra nézve áll.

Királyi bandérium több volt. A király annyi bandériumot

*) F. C. D. IX. 2. 206.

**) Ladislaus de Losoncz *Capitaneus generalis regnorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque Banus Zeuriniensis*... Feh. Cod. D. X. 1. 393. 1492. (I.) megerősítés 3. §. A temesi gróf az ország alsó részének főkapitánya. Ilyen alvidéki főkapitány volt Tomory kalocsai érsek is közvetlenül a mohácsi vész előtt. Ezen minősége volt döntő arra, hogy a mohácsi csata hadseregének egyik főkapitányává tették.

***) 1447 : XXIII. Kovachich Suppl. II. 72... „neque Dominus Gubernator neque Banus Exercitum generalem promulgare debeat.“

****) ... racione dignitatis et honorum suorum : 1525 : XVI.

állított fel, a mennyit jövedelmeiből kiállítani képes volt. A midőn az 1433. évi javaslat a bandériumok létszámának megállapítására törekedett (IV. cz.), a hadi szolgálatnak a telekhez kötöttsége még törvényileg megállapítva nem volt, az 1397. évi országgyűlés intézkedése pedig csak egy konkrét esetre vonatkozott. Elvben tulajdonképpen még mindig átnyulik ezen korszakra a személyes hadbakerésnek rendszere.*) A javaslatnak tárgyalása után feljegyzett adatokból,**) melyeknek a vármegyéket érdeklő részeit okvetlenül maguk a vármegyék intézték el — már tisztább képet nyerhetünk a bandériumokról.

4. §. A királyi hadsereg banderialis részeiről különösen.

A) A király és a királyné bandériuma.

A királyi bandériumokban, melyek úgy a király személyének biztonsága, mint az ország védelme okából szerveztettek,***) rendszeren ezer lovas volt. Ezen bandériumok az ország különböző hadseregeinek alkotó részeit képezhették. Ha t. i. az egész haderő harcászati okokból az ország különböző részeibe osztatott szét s így külön önálló hadseregek külön harcászati feladattal szerveztettek, a királyi bandérium ezen hadseregek majdnem mindegyikében szerepel és legkevésbé hiányzott azon hadseregben, melyben maga a király is jelen volt. Itt a királyi bandérium már nem is állott ezer emberből — hanem a lehetőség szerint többől. Az 1433. évi javaslat azon királyi bandériumnak a létszámát, melyet a király maga vezet, négyezer emberre teszi. Összesen szerepel itt négy királyi bandérium, melyek közül három ezer, egy pedig négyezer emberből áll.****)

A király ezen bandériumok élére külön kapitányokat nevezett

*) „quamvis isto modo numerus exercituantium esset minor, quamvis tota communitas per singula capita insurgerent...“ 1433 : VII. (propositiók).

**) Kőszeghy Sándor: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. Hadt. közl. 1892. 602. l.

***) Quod serenissimus Princeps Dominus Mathias Dei gratia Rex Hungariae... Banderia sua pro custodia personae suae et tutela Regni... levare teneatur. 1459 : I.

****) Kovachich Suppl. 444—447.

ki, a mi a királyi bandériumoknak többes számából, meg azon körülményből is következik, hogy az egyes bandériumok külön hadseregekben lehettek elosztva. Azon hadseregben, melyben a király személyesen jelen volt, az ő bandériumán kívül jelen volt a testőrsereg is és ennek tagjai közül a királynak legszemélyesebb védelmével megbízott vitézek.*)

A sajátlagos királyi bandérium fogalma tehát egy bizonyos, a király által állítandó és ő általa közvetett vagy közvetlen módon vezetendő harcos csoportot jelent, ép úgy mint a bandérium fogalma egyáltalán a mások által bizonyos számban állítandó harcos csoporthoz és ennek kiállítója által való vezényléséhez simul. A királyi bandérium féle elnevezés azonban ritkán ugyan — de mégis — az egész hadseregre is alkalmaztatik. A vonatkozás azonban itt inkább a királyi vezényletre, illetve az ezt képviselő királyi zászlóra — banderium regale — értendő. T. i. azon hadseregre, mely a királyi zászló alatt egybegyűl.**)

A «Banderium regale» tehát itt hasonértelmű a «Vexillum regis»-sel, mely átvitt értelemben az egész hadseregre van alkalmazva.

A «Vexillum regis» azonban a sajátlagos királyi bandériumnak a jelvénye épúgy, mint a zászlósúrok saját zászlója az általuk vezetett zászlóaljnak sajátlagos jelvénye.

A sajátlagos királyi csapatnak is volt külön zászlója — a királyi zászló, melynek volt külön zászlóvivője: a «Vexilifer regius», a ki, legalább ezen korszak elején, királyi várak várnagyjai (castellanus) közül neveztetett ki. Ezen tisztség viselése minden esetre kitüntetés számba ment.***)

A királyi zászló mellett a hadra kelt seregben ott diszlik az ország zászlója is. Ennek helye az országbirónak bandériumában van. Ez pedig a király bandériuma mögött utolsónak sorakozik. Maga az országbiró lobogtatja ősi szokás szerint az ország

*) A mohácsi csata alkalmával II. Lajos király testőrei: Kállai, Ráskai és Török Bálint, Szalay-Baróthi I. 386.

***) 1435: I. nec non comites singulorum comitatus ... sub banderio regali cum baronibus, proceribus et nobilibus dictorum comitatum et eorum gentibus; per modum generalis expeditionis exercitualiis ... succurrere debebunt...

***) Fehér IX: 5. 470.

zászlaját sarkantyuzatlan csizmában ülvén meg a lovat annak jeléül, hogy az ország zászlójával megfutamodni nem szabad.*)

A királyi bandériumok alkotó elemei lényegükben a többi bandériumok alkotó elemeitől nem különböztek. Figyelembe veendő azonban egyrészt, hogy azoknál, a kik a bandériumokba szabad elhatározásból sorakoztak, azon körülmény, hogy ők a királynak bandériumába léphettek be, vonzó erővel birhatott, másrészt pedig midőn a bandériumokba zsoldosok is kerültek a királyi jövedelmeket később törvényileg is terhelő fenntartási kötelezettség legközvetlenebbül a királyi bandériumokra terjedt ki és a királyi bandériumoknak száma különösen a királyi kincstár fenntartási képességétől függött. A királyi bandériumoknak létszáma tehát ezen két körülménnyel függ a legszorosabban össze, de meg azon harmadik körülménnyel is, hogy a királyi ingatlanok nagysága az azokkal kapcsolatban lévő telekkatonaság számában gyakorlatilag is érvényesült. (1459: II., 1463: III.) Midőn a harci dicsőség utáni vágy lejjebb szállott, midőn a katonaszkodás inkább teherként nehezedett az egyesek vállára, a hadi terheknek tényleges viselése mindinkább a királyi hadseregre hárítottatott s legelső sorban magára a királyra. Az összes törvényeken végigvonul ezen törekvés, a melyben kifejezésre jut, hogy a honvédelem legelső sorban királyi kötelesség, az ország megerősítése és a királyi hadseregnek fenntartása a királyi kincstárt terheli — és a nemzetnek csak szükség esetén éled fel hadi kötelezettsége.

A midőn tehát a honvédelemnek javarésze a királyra hárult, a királyi jövedelmektől függött, vajjon hány bandériumot képes a király kiállítani, fegyverrel ellátni és eltartani. Már az 1433. évi propositiók is utalnak erre.**)

A közállapotok általános hanyatlásával függ össze, hogy a közvagyon kezelése körül bekövetkezett visszaélések a királynak hadi kötelezettségére nem egyszer aggasztólag hatottak vissza, a mi a királyi pénztár kezelésére vonatkozó törvényes intézkedésekre is vezetett. (1454: II.)

A királyi bandériumoknak létszáma tehát ezer lovas.***) A

*) A mohácsi csatarend beosztásában az utolsó hadosztályban Drágfi országbiró vitte az ország zászlóját.

***) 1433. XXI.

***) 1498: XXI.

kincstár megvizsgálásának eredményétől függ, hányat képes a király ezen kívül kiállítani.

A királyi bandériumok kiállítása mindig «iuxta facultatem suam» kívántatott meg a királytól*). Az 1507. évi VI. t.-cz. régi szokásra hivatkozik, midőn a királyi bandérium létszámát ezer lovasra teszi. Ezeknek magyaroknak kell lenniök. Közülök 400-at a király a curiában, 600-at a végvidékeken tart.

A királyi bandériumokéhoz hasonló szempont alá esnek a királyné bandériumai is. Az 1525. évi XVI. t.-cz. szövegéből is kitűnik, hogy a királyné közjogi állásánál fogva és vagyonához mérten állított ki több bandériumot.

A királyné részére a királyok által bizonyos területek vagy jogok jövedelmi forrásokként szoktak volt kijelölteni. — Azonkívül mindenestre voltak a királynénak magántulajdonába tartozó ingatlanjai is. A kijelölt közjogi területek és jogok jövedelmei a királynét ezen minőségében illetik meg, a miért is bandérium állítási kötelezettségének elbírálásánál a «dignitas», királynéi méltósága is döntött, földbirtokosi minősége pedig egyáltalános jellegű alapot teremtett a banderium állításának kötelességére nézve.**)

Ha a törvények egyáltalában megengedték azt, hogy a tisztí banderiumok vezetői a saját ingatlanjaik után kijáró telekkatonaságot saját banderiumaikba vigyék, sőt az 1454. évi VII. törvény-czikk még a tisztiek vagy más bárók szolgálatában álló nemeseknek is megengedte azt, hogy saját telekkatonáikat uraik banderiumaiba vigyék (ezen utóbbi rendelkezés csak ideiglenes volt) és így elvonják ezen telekkatonákat a vármegyei szolgálattól: — igen természetes, hogy a király és a királyné banderiumába is belevonattak a király és királyné telekkatonái is.

Ezen elemek azonban a király és a királyné banderiumába csak kiegészítőleg, a telekkatonaság rendszerének általános fejlődésével jutottak, míg az ott szolgáló nemesek a fennállott volt általános személyes hadi kötelezettség idejéből fenmaradt törzset alkották, a zsoldos elem pedig a királynak a hadi szervezet körül

*) 1459: I. Ide utal az 1463: III. t.-cz. is. Quod Dominus Rex de suis poreventibus Regalibus, ducat gentes suas ad hunc exercitum, in copia, qua fieri poterit majori. Kovachich Sylloge: 180.

**) 1525: XVI. t.-cz. Az 1433. évi prop. XXI. czikke szerint pedig „Praefatus autem Dominus Rex, e Serenissima Domina Regina de proventibus suis levabunt potentiam suam...“

régi időktől fenmaradt azon kötelezettsége alapján szerepel, hogy ő a neki rendelkezésére álló királyi jövedelmeket legelső sorban a hon védelmére köteles fordítani.

A király és a királyné bandériumaiban szolgáló nemesek, vagy azok a kik udvari tisztségüknél fogva — pld. mint a kisebb zászlósurak — a király és a királyné udvarába tartoztak, a banderium nélküli bárók (barones banderia non habentes), a kik mint *familiares* szerepelnek (pld. a pinczester stb.¹⁾, de még inkább a testőrök (aulae regiae milites, armigeri) és az ezen korszakbeli udvarnokok, kik testületileg voltak szervezve és külön kapitány által vezényeltettek,²⁾ — telekkatonáikkal együtt tartoztak a királyi banderiumba, katonáik akkor sem vonultak a vármegye zászlója alá, midőn a korszak vége felé a banderiális jog, különösen azon szempontból, hogy a telekkatonaság a vármegyei banderiumokból el ne vonassék, szigorú elbírálás tárgyát képezte.³⁾

Ezeknek ide tartozandósága azon közvetlenségből folyik, mely közöttük és a király között fennállott. Ha béke idejében tisztük vagy hivataluk folytán mindig a király közvetlen környezetét alkották, nem valószínű, hogy hadrakelés esetén ezen közvetlenség megszűnt volna, még azokra nézve sem, a kik békében nem is teljesítettek közvetlenül katonai szolgálatot.⁴⁾ De még inkább áll ez a várnagyokra nézve, a kik sokszor a királyi udvari katonák (aulae regiae miles) sorából kerültek ezen fontos állásba és a kik mint a várbeli katonaságnak parancsnokai katonáikkal együtt — ha ugyan ezek a várból kikerültek — szintén a királyi banderiumhoz csatlakoztak.⁵⁾

B) A főtisztí banderiumok.

A főtisztí banderiumok vezetői — kapitányai, a királyi illetve országos legelső főméltóságok.

Ezen banderiumok jellege az, hogy ide szegődnek nemesek, zsoldosok, ezekbe jutnak az itt szolgáló nemeseknek telekkatonái — a kik tehát nem tartoznak a vármegyei banderiumokba, mind-

1) Feh. 4. 205. l.

2) Csánki Dezső I. Mátyás udvara 34. l.

3) 1500: XXI. 1. §. 1518: II. Kovachich Syll. I. 243.

4) V. ő. Feh. C. D. X. 2. 274. Domini Stephani... de Kanisa magistris Janitorum et Comitibus Siculorum... servitiis, quibus ipse... pro tuitione et defensione nostrae personae, lateri nostro continuo insistenti et in arena ipsius certaminis... dimicando... nullatenus nos deseruit.

5) Feh. C. D. IX. 2. 58.

ezek fentartásáról a királyi kincstár gondoskodik, a mennyiben a királyi főtisztek, különösen ebbeli kötelességeik teljesíthetése végett külön fizetést — illetve sójővedelmet (Sallarium) húznak. A királyi főtisztek azonban ezen minőségükön kívül is, mint földbirtokosok tartoznak katonákat állítani, a kik szintén a vonatkozó bandériumokhoz csatolandók. Volt azonban erre is kivétel, mert Mátyás uralkodása elején a főtisztek tiszti banderiumaikat saját telekkatonáikkal nem egészíthették ki, hanem azokat a vármegye zászlója alá voltak kötelesek sorakoztatni. (1459: IX.)

A kiállításnak kulcsa a telekkatonákra nézve természetszerűleg az egyáltalános. A főtisztek, főpapok és a derékhadba tartozó önálló banderiumot vezénylő nemesek telekkatonái és a nem ilyen nemesek telekkatonái között a különbség csupán az, hogy az első csoportba tartozók rendszerint saját banderiumaikhoz csatolják katonáikat *) az utóbbiak pedig ha maguk el is szegődtek a királyi, főtiszti, vagy a derékhadhoz tartozó banderiumokba és oda el is vihették a kapott fizetésből eltartható katonákat, a többi telekkatonákat a vármegye zászlóaljában kellett visszahagyniok. (1435: IV.) Az utóbi körülményen csak ideiglenesen változtatott az 1454. évi VII. t.-cz., mely megengedte, hogy a nemesek egyáltalában saját telekkatonáikat uruk banderiumába vigyék. Hogy a most hivatkozott törvényes rendelkezés azon alapelvvel szemben, hogy csak az önálló banderiumi joggal bíró urak vonhatják el a vármegyétől telekkatonáikat — csak kivételes természetűnek tekintendő, igazolja azon körülmény, hogy már Mátyás uralkodásának elején szükségesnek tartották az 1455. évi IV. t.-cz. rendelkezéseit visszaállítani és az abban foglalt elvet szigorubbán körülírni. Az 1459. évi XXVI. t.-cz. szerint ugyan — már határozottabban kiemelve — csupán azon jobbágyok vihetők a főuri vagy főpapi banderiumba, a kiknek számára az ezektől kapott zsoldpénz kifutja. A fölös szám a vármegyéhez kerül. Ugy látszik azonban, hogy Mátyás alatt a telekkatonáknak a vármegyétől való elvonása ismét általánosabb szokássá lett — mert az ő uralkodása után következnek azon törvényes intézkedések, melyek a banderiumi jog megállapításával a telekkatonáknak a vármegyéhez való visszatérését is czélozzák. (1492: XX., XXI.)

*) Horváth Mihály: A magyar honvédelem történeti vázlata. Tudós Társ. Évkönyvei VI. 324. 1500: XXI.

A mint már más helyen felemlítve volt, a tiszti banderiumok egyrésze tulajdonképpen a bánságok, a végvidékek megerősítésével és védelmével függenek össze, tehát azon királyi kötelességgel, hogy a végvidékek legelső sorban a király által védessenek meg.

A legelső felemlített rendszeres tiszti — kincstárilag már a XIV-ik század végén, pld. a király részéről egyik bán által közvetlenül beszédett kilenczedből*) fentartott — banderiumok a végvidékiek. És mivel a végvidékek megerősítése legelső sorban a királyra tartozik, a tiszti banderiumok egy részének eredete is, egyrészt idevezetendő vissza. De nem kizárólag, mert hiszen már az előző korszakban is elvben el volt fogadva, hogy a királyi tisztviselők a királyi hadseregbe tartoznak. Mindenesetre ezeknek vezetése alá kerültek a várszervezetből kikerült katonák, várjobbágyok, esetleg zsoldosok stb., a kik kincstári eltartásban részesültek. (Várföldek, zsold.) A midőn a várszervezet felbomlásával a várkatonaság a XIV. század végén, a XV. század elején már intézményileg létezni megszűnt, a királyok a megmaradt várral kapcsolatban még mindig ennek ispánjával, illetve az alispánnal és a várnak várnagyjával, ki rendesen egy és ugyanazon személy szokott lenni**) és a ki ilyenkor, mint «Comes castralis» vagy «Dux exercitus» szerepel,***) tartották fenn az összeköttetést katonai szempontból — a mennyiben ezeknek állását a banderium tartásának jogával kapcsolatban elismervén, őket még a régi várszervezeti hagyományok alapján tiszti csapatok vezetőiként tekintették, de a banderium fentartásáról maguk gondoskodtak.

A banderiális rendszernek törvénybe iktatása előtt, Zsigmondnak zavarteljes, sőt Durazoi Károly fiának, Lászlónak behívása folytán veszélyeztetett korszakában, midőn a főurak elpártoltak tőle és csak egyeseket bizhatott meg a sok oldalról fenyegető

*) Feh. C. D. IX. 4. 332.

**) Stephanum Aulae nostrae militem Castellani nostrum de Segvár et Comitum de Segvár... Joannem, nunc Comitum et Castellani nostrum de Saaros. F. C. D. X. 5. 466. Az alispán is lehetett várnagy. Lásd Feh. C. D. IX. 4. 683., — de rendszerint a főispán alatt voltak a várnagyok, különösen ha a vármegyében több vár volt. U. o. X. 3. Comes et sui Castellani et officiales.

***) Fejér C. D. XI. 543.

veszedelem elhárításával, ezen szintén tisztí jellegű bandériumoknak ellátása is, a szükségszerűség parancsszava után irányult.*) Megesett az is, hogy ezen várnagyok sokszor a főtisztí bandériumok későbbi létszámának megfelelő (400 lovas) csapatot vezettek, a melynek eltartásáról maguk is gondoskodtak**). Kincstári eltartásban részesülő katonáknak, királyi főtisztviselők katonai parancsnoksága alá való rendelése, ezen korszakban tehát csak folytatódott; csakhogy ezen elv kapcsolatba jutott a banderiális szervezettel.

Legkifejezettebben megnyilatkozott a főtisztieknek személyes hadi kötelezettsége kapcsolatban a banderiális szervezettel és a tisztí fizetéssel a katonai végvidékeken, a hol a királynak védelmi kötelezettsége az utóbb említett körülményben gyakorlatilag már ugy is érvényesült.

A végvidékbéli rendszeres tisztí bandériumok létezéséről korábbi időből, mint a többi főtisztí bandériumokéről azért is van tudomásunk, mert ezen főtisztí bandériumok sajátlagos céljuk szerint állandóbbak voltak, mint a többiek. Ezeknek készenléte ugyszólván folytonosan fennálló szükségé fejlődött, mert a török veszedelem mindinkább közeledvén, legalább a határokon kellett a hadsereget mindig készen tartani.

A hadrakelés szükségessége tehát itt volt legelső rendű, ide sűrűsödött mintegy az állandó készenlét s mivel erről legelső sorban a királynak kellett gondoskodnia, fizetéssel, zsolddal, természetesen, hogy itt fűződik a hadvezetésnek joga legelső sorban a főtisztí álláshoz és jut kapcsolatba a királyi jövedelmekből járó ellátással, salláriummal.

Ilyenekről már a XIV-ik századból vannak adataink. A szőrényi bán pld. 1391. táján sürgeti meg a királynál a bánági seregben szolgáló nemeseknek fizetését, ha nem is pénzben, de legalább sóban, a mely só ha ilyképpen fel nem használtatik, ugy is megsemmisül.***) Az 1433. évi propositiókban, majd nem kizárólag végvidéki főtisztí bandériumok vannak felsorolva. S midőn idővel a határvidekeknek megvédése a török veszély közvetlensége folytán mindegyre fontosabb kérdéssé fejlődött, a királyi

*) Fehér C. D. X. 4. 222.

***) F. C. D. X. 5. 471. 473.

***) Feh. C. D. X. I. 724. I.

jövedelmek pedig egyre fogytak, bizonytalanokká lettek, a tisztí bandériumok létszáma is majd csökkent, majd emelkedett és így a határvédelem szempontjából elegendő támpontot már nem nyújthattak: a bandériumoknak ismét azon fajá irányított a határszélek felé, melyeknek létszáma biztosabb alapokra volt fektetve, t. i. a főpapi bandériumoknak egy-egy csapat része. Ezek ugyanis a tized alapján biztos létszámban voltak fentarthatók. (1518: (bácsi) I. 7. §.) A királyi hatalom azonban nemcsak a főpapi bandériumoknak rendszeresítése után hasznosította ezen tizedjövedelmeket olyképpen, hogy az azzal rendelkező főpapok bandériumaik egyrészt határvárakban voltak kötelesek tartani, hanem gondolt erre pl. már Nagy Lajos is, a midőn az erdélyi, tehát szintén bizonyos tekintetben végvidéki várak védelmi költségeire a brassói esperesi kerület tizedének egy részét nyolcz évi időtartamra jelölte ki ezen czélra.)*

Az 1433. évi királyi propositiók idejét Zsimond királynak már megemlített zavarteljes uralkodásának ideje előzte meg. Már volt alkalom a hadi szervezetnek akkoriban zilált állapotjára utalni. Ez azon korszak, a melyben az Anjouk személyéhez fűződő első fénykora a bandériumoknak letűnik, amelyben a hadi kötelezettségnek az ingatlannal való kapcsolata törvényileg még szabályozva nem volt. Az utóbbi körülményből azután következik az is, hogy ámbár akkor már a hadi szervezet banderiális volt, ennek sulypontja még mindig a személyes felkelésben rejlett, ez azonban a honvédelem szempontjából megnyugtató támpontul nem szolgálhatott (1433: II.).

Ezen átmeneti korszaknak határozatlansága forrásainkból is kiolvasható. A határozatlanság okaként azonban nemcsak az átmenetben keresendő, hanem abban is, hogy a királyi hatalom meg volt bénítva, sokan a főnemesek közül különösen a Dalmát-Horvát-Szlavon részeken a király elleni bandérium szervezésével**) nyíltan felléptek, tehát a királyi hadsereg (pl. «praelati») egy részét éppen a királyi hatalom megsemmisítésére használták fel, ugy hogy a király aránylag csekély haderővel rendelkezett.

*) F. C. D. IX. 3. 224., 225.

***) Feh. C. D. X. 4. 234., 235. ... quibus nonnulli praelati, magnates, proceres et nobiles regni nostri ingrati... rebellionis calcaneo ducti... vota... cum crimine lesae majestatis nostrae in personam Ladislai... direxerunt, ac tandem banderium erigendi...

Ez pedig a bandériumok összeállítására is visszhatással volt. Innen magyarázható tehát részben, hogy a tiszti bandériumokról, azok létszámáról, összeállításáról gyér adataink vannak és hogy a határszéliekről, melyeknek szervezése a királyi hatalomra végzetessé vált, ezen korszaknak lezajlása után a király legelső gondolataihoz tarthatott, biztosabb képet alkothatunk.

Innen magyarázható, hogy a tiszti bandériumok ezen átmeneti korszakban még ugyaszólván túlnyomólag az előbbi korszakból átvett «vexillum»¹⁾ féle elnevezéssel jelöltetnek meg, továbbá, hogy ezen bandériumok, daczára annak, hogy tisztiek, létszámuk tekintetében főleg familiaresekből, barátokból és rokonokból állanak,²⁾ kiknek rendszeres fizetése nem igen volt,³⁾ de jutalmukat úgy a bandériumot vezető főtisztek, mint a familiaresek igenis ki szokták venni, mert a felségsértés folytán hűtlenségbe esett ellenfeleknek a koronára szállott ingatlanjait rendszeren ők kérték fel, a király pedig szolgálatjukat ezen adományokkal⁴⁾ és czimeradományokkal⁵⁾ is megjutalmazta.

Ezen hirtelen bekövetkezett felkérés és adományozás⁶⁾ is egy adattal több annak igazolására, hogy a tiszti bandériumok nem igen dotáltattak a király részéről.

A nádori bandériumnak nyomát láthatni 1390-ben,⁷⁾ de úgy látszik, hogy akkor a nádor még nem mint ilyen, hanem

¹⁾ F. C. D. X. 4. 56, 57, 388.

²⁾ U. o. 53 «cum suis complicitibus et gentibus ac Siculis nostris... U. o. 56 „cum tertio vexillis, validis nobilium virorum militantium praecipue consanguineorum ipsorum emanate cohorte. U. o. X. 5. 624. „ymo praefatus nobilis Nicolaus, pater eiusdem Thomae, in copiosa sua familia ac strenuitatis et virtutum armatura, dum in campo castris Nicopolis... U. o. 315., 316. ... Comes Symon plurimo fratrum et familiarum suarum cetum Comitatus una nobis cum dirigere gressus bellicosos... U. o. 472. ... cum suis familiaribus et sequacibus in ipsum exercitum proficiscendo...

³⁾ U. o. X. 4. 388. ... qui solus cum sex vexillis suis propriis... in dicto regno nostro Bosne procedendo...

⁴⁾ U. o. X. 4. 56.

⁵⁾ U. o. X. 5. 623.

⁶⁾ U. o. X. 4. 206.

⁷⁾ Fehér C. D. X. 1. 596. idem Nicolaus Palatinus, Tum Banus Machoviensis... quum... Sigismundus rex exercitualmente processisset, praefatus Nicolaus Palatinus, suo banderio solemniter erecto...

együttal mint macsói bán szervezte az ő bandériumát. A bandérium szervezésének sulypontja tehát még nem nádori főtiszti, hanem határvidéki, báni minőségében keresendő a nádornak. Az 1403. évbéli forrásokban már tisztán a nádori bandériumra történik hivatkozás.¹⁾

Azonban az 1433. évi propositiókban a nádori bandérium nem fordul elő. De midőn a nádor az ország főkapitánya és legelső bárója, kétség sem férhet ahhoz, hogy ő ezen minőségénél fogva is vezetője ne lett volna egyik tiszti bandériumnak. Ezen feltevésem nem változtat az 1498. évi XXI. törvénycikk rendelkezése sem, a mely a kir. kincstár terhére rótt határvédelmen kívül a tiszti bandériumok közül csupán a királyét, az erdélyi vajdáét, a székely ispánét, a horvátországi bánét és a temesi ispánét sorolja fel — mert a nádornak katonai főtiszti mivoltát még a neki külön ezen minőségénél fogva kijáró készpénzfizetése és sójutaléka is igazolja.²⁾

Az 1433. évi propositiók idejét megelőzőleg van nyoma az országbíró bandériumának is. A midőn az országbíró a királyi hadseregben szerepel³⁾ nem igen tételezhető fel, hogy már a korszak elején bandériuma ne lett volna. Az utóbbi körülményt igaz, hogy az idézett forráshely nem igazolja. De Zsigmond király siklósi fogságából való kiszabadulása után 1400-ban kiadott kegyelemlevelében már megemlékszik egy 400 lovasból álló csapatról, mely a hűtelen Ladányi Tamás püspök egri várának megostromlására indult.⁴⁾ Ezen csapatot egy 1403-ból való leírás Rozgonyi Simon

¹⁾ Fehér: X. 4. 215... ipse vero Magister Thomas vir Magnifici Domini Nicolai de Gara, regni nostri Hungariae Palatini, et Banderio eiusdem, virilis et strenua, praesumptiosa... adhaesione, praenotatis... rebellibus... se opponere studuerunt. V. ő. u. i. 207. és Fehér X. 2. 763.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 305.

³⁾ Fehér C. D. Hazai oklevéltár 261.

⁴⁾ Feh. C. D. X. 2. 749. ... nec non virum magnificum comitem Simonem nunc Judicum curiae nostrae... 753. ... et castrum Agriense... cum quadringentis equitibus virorum pugnantium numero completis... diligentis obsequii laudabiliter exsoluerunt in suis et suorum expensis... ibidem praelibatus Comes Simon sanissimi consilii maturitate perspicuus in suorum monitum eleganti... nostrorum aemulorum corda flexit...

országbíró bandériumának mondja.¹⁾ Ezen bandérium a résztvevők, főleg János sárosi főispán és várnagy és István bakonyi ispán és zalavári várnagy költségén állíttatott fel.²⁾ Tiszti minőségére azonban abból lehet következtetni, hogy a király ezen időbeli, ugyanazok által vállalt hadiszolgáltatokért tiszti fizetést (sallariumot) utalt ki nekik — melyet azonban ők — valószínűleg, hogy nagyobb érdemeket szerezzenek és előbbi hűtlenségük megbocsájtására még súlyosabb indokkal szolgáljanak, el nem fogadtak.³⁾ Egy másik, 1412. évből való forráshely is az akkori, szintén Rozgonyi Simon országbíró fegyveres csoportjáról — bandériumáról szól.⁴⁾

Az 1433. évi propositiókban az *udvarbíró* — Magister Curiae — (a magister curiae és az országbíró — et iudex curiae között különbség volt), mint egy száz lovasból álló csapatnak vezére előfordul ugyan, de nem pusztán ezen minőségében, hanem egyuttal mint Pozsegai főispán is. Ezen oknál fogva nem dönthető el, vajjon itt az udvarbírói bandériumról van-e szó, vagy tulajdonképpen bánágról.⁵⁾ A Mátyás és II-ik Ulászló korabeli hadi tiszti fizetési lajstromban azonban szerepel a magister curiae is.⁶⁾ A *tárnokmester és a főajtónálló* bandériumának 1433. előtt is van nyoma és pedig visszanyúlólag a XIV-ik századnak körülbelül utolsó évtizedébe. Zsimond király uralkodásának kezdő éveiben bekövetkezett belzavarok és a török veszedelem közepette is a Kanizsaiak szereztek különös érdemeket.

Ezek közül szerepelt az egyik testvér mint tárnok, a másik

¹⁾ Fehér X. 4. 203... Iudex Curiae, quod 400, solum equites duceret...

²⁾ Lásd az 1-ső jegyzetet.

³⁾ Feh. X. 2, 755. In ipsorum namque constantioris fidei demonstrationem plerumque salaria ipsius per nos deputata relaxando propriis eorum bonis pro nostri nominis excellentia militare maluerunt. Lásd ugyanezt: X. 5. 473.

⁴⁾ Fehér C. D. X. 5. 316. ... Ipse Comes Simon plurimo fratrum et familiarum suorum cetum Comitatus una nobiscum dirigens gressus bellicosos...

⁵⁾ Kovachich Suppl. I. 425. és 427. „De magistro curiae regiae. licet et hic per officium tantum exprimatur, quia tamen una additur et Comes de Posaga, dubitare potest, an non eidem qua tali Bandérium adscriptum sit.“

⁶⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

mint főajtónálló; mindegyike vezetett egy-egy bandériumot, mely azonban főleg rokonokból került ki. Érdemeik jutalmát ezek szintén leginkább igen terjedelmes birtokadományozások útján nyerték el, a melyeket tán leginkább a harmadik testvér, az esztergomi érsek és főkancellár befolyásának köszönhettek.¹⁾ Minthogy azonban a bandériumok alkotó elemei között a rokonokon kívül más nemesek is szerepeltek, ezen bandériumok, melyek különben a török veszedelem elhárítása, tehát nemcsak a király, hanem az ország érdekében is szerepeltek, mindenesetre királyi eltartásban is részesültek, és így ezen szempontból is tisztieknek tekintendők.

Az 1433. évi propositiókban a főajtónálló bandériuma ugyan nincsen benne, a tárnoki bandérium azonban már előfordul²⁾ és pedig 50 lovassal.³⁾ A XV-ik század második felében a tárnokmesteri méltóság a budai várnagysággal volt összekapcsolva. A tárnok a kincstártól ekkor ezen a czimen kapja katonai tiszti fizetését.⁴⁾

A tiszti bandériumok közül — a melyek nem határszéliek — tehát csupán a Magister Curiae és a Tárnokmester bandériumai említetnek fel az 1433. évi javaslatban, melyek közül azonban az első egy főispánsággal, az itt fel nem említett, de tiszti bandériumként szereplő nádori bandérium pedig a XIV-ik század végén egy határvidéki bánággal — a macsóival — van kapcsolatban.

Mindezen az 1433. évi propositiókat megelőző főtiszti bandériumok még leginkább a vérrokonokból kerülnek ki, többé-kevésbé az illető bárók saját költségeiből szerveztetnek és tartatnak fenn, a királyi kincstárból való javadalmozásának elve

¹⁾ Fehér C. D. X. 4. 50. ... Domino Joanni de Kanisa Archiepiscopo almae Ecclesiae Strigoniensis nec non Nicolao pridem Tavernicorum (1388—1398) et Stephano de dicta Kanisa Janitorum nostrorum regalium magistris (1395-től, az okmány kiadásakor is 1401.)... eisdem Domino Joanni Archiepiscopo et Stephano... cum propriis eorum geminis seu binis, ac Magnifici viri Domini Nicolai, fratris ipsorum carnalis, magistri Tavernicorum nostrorum... cum tertio vexillis validis nobilium virorum militantium, precipueque consanguineorum ipsorum armata cohorte laudabiliter insigneque suffultis et stipatis una nobiscum personaliter progredientibus adversus et contra turcorum...

²⁾ Kovachich Suppl. I. 437.

³⁾ Kovachich u. i. 448. Kőszeghy Sándor kiegészítése: Hadtörténelmi Közlemények 1892. 606.

⁴⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

ugyan fennáll, a mi a főtiszti bandériumok egyik jellemző tulajdonságát teszi ki, de gyakorlatilag nem igen érvényesül.¹⁾

A mint már ki volt emelve, nagyobb fontosságuk volt a tisztai bandériumok kialakulása korszakában a *határvidéki, bán-sági bandériumoknak*, a melyek a határvédelem szempontjából — különösen a török becsapások idejében — állandóan tartattak fenn. A tisztai bandériumok sulypontja tehát azon uraknál volt, a kik tisztai állásuk és az ezzel kapcsolatban lévő terület fölötti hivatalos jog és kötelességnél fogva a honvédelemnek legközvetlenebb tényezőivé lettek. Ide tartozik legelső sorban a *horvát-szlavon és dalmát bán*.

Ennek bandériumaival találkozunk pl. már 1400-ban, midőn Zsigmond király a Bulgáriába özönlött török sereg ellen indul. A király által személyesen vezetett hadseregben szerepel a horvát-szlavon-dalmát bán vexillum.²⁾ A Durazoi Károly fiának vállalata ellen különös érdemeket szerzett magának az akkori horvát-szlavon-dalmát bán, új bandériumot állított fel³⁾ és a lázadók legyőzésével Zsigmond király ügyét előmozdította. Ezekért 1403-ban adományt is kapott.⁴⁾ A *macsói bán* bandériumairól már Nagy Lajos idejéből vannak egyes adatok.⁵⁾ Zsigmond királynak Bosznia hűbérese elleni ügyében pedig, annak lázadó előkelőivel szemben, a Boszniába induló királyi csapat kapitányává tett macsói bán szerepel hat saját vexillumával.⁶⁾

¹⁾ Feh. X. 2. 755.

²⁾ Feh. C. D. X. 4. 64. ... praefatus quondam Nicolaus sub vexillo fidelis nostri magnifici viri Domini Nicolai de Gara, regnorum *Dalmatiae et Croatiae et totius Slavoniae Bani* ... exstitit interemptus.

³⁾ U. o. 234—235. ... Viri magnifici, Ladislai, filii Ladislai de Gordoua Dalmatiae et Croatiae, nec non Slavoniae regnorum nostrorum Bani. ... tramite iustitiae nouum Banderium ipsorum virili praesumptuositate erigendo...

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ XI. 85.

⁶⁾ X. 4. 385. Magnificus Joannes filius Joannis de Maróth, Banus noster Machouiensis... 388... eundem Joannem Banum ad huius modi facta expedienda habilem... agnoscentes, Capitaneum nostri exercitus perficiendo in subsidium dicti regis Osthoie transmissimus, qui solus cum sex vexillis suis propriis et valida sua exercituali potentia indicto regno Bozne procedendo...

Az 1433. évi propositiók előtt szereplő tisztai bandériumokhoz számítandó még a *székely ispáné* is, a ki ezen bandériumot azonban nem tisztán a hadköteles székelyekből, hanem más alkotó elemekből is, rokonok és barátokból állította össze.¹⁾

Ezen utóbb említett határszéli tisztai bandériumok szerepelnek az 1433-ik évi propositiókban is, és pedig a *horvát bán*, a *szlavon bán* egy-egy bandériummal azon 500 lovassal, a mely két egyesített bánság Mátyás és II. Ulászló idejében a legmagasabb tisztai fizetéssel szerepel.²⁾ Előfordul továbbá a *macsói bán* 400 lovassal, szerepelnek a *székelyek*, a *szászok*, az *erdélyi vajda* pedig két bandériummal, a ki a XVI-ik század második felében már szintén nevezetes tisztai fizetést kapott.³⁾ Meg van nevezve a *maróthi bán* ezer lovassal és a *moldvai és havasalföldi bán* is.⁴⁾ Körülbelül ezen időbe esik a *temesi grófságnak* a keletkezése is, mely szorosán összefügg a határvidék megerősítésével és annak védelmi szervezetével. Ugyanezen körülmények szolgálták okul a pozsonyi grófság keletkezésénél. A várkapitányságnak (castellanatus, várnagyság) összekapcsolása a főispánsággal egy oly területen, mely az ország határán fekszik, határvédelmi szempontból föltötte fontos. Így történt ez Temesvárott és Pozsonyban is már a XIII-ik században.⁵⁾ Pozsonymegye pedig a maga vár-ispánságával különösen a Husszita háborúk idejében jutott ilyen határvédelmi szerepre épugy mint pl. Galgóc vára; a mely utóbbi ugyanezen oknál fogva az 1433. évi propositiókban bánáságnak van elnevezve.⁶⁾ A temesi grófság keletkezése összefügg a területnek határszéli katonai fontosságával,⁷⁾ a várkapitányságnak és a főispánságnak összekapcsolásával, egy nagyobb jelentőségű határszéli bánáságnak oda kapcsolásával, összefügg továbbá a várnagyságnak és főispáni állásnak nagyon előkelő főtiszti méltóságokkal való egyesítésével. Ez utóbbi körülmény elvégre a

¹⁾ Feh. X. 4. 53. ... praefatus vir magnificus Stephanus de Kanisa, pro tunc Comes Siculorum nostrorum existens, cum suis complicitibus et gentibus, ac Siculis nostris...

²⁾ Kovachich Suppl. II. 305.

³⁾ U. i. 310.

⁴⁾ Kovachich Suppl. I. 444—446.

⁵⁾ Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez: Pesty és Ortvay 64. 65. l.

⁶⁾ Kovachich i. h. 448.

⁷⁾ Okl. Temesv. tört. I. 267. l.

temesi gróft már azon esetre is a zászlós urak közé emelte, a mikor már ennek *nem egyébkénti zászlós uri minősége* volt oka annak, hogy a zászlós urak között szerepeljen. Így Nagy Lajos a Temesvári és a végvidéken ehhez közel fekvő Sidóvári, Sebesvári, Mihálydi és Orsovai várnagyságokat a bolgár bánatussal kötötte volt össze. 1368. előtt is így volt már ez. Ezen évben pedig szintén ilyen értelemben rendelkezik a király.¹⁾

Csekély idővel rá, és ebből különösen lehet következtetni a területnek nagy fontosságára — a király már pusztán a temesi főispánságot és a temesi várkapitányságot (castellanatust), a bánóság nélkül rokonára, Lászlóra, opuliai herczegre és nádora ruházta át. Nemsokára azonban, 1371-ben t. i. ismét visszakerül a főispánság és a castellanatus az előbbi főispánra, szintén úgy, a hogy az László herczegnél volt, a bulgáriai bánóság nélkül.²⁾ Az opulai herczeg és nádor t. i. a temesi grófságot felcserélte a pozsonyi grófsággal (1373).³⁾

És a mint a XIV-ik század végével a források is már egyenesen ráutalnak a temesi területnek hadászati és védelmi fontosságára és igazolják azt, hogy a király külön ezen czélból és pedig a temesi grófhhoz irányított rendeletekkel intézkedett a temesi határvidékeknek katonai megerősítéséről, a mi a temesi főispánnak különösen familiareseiből álló csapatjai által történt⁴⁾ — a XV. század elején a temesi ispánság a sókamara főnökének állásával

¹⁾ Fehér IX. 4. 120. „Ludovicus... fidelibus suis Castellanis de Temesvár, de Sydowar, de Sebesvár de Myhald, et de Orsowa... cum nos Banatum, regni nostri Bulgariae simul cum dictis castris... a Magistro Ladislao... anferentes magistro Benedicto... contalerimus... fidelitati vestre... mandamus, quatenus dicta castra... Benedicto... presente... homino nostro... restatui facere debeatis... populis dictorum castrorum degentibus... damus... regiis edictis quatenus eidem magistro Benedicto... obedire teneatis, iuraque sua et proventus ex parte vestra proveniencia et provenientes homini suo tempore consueto extradare persolvere et administrare studeatis...”

²⁾ Fehér C. D. IX. 4. 240.

³⁾ U. o. 564.

⁴⁾ Feh. C. D. X. 2. 549. „Magistri Nicolai, Comitis nostri Temesiensis... signanter in defensione et munitione confiniorum regni nostri a parte ipsius Temesvár ex nostro edicto per eosdem facta, contra et adversus saevissimorum Paganorum Turcorum scilicet et Rasciorum ipsa confinla regni nostri saepios hostiliter subierunt diram barbariem, motis et habilis cum nonnullorum familiarum suarum periclitacione rebus et personis non parcendo, laudabiliter insigniter qua exhibitis et impensis. (1396).”

jutott kapcsolatba,¹⁾ a temesi gróf pedig már az ország bárói között szerepel,²⁾ sőt a XV-ik század vége felé a decretumok záradékában a pozsonyi gróffal együtt fel is említették.³⁾ A temesi grófságnak tehát nagy volt a hadi jelentősége és éppen ezen fontosságnak tudható be azon törvényes intézkedés is, hogy a temesi gróf más főispánságot a maga személyében nem egyesíthetett, (1498: XLIV.)⁴⁾ de tiszti minőségénél fogva bandériumot is vezetett, (1518: X. 2. §.) a kisebb zászlós urak közé tartozott és a királyi tanácsnak is tagja volt. (1518. bácsi. 40.) Az ide vonatkozó forráshelyek ugyan szintén arra utalnak, hogy a bandérium felállításának költségeit eleinte ő maga viselte.⁵⁾ A grófságnak jövedelmei azonban nem lehettek csekélyek és így azokból a hadi terhek viselésére is elegendő juthatott.⁶⁾ Mátyás idejében, meg a XVI. század elején a temesi grófságnak hadi költségei, melyek a királyi kincstár által viseltetnek, már igen tetemes összegeket tettek ki.⁷⁾

A tiszti bandériumokhoz sorolandók még az *udvari tisztek* közül a *főkamarás*,⁸⁾ a *kincstartók* (Thesaurarii),⁹⁾ a *királyné udvarbirájának*¹⁰⁾ *bandériumai*, a *végvidékiek* közül pedig a *végvárok kapitányainak* — mint a *Nándorfehérvári*, *Jaiczai várakéi* — és a *határszéli többi* (pl. a *szörényi*)¹¹⁾ *bánok* és a *rác despotái*¹²⁾ *bandériumai*.

¹⁾ Fehér X. 5. 281., 789., 852.

²⁾ Okl. Temesv. tört. I. 540. l. 1417.

³⁾ 1486. 1498: XXI. 1508. Sylloge. 231.

⁴⁾ Evvel szemben különös jelenség az, hogy a XIV. század végén és a XV. század elején két testvér, kiknek Miklós neve is azonos volt, együtt viselték a temesi grófság méltóságát, de még kun bírák is voltak. Okl. Temesv. tört. I. 285–287. l.

⁵⁾ Feh. C. D. XI. 148. ... M. Stephani (Rozgon) pridem Temesien-sis... Comitiss (1438. 1439-ben: U. o. 329. l.: Stephani de Rozgon alias Comitiss Temesisis... U. o. 151.) annotatus Comes Stephanus ad singularem... Domini Imperatoris requisitionem et *commissionem* de suis propriis... et Domini Petri episcopi Agniensis fratris sui facultatibus sumptibus que et expensis gentes exercitiales *duorum Banderiorum* leuandi...

⁶⁾ V. ö. m. f. Fehér IX. 4. 120.

⁷⁾ Kovachich Suppl. II. 305, 310, 319, 320.

⁸⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

⁹⁾ U. o. 320.

¹⁰⁾ U. o. 309.

¹¹⁾ U. o. 316. V. ö. Piringer: Ungarns Banderien II. 47.

¹²⁾ 1498: XXII. t.-cz.

C) A királyi és a főtiszti bandériumok kiegészítésének egyéb módjai. A castellanatusok. A királyi és főtiszti bandériumok eltartása.

Azon alapelv fenntartása mellett, hogy a most említett bandériumokat vezető tisztek saját ingatlanjuk után is külön állítottak telekkatonaságot, a bandériumoknak létszáma, szolgálatba fogadott nemesekből, zsoldosokból egészítődött ki, a kik a vezető tisztek utján, a nekik átadott királyi jövedelmekből, illetve azon területnek királyi jövedelmeiből tartattak fenn, a mely területnek jövedelmeit ők báni, főispáni, várnagyi, kapitányi minőségben huzzák.¹⁾

Kiegészíthette a király ezen tiszti bandériumok létszámát a saját területeiről kikerülő jobbággyokkal is — ha ugyan azokat saját bandériumaihoz nem csatolta.²⁾

A királyi és tiszti bandériumok kiegészítésének egyik alapját látjuk az egész korszakon át a királyi castellanatusokban. Ezek voltak maradványai a régi letűnt várszervezeteknek és mint ilyenek megtartották a jelen korszakban is régi hadi és államgazdasági jelentőségüket. Ezen helyen csak hadi jelentőségüket emeljük ki, a mi a banderiális szervezet kialakulása idejében az egész ország területére nézve áll, a kialakulás befejezése után pedig különösen a végvidékre nézve. Az ország egyéb területén a fő vagy alispánsággal voltak többször kapcsolatban, a végvidékeken pedig több castellanatus a hadi védelem okából került néha egy szempont alá és így egy egész védelmi területnek, egy bántágnak egymással összefüggő harcászati pontjait alkották. A főispánok mint castellanatusok szükség esetén önálló csapatparancsnokok is lehettek³⁾ és akkor az ő csapatjuk is bandérium számba ment, mely a vármegye bandériumától külön állott és a királyi hadsereghez tartozott. Ha a castellanatus seregének nem volt önálló

¹⁾ Lásd pl. Fehér IX. 4. 120.

²⁾ Kovachich Sylloge I. 1459 : II.

³⁾ V. ö. Fehér X. 4. 222. és X. V. 471—72. az utóbbit összevetve a Fehér: X. 4. 203. old. igaz, hogy nem biztos vajjon az országbíró volt-e a parancsnok, vagy a várnagyok és főispánok. A bandérium azonban az utóbbiak által állított fel.

parancsnoka, akkor csapatja belekerült valamely főúr, határvidékieknél az illető bán seregébe.¹⁾

Úgy a királyi, mint a főtiszti bandériumoknak a jobbággyokból kikerült alkotó része ezen általános kulcs szerint állítottott ki 1435. után, a mely kulcs azon évi és a vonatkozó későbbi törvények által a bandériumokra nézve egyáltalán meg lett állapítva.

A mi a királyi és tiszti bandériumoknak a királyi jövedelmekből való fenntartását illeti, megjegyzendő, hogy ezen fenntartási kötelezettség fennállott ugyan mindig, de a módozatok és az alapok a királyi jövedelmek rendszeresítésével függvén össze, a kincstári jövedelmek mikénti kezelése a legérezhetőbb befolyással volt magára a hadi szervezetre is.

Akkor a midőn még a bandériumok kiállítása pusztán lelkesedésből, ugyszólván önként történt, a midőn az Anjouk lovagi szelleme átszivárgott a nagy urak és a nemesség összes rétegeibe, a királyi kincstár nem igen terhelte meg a hadi költségekkel. A legelső ide vonatkozó törvényhozási intézkedések — távolabbról az ösiség — közelebről a kilenczedadó — teljesen elegendő alapot teremtettek a nemesség hadi terhének elviselhetésére. Innen magyarázható, hogy a hadi szervezetnek törvény utján való szervezése előtt még a tiszti bandériumok kiállítása körül is tovább folytatódik az önköltségen való kiállításnak példája, hogy a tiszti bandériumok alkotó elemei között azok magvaként még mindig szerepelnek a familiares, consanguinei és a complices, a kik köré csoportosulnak a többi alkotó elemek kitágítólag és kiegészítőleg.

Természetes, hogy ezen fejlődési menet nem csupán a hagyományos tudatra vezetendő vissza, mert felemlítettük, hogy mindezeknek daczára a királynak azon kötelezettsége, hogy ő tartozik a tiszti bandériumokat fenntartani, nem csak elvben, de a gyakorlatban is érvényesült, hanem visszavezetendő még ezen átmeneti korszaknak pénzügyi helyzetére is, a mely tudvalevőleg Zsigmond idejében éppenséggel sem volt rendezett. Legrendetlenebbek lehettek pedig a pénzügyi viszonyok Zsigmond király

¹⁾ Így a Temesvári, Sidóvári, Sebesvári, Mihálydi és Orsovai castellanatusok a Bolgár bánátussal kerülnek össze. Fehér IX. 4. 120. 1371-ben azonban a temesi grófság a castellanatussal együtt ismét önállóvá lesz. Feh. IX. 240. jobban 340.

uralkodása elején azon politikai zavarok közepette, a melyek a királynak trónját, uralmát megingatták, és mindenesetre a királyi hatalom elől még azon jövedelmeket is elzárták, a melyek rendes viszonyok között még rendelkezésére lehettek volna. Minthogy forrásaink a bandériális rendszer első fénykora után és annak törvénybeiktatása előtt, javarészt ilyen korszakból valók, a melyben a leirt viszonyok teremtik meg a helyzetet, természetes hogy a tiszti bandériumok közül sokan a főtisztek saját költségein állíttatnak ki. A többi bandériumoknál pedig a király a fizetés dolgában olyképpen rendelkezett, a hogy az adott viszonyok között a lehetőség ezt megengedte.

Különben már Nagy Lajos idejében találkozunk ilyenféle intézkedésekkel, a midőn az erdélyi várak fönntartására a brassói főispán és castellanusok kezéhez bizonyos időre a brassói espreesség tizedének negyedrészt rendeljuttatni.¹⁾

Az esztergomi vár ostromára kiküldött nyitrai ispán 300 lovasból álló bandériumának zsoldja, mely fejenként havonta 10 forintot tett ki, Zsigmond király részéről 1403-ban olyképpen fedeztetett, hogy egy várat jelölt ki az ispán részére hasznzólogként, melynek jövedelmeit az ispán addig és azon összeg erejéig huzhatta, a meddig igazolandó követelése ezekből kielégítést nem nyer.²⁾

Hogy a pénzszükes világban a királyi jövedelmek egyik legbiztosabb forrását, a sójövédelmet használták fel fizetési eszközként³⁾ és hogy a királyok éppen a bandériumok létszámában szolgáló nemesek zsoldigényét (salláriumát) esetleg sóval is elégitették ki, már fentebb említettük.⁴⁾

A zsoldnak elnevezése — pénzben kifizetve — stipendium.⁵⁾ A «sallarium»-féle megjelölés a stipendiumnak, tehát a készpénz zsoldnak sóval való helyettesítéséből ered. A főtisztek különben még akkor is sóban kapták fizetésüknek egy részét, midőn már a készpénzfizetés a zsoldnak rendszeresített és nagyobb hányadát tette ki.⁶⁾

1) Fehér C. D. IX. 3. 224—225.

2) Fehér X. 4. 222.

3) V. ö. Okl. Temesv. tört. I. 330. l. ... pro salariis ... Sales ad mille florenos ... dare velitis ...

4) Fehér X. 1. 724.

5) Lásd Fehér X. 4. 222.

6) V. ö. Kovachich : Suppl. II. 305.

Ezen oknál fogva, mert tehát a só rendszeres fizetési eszközként szerepelt, Zsigmond király már 1433. évi propositióiban utalt annak szükségességére, hogy a sónak mértékszerinti egység-ára megállapíttassék. Történt pedig ez éppen a zsoldosok fizetésének kérdésével kapcsolatosan, a mennyiben egy lándzsásnak vagy íjjásznak jutaléka nem naponként, hanem az egész hadjárat tartamára egy-egy arany forintban állapított volt meg.¹⁾ Ezen arany forinthez viszonyított volt azután a sónak bizonyos mennyisége. Egy mázsa t. i., a mely az aranyforintnak egyenértéke.²⁾ Ezen viszonyítás tényleg már Nagy Lajos idejében³⁾ divott a miből valószínű, hogy a zsoldosok fizetése ekkor is ilyképpen történt.

Ezen fizetési módzatok a túlsúlyban lévő terménygazdasági rendszerrel vannak szoros kapcsolatban. Ismeretes, hogy a terménygazdasági rendszernek a pénzgazdaságba való átfejlődése legelső-sorban az ipar és kereskedelem góczpontjaiban, a városokban figyelhető meg. A városok meg a király naturale dominiumához tartozóknak tekintettek. Ennek természetes következménye volt azután az, hogy a városoktól befolyó rendes jövedelmek alkalmas forrásokként kínálkoztak a hadi költségek fedezésére.⁴⁾ Innen magyarázható azon többször megismétlődő jelenség, hogy a királyok bizonyos kiadások fedezésére a csak jövőben esedékes városi jövedelmeket utalványozták. De nem csak a rendes jövedelmek voltak ezen célra fordíthatók, hanem sokszor megesett az is, hogy rendkívüli terhek róvattak rájuk, kényszer kölcsönök alakjában az esetleges ellentmondás súlyos következményével.⁴⁾ Ilyen pénzbeli áldozatok viselése a városokon kívül még a szépesi tiz lándzsás kerületre is hárult.⁵⁾

A mint a most érintettekből látható, a királyi hatalom csupán a castellanatusokon belül maradhatott meg a katona eltartás terménygazdasági rendszerénél — ingatlan hadi szolgálat ellenében — a többi tiszti bandériumok ellátásánál már a pénz-

1) Kovachich : Suppl. I. 400. 1433 : XII.

2) U. o. 401. 1433. XIII.

3) Kovachich Suppl. I. 450—451.

4) Fehér X. 2. 311.

5) Kovachich Suppl. I. 450—451. Itt ugyan megváltásra lehet következtetni.

ben, vagy az avval egyenértékelt sóban való fizetési módszerre ment át. Ennek nehézségeire azonban ráutaltunk már, midőn az államgazdaságnak sokszor felmerülő zavaraira és rendszertelenségére hivatkoztunk. Innen eredtek a bandériumok kiállításának sokszoros akadályai. Mert a zsoldnak a bandériumot vezető ur által leendő előlegezése, a zsoldnak csupán a jövőben, esetleg zálogba kapott ingatlan jövedelmei által leendő kielégítése, esetleg a bandérium költségeinek a kir. kincstár részére leendő teljes elengedése, nagy vagyont és áldozatkészséget tételezett fel, a miért nagyon gyakran nem is fordulhatott elő.

A zsoldnak sokszor történt elmaradása okozta azután azt, hogy a zsoldosok ott vették élelmüket, a lovaknak a szükséges abrakot, a hol találták, erőszakosan, fizetés nélkül.

Ezen körülmény tette azután szükségessé egyrészt a katonai descensus jogának szabályozását, másrészt pedig a katonák eltartására szükséges pénzbeli jövedelmeknek rendszeresítését.¹⁾ Ez utóbbi kérdésnél meg kell különböztetni a királyi hadseregre és az egész hadseregre szóló intézkedéseket. A királyi hadseregnek csupán a rendes kincstári jövedelmek jöhettek számba, a derék hadnál és az egész felkelésnél (generalis exercitus) szerepelnek a rendkívüli bevételek, a hadi adók, a melyek egy különös hadjárat költségeire előlegesen és külön intézkedés által állapítottak meg.

A descensus kérdése összefügg azon intézkedésekkel, a melyek a katonák által elkövetett bűncselekmények ellen tétettek. Elv az, hogy a katonaságnak csupán elszállásolásra, de csak télen, a midőn szalmát és tüzelőfát is követelhet, van igénye; nyáron csak a szabadban pihenhet meg. Ekkor lovai számára addig a meddig a rét lekaszállva nincsen, legelőre is van joga. Mindez ellenérték nélkül követelhető.²⁾ Az élelmi czikkekkért a katonának fizetnie kell és pedig meghatározott árszabás szerint.³⁾ A ki élelmiszert, vagy más nagyobb értékű dolgot eltulajdonít, büntetendő cselekményt követ el és a kárnak négyszeresével bűnhődik.⁴⁾

¹⁾ V. ö. 1439 : III. (Fehérnél XI. 245.)

²⁾ 1427. évi brassói rendelet VI. Kőszeghy Sándor Hadtört. közl. 1892. 590. l.

³⁾ U. o. VII.

⁴⁾ U. o. II.

Az okozott károkért a katonai parancsnok is felelős.¹⁾ Mindezekről a király rendeleti uton, később azonban már a törvényhozás is intézkedett.²⁾

A királyi hadseregnek zsolddal való ellátását sürgeti idővel a törvényhozás is és pedig egyenesen azon czélzattal, nehogy a zsoldosok zsákmányolás által megzavarják a közrendet. Azonban e körül nem csekély nehézségek keletkeztek. A király nem igen rendelkezett az erre szükséges pénzzel. Állandóbb királyi jövedelem volt a kamarai haszon. Megesett, hogy a király nem fizethette ki az egyes banderista urak által kiállított költségeket, úgy hogy ezek adósok maradtak a stipendiummal. Kénytelen volt a király ilyenkor bizonyos kerületnek kamarai hasznát ezen költségek utólagos fedezésére a bandériumot vezető urnak kiutaltványozni.³⁾ Mindezeknél fogva a tiszti bandériumoknak zsolddal való ellátása és különösen a határvédelem szempontjából is súlyt vetett a törvényhozás ezen királyi jövedelmeknek helyes kezelésére és intézkedik arról, hogy azok tényleg a királyi kincstárba jussanak. Az 1445. évi IX-ik t.-cz. a pénzverésből származó kamarai haszonnak és bármely királyi jövedelemnek — minden beavatkozás eltiltásával — intézkedik a királyi kincstárba való beszolgáltatása és helyes kezelése iránt.

Az 1446. évi XVI. t.-cz. pedig az elzálogosított királyi javaknak visszaváltását rendeli el, hogy azok hadiczelokra fordíthatók legyenek. És a mint az 1459. évi I. t.-cz. megkívánja, hogy a király bandériumait tehetségéhez képest mozgósítsa, a II. t.-cz. a királyi ingatlanoknak összeírását rendeli el. Minthogy azonban a királyi hatalom jövedelmeinek elégtelensége folytán, különösen a határszéli katonaság eltartása körül folyton nehézségekkel küzdött, sőt élelmiszerek és malmok is erőszakkal foglaltattak le — az 1468. évi XVII. t.-cz.-ben kénytelen volt a király megígérni, hogy ezen visszasságoknak beszüntetéséről gondoskodni fog.

A kincstárnak a hadi költségek czimén való megterhelhetése ugyanis nem volt csekély. Egy Mátyás király idejébe visszaterjedő elszámolás, melyet II. Ulászló is előterjesztett az országgyűlésen,

¹⁾ U. o. III, V.

²⁾ 1435 : VIII, IX., 1445 : XX., 1447 : XLIV., XLV., 1463 : XIII., 1475 : VIII., 1492 : XXII., XXIII. stb.

³⁾ 1439 : III., 1458 : III. Fehér XI. (2) 53.

ugyanis 103,109 forint,¹⁾ egy későbbi pedig 144,878 forint terhet, (ebből 21,384 forint sóértéket) mutat ki.²⁾ A hazafiúi lelkesedésnek és áldozatkészségnek azon ideje pedig, a midőn Hunyadi János, mint erdélyi vajda a Szerbiába és Albániába betört török hadsereg ellen saját költségén, más segítség nélkül először 32,000 forint, másodszer meg 63,000 forint kiadással szervezte hadseregét,³⁾ letűnt már. A királyi kincstár, a bevételek rossz kezelése miatt a korszak vége felé sokszor üresen állott olyannyira, hogy törvényhozásilag kellett gondoskodni még a királyi konyha szükségleteiről is, nehogy a királyi asztal és az udvartartás a legszükségesebbekben is hiányt szenvedjen.⁴⁾ Ezen viszonyok adják azután magyarázatát annak, hogy a midőn 1518-ban általános felkelés hirdettetett, a mely a királynak személyes jelenlétét is igényelte, a királyi hadsereg felállítását csakis az általános felkelés költségeinek fedezésének módjával, a hadi adó kivetésével tette a törvényhozás lehetővé.⁵⁾ Ezen hadi adóból azután az erdélyi vajda, a temesi gróf, a horvát bán nyílt csatatéren működő bandériumai szerelendők fel, illetve ezen főtiszteknek az ezen évre járó tiszti fizetése kiadandó. Ezen hadi adóra esik a végvárok kapitányainak fizetése és a királyi bandériumnak felállítása is.⁶⁾

A hadi adó kezelését is ujonnan kellett szervezni. A kincstár ellen fennálló sokféle követelés, továbbá az adó beszédésének költségei alkalmat adtak a kincstárnoknak meg az adószedőknek is, hogy a kincstár hitelezőit, vagy magukat, ha ők is ezek közé tartoztak, a beszédett összegekből kielégítsék. Ezért kötelezte a törvény a kincstárnokot eskületétel mellett arra, hogy adószedőknek senkit sem fog alkalmazni, a ki a kincstárral szemben hitelezői viszonyban van, és nem fog kincstári adósságokat kifizetni. Az adószedőknek is ilyen hitet kellett letenniük és megígérniük,

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 309.

²⁾ U. o. 320. V. ő. Fraknoi: II. Lajos számadási könyve. Tört. tár. XXII. Ebben előfordulnak az országos főtisztek és a végvidékek kapitányainak fizetései. Pl. 52., 53., 66. (udvari huszárok), 73. (temesvári zsoldosok), 79. (temesi gróf), 81. (horvát bán), 84. (nádor) stb.

³⁾ Fehér XI. (2) 73.

⁴⁾ 1518. (bácsi) XV. t.-cz. Kovachich Sylloge 253. V. ő. Fraknoi II. Lajos udvara, 40. l.

⁵⁾ 1518. (tolnai) IX.

⁶⁾ 1518. (tolnai) X. 2. és 3. §.

hogy a szabályszerű beszédési díjjakon kívül egyéb költségeket nem fognak visszatartani.¹⁾ Az 1454. évi II-ik t.-cz. a kincstárnak azon czélból való megvizsgálását rendelte el, vajjon miképen kezeltenek a jövedelmek és hogy a tiszti bandériumok zsoldjukat kikapják. Ezen kérdéssel látszik összefüggésben lenni a királyi javaknak és jövedelmeknek 1514-ben történt törvénybe iktatása is.²⁾ Az 1518. évi XIII. t.-cz.-ben pedig a kincstárnoknak elszámolási kötelezettsége is megállapított.

A királyi és főtiszti bandériumok azonban nem csak élelemmel voltak a királyi jövedelmekből ellátandók — hanem fegyverrel — hadi felszereléssel is. Mindez a tiszti fizetésből volt fedezendő. Az elszámolásokban a szükségletekre szánt összegek külön említettnek. Külön szerepel a lovasságnak felszerelése, a ruha, a ruhára való posztó stb.³⁾

D) Fegyvernemek.

A hadi felszerelés pedig szorosan összefügg a csapatnak fegyvernemek szerinti tagozatával. Sulypontja a fegyvernemeknek az egész korszakon át a lovasság volt.

A magyar nemesség hadi szolgálata a lovasszolgálat.

A tiszti bandériumok és pedig úgy azok, melyek «ex officio» állíttatnak ki,⁴⁾ mint azok, a melyeket a főtisztek földesuri minőségben állítanak és a melyeket a tiszti bandériumokhoz csatolhatnak⁵⁾ lovasokból állott. Az utóbbiakra természetesen a többi nem tiszti bandériumokra szóló általános szabályok mérvadók.⁶⁾

A lovasságnak alkalmazása a nyílt csatatérhez fűződik. A vársszolgálat legelső sorban kíván gyalogságot. Azon főtisztek tehát, a kik határszéli szolgálatot teljesítenek, lovas bandériumukon kívül csapatjukat legelső sorban kénytelenek gyalogsággal kiegészíteni.

A tiszti bandériumok lovas létszáma a már többször jelzett átmeneti korszakban meg nem állapított. Ez onnan van, hogy a

¹⁾ 1518. (tolnai) X. XI. bácsi: XXI.

²⁾ 1514: III.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 311—320.

⁴⁾ U. o. 327.

⁵⁾ 1500: XXI.

⁶⁾ Pl. 1492: XX.

létszám akkor még túlsúlyban a rokonságból, elszegényedett nemesekből, barátokból és pajtásokból (consanguinei, amici complices) önként, a lehetőség szerint állítatik össze. A mint fentebb láttuk, ott a hol már tiszti fizetés is szóba kerül, már mutatkoznak idővel azon határozott keretek, a melyek a megállapodott létszámhoz vezetnek. Szó van a forrásokban ugyanis a fent említettek szerint 300, 400 főről. Az utóbbi létszám, a 400 t. i. azután meg is maradt. Valószínűnek tartják azonban, hogy előbb 500 lovasból állott egy főtiszti bandérium.¹⁾ Ezt valószínűsíti egyrészt az, hogy ez a fele a királyi bandériumnak, mely 1000 lovasból állott. Továbbá, hogy egy későbbi időből való forrás, midőn az esztergomi érsek bandériumainak létszámát határozza meg, egyét 500 lovasra teszi.²⁾

A lovasság nehéz és könnyű fegyveresekből állott. Ezen beosztás az egész hadseregben, tehát úgy a királyi, mint a főtiszti és a többi bandériumokban is érvényesült. Jelentősége a harcászati módban keresendő. Nálunk a könnyű lovasságnak szerepe régibb, ez az ősi fegyvernem. A nehéz fegyverzetű lovasság inkább nyugati befolyásnak tudható be. A lovagi korszaknak behatása volt ez.

A honfoglaló magyarság lovasságának könnyű, meglepetészerű mozdulatai és az evvel kapcsolatos harcászati módszere, könnyű fegyverzete, a hajító dárda, az ijj meg a tegezben tartott nyil³⁾ biztosította számos győzelmeit. A harcászatnak ezen módszere, idegenszerűsége különösen a nyugaton okozott zavart, meglepetést. Innen magyarázhatók a német haderőnek nehéz küzdelmei, a melyek árán csak nagynehezen sikerült a magyar áradatot visszaszorítania. Az előkelő harcosnak is főfegyvere a dsida, pánczéjja könnyű pikkelyes, sisakja rövid. Kardja nem volt minden harcosnak, az ősi kard kétélű keskeny, vége felé kissé görbült.⁴⁾

¹⁾ Zsindely István: Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt 215. l.

²⁾ Kovachich: Suppl. II. 321.

³⁾ Bölcs Leo taktikáján kívül lsd. pld. Ekkehart. IV. Casus Sancti Galli. G. Meyer. 81. l. A dárda, gerely, dsida, hajító és szuró fegyver. Nehezebb alakja, leginkább szurásra: a kopja. Bárczay Oszk. A hadügy fejlődése II. 596., 597.

⁴⁾ Bárczay O. i. m. II. 600. l. A tömeg pánczél helyett vastag bőrt használt a védelemre. U. o. 620.

A királyság idejében, a nyugattal való állandó kapcsolat folytán a könnyű lovasságnak szerepe már nem kizárólagos. Már Kálmán idejében az ispánok jövedelmeik szerint vértés vitézek állítására köteleztetnek. Csekélyebb jövedelem esetén állítatik csupán a vért nélküli katona.¹⁾ Azon népek harcászata, fegyverzete, kikkel egy másik nép kénytelen megmérkőzni, átszármaszik erre is. Ez a szükségnek kényszere. A mórok lovassága megteremtette a hűbéri lovasságot. A nyugattal való érintkezés ismertette meg őseinket a nehéz fegyverzettel. És a midőn a keletről a könnyű, tatár lovasság hazánkba beözönlött, a magyarság már leszokott volt ősi, a tatárokéhoz hasonló harczmodoráról, a mely körülmény az ellenség számszerű túlereje mellett bizonyosan nem csekély módon eredményezte a tatárpusztítás szomorú végeredményeit.

Ezért sem volt elhanyagolandó a könnyű lovasság, fönn volt tartandó a nehéz fegyverzetű lovasság mellett. És tényleg a könnyű fegyvernem szerzett a magyar lovasságnak Európaszerte hírnevet. Az Árpádok állandóan tartották a könnyű fegyvereseket, sőt külföldi fejedelmeknek is nem egyszer küldöttek ijjászokat, kik nyilal voltak felfegyverkezve.²⁾ A magyar huszárok harczmodora és felszerelése a nyugat leghatalmasabb fejedelmeit arra birták, hogy saját csapatjaikban is képezzenek ki ilyen huszárságot, a mi különösen Mátyás király fényes korszakának behatása folytán történt.³⁾ A nehéz fegyverzetben a nyugati befolyást inkább az Anjouk idejében tapasztalhatni. Igaz, hogy akkor a nyugaton a lovassági szellem már alászálló félben volt, ezen időbe esik a nehéz lovasságnak több helyen a gyalogsággal szemben bekövetkezett kudarcza, úgy hogy a megváltozott harczmodor a gyalogság megerősítésére terelte a közfigyelmet. A nehéz fegyverzet több költségbe is került, a nehéz sisakok, vérték csak a jómóduak által voltak beszerezhetők, úgy, hogy ezek az Anjouk idejében nálunk is leginkább a tornajátékoknál jutottak alkalmazásba.

Hogy azonban alkalmazták a nehéz lovasságot, kétségtelen;

¹⁾ Kálmán I. 40. Vajjon a panceratus (nehéz) és loricatus (könnyű) vértés közötti különbség (Bárczay 624.) itt szem előtt tartatott-e — kétséges. De ha igen, ismerték a loricatus ellentétét — a panceratust is. Igaz, hogy a lorica a XI. században általában rostélyos vagy gyűrűs pánczél inget jelentett.

²⁾ Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődése. II. 594.

³⁾ Meynert H.: Das Kriegswesen der Ungarn 87. l.

hiszen maguk a decretumok is utalnak a nehéz és könnyű lovas-ság közötti különbségre, mely utóbiakat huszároknak nevezik.¹⁾ A nehéz lovasságnál a dsidát vagy lándzsát a kopja helyettesíti. Mátyás idejében a nehéz lovast védte a nehéz fémsisak, a mellvért és sulyos pánczél.²⁾

Ambár a derékhad felállítására vonatkozó törvények a nehéz és könnyű fegyverzetű lovas-ság közötti arányt egyenlővé tették,³⁾ a könnyű lovas-ság úgy látszik aránytalanul nagyobb számu volt, mert pl. az 1479. évi hadjárat alkalmával 62,000 lovas-ból csak 16,000 volt nehéz fegyverzetű.⁴⁾

A királyi és főtiszti bandériumokban és a praelatusiakban is a legtehetősebb elemek kerülvén össze, a hadi kötelezettség teljesítése körül a nehéz fegyverzet mindenesetre inkább lehetett képviselve, mint a derékhadban.

A fegyverzet minőségét különben a szükség teremti meg. Eleinte ezen korszakban a kelet felől fenyegető török veszély és a cseh husziták és később a szintén ilyen jellegű Giskra-féle mozgalmak ellen voltak kénytelenek leginkább védekezni. A huszita háboru a gyalogság és hadi szekerek, szekérvár alkalmazására utalták,⁵⁾ a török hadsereg pedig csekélyebb sulyt vetett a nehéz felszerelésre, de voltak ott tetemes számban gyalogosok, a janitsárok, a mi a gyalogság és zsoldos rendszer⁶⁾ fejlesztését (mert hiszen a telekkatonaságban is voltak gyalogosok pl. 1454: IV. t.-cz.) tette szükségessé. Mindezek, — meg ezután a lőpornak lövegekre való felhasználása is bekövetkezett már,⁷⁾ — a hadi felszerelést és a hadi szervezetet más irányokba terelték, mint a nehéz fegyverzetnek a nyugaton is már letűnt, fejlesztésére.

Ezek voltak okai annak, hogy nálunk a hadi felszerelésben sajátlagos magyar typosok, a magyar vért⁸⁾ és a magyar sisak

1) 1492: XX., 1498: XVI.

2) Meynert i. m. 91.

3) 1492: XX.

4) Bárczay i. m. II. 515. Lsd részletezve: Óváry Lipót: Jelentés Olaszországi kutatásaimról. Századok 1884. 509. Florenczi okirat a „Magyar király haderejéről.“ Szentkláray, a „Dunai hajóhad története“ című munkájában ezen okmányt 1476-ra teszi.

5) Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften I. 296, 297, 302, 303.

6) V. ö. Tóth-Szabó Pál: Giskra 24, 31. l.

7) Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 224.

8) A huszárságnál rákpánczélserűen, mozgathatóan. Bárczay i. m. 625.

keletkezett, mely utóbbi perzsa eredetű ugyan, de jellegzetes magyar felszereléssé változván át, a korszak végéig használatban maradt, sőt külföldön, pl. Burgundiában is utánzásra talált.¹⁾

A lovas felszereléséhez tartozott az ijj, a tegez, a kard, a csákány; ezt a lovast nevezték tegzes lovasnak.²⁾ A nemesektől és azoknak familiareseitől (lándzsa, gleve) már megkivánták a pánczélos inget, a sisakot, nyakvértet, a mellvértet, a paizsot és a lándzsát.³⁾ Volt azonban ennél csekélyebb felszerelés is, a mi különösen a csatlósokra áll, ha a kiállító nemes ember szegényebb sorsu.⁴⁾ Az ősi fegyver, az ijj és a nyil, különben ezen korszakban is szerepel még a nemesség felszerelésként.⁵⁾ Ezen felszerelés állott a derékhadhoz tartozó nemességre és annak lándzsáira (gleve). Mindez, igen természetesen, még fokozottabb módon áll a királyi, főtiszti és praelatusi bandériumokra nézve is.

És éppen a felszerelés egyenlő volta vág bele a bandérium szervezeti tagozatába is. A mennyiben a nemes, a ki sisakkal, nyak- és mellvérttel, lándzsával és paizsszal volt felfegyverkezve, a hozzá egy csoportba tartozó két familiarissal teljesen egyenlőképpen volt fegyverrel ellátva. És csak a szegényebb sorsuak *szolgáinak* (csatlósainak) felszerelése lehetett csekélyebb. Vajjon a hármass csoporton, tehát a nemes és a két familiarisán kívül hány fegyveres szolga, csatlós tartozott ezen alsóbb egységhez, a lándzsához, (gleve nyugaton) nincsen kiemelve. De hogy a szegényebb nemeseknek familiarisai nem voltak, csak fegyveres szolgálk az bizonyos.⁶⁾

A fentebb, számos helyen idézett familiaresek, a kikből a bandériumok a consanguineusok és compliceseken kívül állottak, a bandérium hadi belső szervezetében is szerepeltek tehát. Magyar typosai ezek a familiares, a nyugati trustisbelieknek, kiket a házközösségbe, a tágabb értelemben vett családba való tartozás fűzött szorosabban a nemes urhoz, különösen pedig hadban állás esetén. Ezen familiares tehát az alsóbb hadi beosztásban a tiszti, a nemesi

1) U. i. 617—618.

2) 1435: II. A székely könnyű lovas felszerelése és lándzsa, a paizs és a kéziij. Óváry L. m. f.

3) 1463: XII. 1. és 2. §§.

4) U. i. 3. §.

5) Feh. IX. 2. 275... cum armis et sagittis servire consueti nobiles. 1353.

6) V. ö. az 1463. XII. t. 1—2. §§-ait és a 3. §-t.

bandériumnak éppen olyan kiegészítő és csoportbeli alsóbb tagozati részét képezték, mint a hogy a királynak udvari fegyveres szolgálói a familiares,¹⁾ az aulae regiae milites, huza rones aulici²⁾ stb. a királyi és királynéi bandériumnak voltak kiegészítő alkotó elemei.

A mint említettük, a magyar hadseregnek sulypontja mindig a lovasságban volt. A várszolgálat, a határvédelem meg a cseh és török háborúk azonban csakhamar a gyalogságnak szervezését, a löpornak lövegekre való felhasználása pedig a tüzérségnek létesítését és mindhárom fegyvernem szaporítása okából a zsoldos hadrendszernek szélesebb alapokra való fektetését tették szükségessé. S azért, mert úgy a fegyvernemek kialakulása, a hadi beosztás, meg a hadi rendszerben beállott változások (gyalogság, tüzérség, zsoldos sereg) legelső sorban ott történtek, a hol a hadi szervezetnek sulypontja, meg azután állandóságának gyökerei voltak, t. i. a királyi bandériumokban, a legszemélyesebb királyi hadseregben és a tiszti bandériumok köreiben: ezen most érintett kérdéseket ezen helyen tárgyaljuk.

A midőn a gyalogság és zsoldos szervezetről szólunk — nem állunk új intézményekkel szemben s ezért tulajdonképpen csak azt figyeljük meg, vajjon ezek a magyar sereg lovassági és személyes, majd a földbirtokkal kapcsolatos bandériális része mellett milyen mértékben és számarányban foglalnak helyet, midőn pedig a tüzérségről szólunk, megfigyeljük a lövő fegyverek használatának a gyalog, illetve zsoldos hadsereggel való összekapcsolását.³⁾

A gyalogság a hadseregnek alkotó része volt már az előző korszakban is. A szorosabb értelemben vett várszolgálat, az e körüli, mondjuk «műszaki» szolgálat, (castrenses — civiles, indagines errigere stb.) ezen fegyvernemet nem nélkülözözhette. A midőn a várvédelem a harcászatnak egyik részévé lett, a katonai szolgálatnak egy része gyalogságot tételez fel. S mivel a magyar nemzet lóra termett nemzet, nyílt csatatéren lóhátról, cselbevetéssel, menekülés közti győzelemmel szereti befejezni ütközeteit, soká tartott, a mig nyílt csatatéren a gyalogság a lovasság szerepével kiegyenlítődött. Innen magyarázható, hogy maga a nemesség a bandériális had-

¹⁾ Fraknoi: II. Lajos szám. könyv. m. f. 127.

²⁾ U. u. pl. 87.

³⁾ Ezen irányban a cseh kelyheseknek harci modora a kocsi-várakkal, Európaszerte gyakorolt hatást.

szervezet korszakában is megmaradt ősi fegyverneménél, a lovasságnál és hogy a gyalogsági szolgálatot azok végezték leginkább, kiknek szolgálati neme fölött, születésbeli alsóbb állásuk folytán a hatóság, a földesúr rendelkezhetett, vagy a kik önként szerződés útján szegődtek el katonai szolgálatba; ezek a zsoldosok.

Döntő volt a szolgálat minőségére nézve ezeken kívül még azon körülmény is, hogy a gyalogsági felszerelés sokkal olcsóbb, mint a lovasságé. Az utóbbinál pedig a költség mennyiségének fokozatát a nehéz és könnyű lovasság közötti különbség határozza meg. Kevesebb költségbe került tehát a könnyű lovasságot kiállítani, mint a nehezet, csekélyebb anyagi áldozatba került a gyalogost felszerelni és ellátni, mint a könnyű lovas. Lehet, hogy többször ezen szempont is döntött a katonaillesítési köteleesség meghatározásánál. Olcsóbb volt a gyalogosnak eltartása is, mint a pánczélos lovasé. Így pl. Posthumus László idejében egy vértés lovaskatonának heti zsoldja egy arany forint volt (28 garassal számítva), míg egy gyalogosé körülbelül csak fele 13 garas.¹⁾

A gyalogságnak a nyugaton bekövetkezett győzelmei, a melyeket a XIV. században 1302-ben a flandriai gyalogosok a francia Chevalerie fölött a Kortryk melletti «sarkantus csatában», — a sweiczi gyalogosok 1315-ben a morgarteni csatában az osztrák nemesség fölött — 1332-ben Oldenwörden mellett a Ditmarscheni gyalogosok pedig az észak-német nemesség fölött vívtak ki,²⁾: európai hatással voltak a gyalogság fejlesztésére. Németországban a városi csapatok,³⁾ Csehországban a husziták a szekereket kezdték a gyalogság továbbításával kapcsolatba hozni. Nálunk, a mint már említve volt, a huszita mozgalmak, másrészt a török csapatoknak nagy számu gyalogosai, a janitsárok voltak befolyással a gyalogság szaporítására és a zsoldos csapatok alkalmazására is.

Királyaink, honvédelmi rendszerünk azon alapelvénél fogva, hogy a nemesség csupán az ország határáig köteles a királyi zászlót követni, gyakrabban jutottak azon helyzetbe, hogy zsoldos csapatokat szerződtesse. Ilyen zsoldos csapatok egyes vállalkozók parancsnoksága alatt Európaszerte kezdenek szerepelni.

¹⁾ Meynert i. m. 76. l. De azért voltak lovas zsoldosok is. Inkább azonban később. Mátyás seregében volt már (1479.) 6000 cseh, morva s sziléziai nehéz lovas. Öváry m. f.

²⁾ Jähns i. m. I. 296.

³⁾ U. i.

Az olasz Condottierik, a német Landsknechtek jó pénzért sokszor bárkinek az érdekét voltak hajlandók szolgálni.

Ilyen vállalkozó volt például Urslingeni Werner herceg, a ki 3500 vértés lovas és 2000 gyalogost volt képes összehozni, kik leginkább csak rablás és fosztogatásból éltek. Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjárata alkalmából szintén szolgálatjába fogadta volt ezen csapatot egy időre.¹⁾ Zsigmond király pedig 1428-ban szegődtetett olasz hajító ijjászokat a török háború alkalmából szolgálatjába.²⁾

De Zsigmond idejébe estek a cseh kelyhesek elleni háborúk is, a melyek nem csak a hadviselés szempontjából közvetlen hatottak a mi harczászati, felszerelési viszonyainkra, hanem a huszita háborúk befejezése után a harci foglalkozáshoz szokott és újlag alkalmazást kereső harcosok «testvérülések»-ben egyesülvén, felajánlották volt szolgálatjukat másfelé is. Ezeknek egyrésze Podiebrad György cseh király zsoldjába lépett, másrésze azonban zavargásai folytán Morvaországból kiüzetve Magyarországra vette útját és itt 1466-ban Kosztolány mellett vetette meg lábát. És ezen zsoldos csapatnak egy része, az t. i. a mely Mátyás királytól az ellenük intézett megsemmisítő hadi vállalata után kegyelmet kapott, képezte nevezetes részét azon zsoldos csapatnak, mely «fekete sereg» elnevezése alatt,³⁾ a királynak hadi vállalatai közben nevezetes szerepre volt hivatva és a mely sereg Mátyást jobban függetlenítette királyi hatalmában, hadi vállalkozásaiban, mint a középkori királyok hosszú sorozatában bármely mást királyt. Ezen zsoldos hadseregnek erőssége állandóságában és ennél fogva különösen abban keresendő, hogy harczedett olyan elemekből állott, a kiknek élethivatásuk volt a harci foglalkozás.

A kelyhesek idejéből való Giskra szereplése is, a kit még Zsigmond király fogadott volt szolgálatjába a török háború alkalmából. Giskra, Albert király alatt is szolgált, hű maradt annak özvegyéhez Erzsébet királynéhoz is. Ezt a cseh származású harczedett katonát szemelte ki Erzsébet, fia László érdekeinek

¹⁾ Hormayer: Taschenbuch für vaterländische Geschichte. 1843. 273.

²⁾ Meynert i. m. 64.

³⁾ Meynert i. h. 82. A fekete seregre nézve v. ö. Szerémi: Adatok a fekete seregről. Századok: 1903. 921. 1.

megvédésére az országban. Neki adta a bányavárosok és Kassa fölötti főkapitányságot. Giskra hadai, a melyek 1462-ig, Mátyás király előtti végleges meghódolásáig zaklatták a felvidéket, a kikkel Hunyadi János¹⁾ és Mátyás király fegyverei is kénytelenek voltak — és többször balszerencsével megvívni — szintén cseh-morva zsoldosokból állottak, valószínűleg a kelyhesek csoportjaiból, a kik rablásból, pusztításból élvén, örömmel ragadták meg az alkalmat, hogy zsoldos szolgálatba szegődhessenek.²⁾ Giskrának 1462-ben történt meghódolása után úgy ő maga, mint cseh-morva zsoldosai közül sokan megmaradtak Mátyás király szolgálatjában és ezen zsoldosok is a fekete sereget egészítették ki.³⁾ A szerencsétlen várnai ütközet alkalmával (1444) a magyar seregben gyalogosok nem voltak. Hogy azonban Hunyadi János seregeiben is szerepeltek gyalog zsoldosok és hogy azok egy része már kézi tüzelő fegyverekkel volt ellátva, a mi különösen a rigómezei ütközet idejére áll (1448), szintén el van ismerve.⁴⁾

Mátyás előtt a török janitsárok gyalog serege lebegett mint a képként, a midőn a fekete sereget (ad imitationem Janicerorum Turcicorum) szervezte.⁵⁾ A «fekete sereg» mint zsoldos seregnek létesítése esetleg nyugati előkép után is indult, mert a lovagi szellemnek bizonyos fokig való alábszállása, meg főleg Franciaországban a királyi hatalomnak a hűbériséggel szemben abszolút kialakulása különösen szükségessé tették volt már a zsoldos seregnek létesítését. Így keletkeztek VII. Károly alatt 1445-ben a Chalonsi ordonancokkal az u. n. ordonanc csapatok. S mivel ezen csapatok élén nemesek parancsnokoskodtak, a zsoldos lovagseregnek bizonyos keveréke létesült. 1498-ban Ausztriában I. Miksa alatt keletkezett egy ilyféle sereg zsoldos alapokon.⁶⁾ Mátyás fekete serege állott lovasokból és gyalogosokból.

A gyalogosok nehéz és könnyű fegyverzetűekre oszoltak. Az utóbbiak a «gregarii seu pedites».⁷⁾ A nehéz fegyverzetű gya-

¹⁾ Fehér XI. (2) 159—161. 1.

²⁾ Tóth-Szabó Pál: Giskra 7—8. 1.

³⁾ U. i. 49. 1.

⁴⁾ Meynert i. m. 77. és 90. 1.

⁵⁾ Meynert i. h. 83.

⁶⁾ Meynert i. h. 85.

⁷⁾ Fraknói: Mátyás kir. lev. II. 107.

logosok jellegző fegyvere a számszerij (Armbrust), a melynek kezelése a löveg elhelyezése körül a XIV. században az ijjnak a lábbal, annak kengyelvasba helyezésével való meghuzásával a XV. században a motolának vagy emeltyűnek kezelésével,¹⁾ a gyalogszolgálatot tételezte fel. Voltak azután kerekekre helyezett nagy számszerijjak is, melyekkel köveket és nagyobb, sőt még gyújtó nyilakat is hajítottak. Ezek épügy mint a többi hadi gépek, mint a hajítók, inkább ostromfegyverek voltak.²⁾

A számszerijjasok (ballistarii) a nyugaton leginkább a városok harcosaiból kerültek ki. Nálunk is így volt ez. Pl. Zsigmond király 1398-ban intézkedik, hogy a traguriak Bosniába, melynek erősségei ellen a királynak ilyen ballistariusokra szüksége van, a városi számszerijjasokat küldjék azonnal a királyi sereghez, a hűtellen Herwoya vajda ellen folytatott hadjárat alkalmából. Felszerelésükhöz tartozott és pedig minden egyes harczos részére két lándzsa és jó sok «hamarnyil» (veriton).³⁾ A «hamarnyil» nyeléhez bőrdarab és faszilánk volt erősítve, hogy forgó mozgásba jöjjön.⁴⁾

Jellemzi még a nehéz gyalogságot a nehéz pajzs. Ennek alsó vége hegyes volt, úgy hogy a pajzsot földbe szurhatták.⁵⁾ Ilyenekkel voltak ellátva Mátyás király nehéz gyalogosai az *armati seu clipeati*.⁶⁾ A lovas huszárok pajzsai kisebbek és így könnyeb-

¹⁾ A gépezeten kívüli alkotó részeit a szerszámijnak adja következő forráshely. Pozs. vár szám. könyvei 1448: „Item und hab geben den pogner (Bogner, szerszámijjas) noch des purgermaister geschefft das er den Veit flander ain Sewl (kötél) und ain Nuss (dió a mely mögé az in huzatott, hogy megfeszítve tartsa addlg, mig a nyil ráhelyezve el nem bocsájtatik) und ain Senif (in) zu seiner Armbrust gemacht hat, als dy *Saldner* awf dy veint pey der nacht zu maist gewart haben 22 groschen, facit 5 Sch. 4 den.

²⁾ Fehér X. 2. 263. 1395. Rex antem *bellicis machinis* adiunctis, castrum . . . dedit ruinae et expugnauit.

³⁾ Fehér X. 2. 564. . . ballistarios nostros, quos meliores et plures habetis et habere potestis . . . destinare debeatis, ita tamen, et quilibet eorum duas hastas et *veritones* in bona copia se cum debeant apportare . . .

⁴⁾ Bárczay II. 130. I.

⁵⁾ Setztartschen. Ezek rendesen fából készültek, bőrrel, vagy diszesebben bársonnyal vonattak be, „mer auf die *Tartschen mit dem Stachel* 5 viertl samt per 1 fl. 38 D.“

⁶⁾ Fraknói Mátyás kir. lev. II. 107. A fentemlített flórenczi okmány szerint Mátyás seregében 4000 ballista volt. V. ö. Óváry m. f.

ben voltak kezelhetők.¹⁾ Ezek Mátyás király huszárjai, a kiknek fegyvere a nyil. Ellentétben a nehéz fegyverzetű lovasokkal — armigeri.²⁾

Mátyás nehéz gyalogsága között voltak már kézi tüzi fegyveresek³⁾ is és pedig nehéz fegyverzetűek, kik lövés alkalmával a fegyvert a magukkal hordott és földbe szurt villaszerű állványokra voltak kénytelenek helyezni, melyek nehéz mivoltuknál fogva nem igen voltak továbbithatók s ezért sokszor a legközelebbi városokból szereztek azokat.⁴⁾ Ha azonban erre előreláthatólag alkalom nem nyílt, úgy a továbbítás körül fegyveres szolgák (pueri et seruitores) segédkeztek. A fegyvert és a súlyos pajzsot ugyanis egy ember nem továbbithatta.⁵⁾ A löfegyverrel ellátott gyalogosok között voltak könnyű fegyveresek is, kik már vállukra alkalmazhatták a löfegyvert használat közben. Ezen fegyver különben akkor még elég ritka volt. Ezek voltak a pixidariusok, a kik az összes gyalogságnak egy ötöd részét alkották.⁶⁾ A XVI. század elején a felső vármegyék seregeiben is fordulnak már elő gyalogos puskások.⁷⁾ A mint a várnai csata alkalmával a magyar seregben nem volt gyalogság, Hunyadi János alatt a rigómezei ütközetben magyar részről már 2000 gyalogos zsoldos szerepel. Mátyás alatt a gyalogság 15000 lovas mellett 5000-re szaporodott fel. 1487-ben pedig 8000 fővel és meghaladta a lovasságot, mely csak 2000 emberből

¹⁾ Meynert i. h. 90. Pozsony vár. szám. könyve 1553. A XV. századból pedig: „Item dem Tartschenmacher (a pajzskészítés tehát külön iparág volt) das er gemainer Stat in das Rathaus 2 Setztartschen gemacht hat, hab ich im geben 3 Pf. Eodem die von In dieselben setztartschen die Stekhen zu machen (a melyekkel a földbe szurattak) hab ich den Eysenhofer Schlosser geben 40. D. Pozsony vár. szám. könyv 1478. Rakovszky István: Alterthümliche Überlieferungen von Pressburg.

²⁾ Fraknói: Mátyás király levelei II. 105. A székely könnyű lovaság létszáma 16,000 volt. Lsd: Óváry m. f.

³⁾ A flórenczi okmány szerint 4000 volt Mátyás seregében. Lsd: Óváry m. f.

⁴⁾ Pozsony város számadási könyvei 1477. „Item XXII. *Gappelln* dy man geprauchet hat gen hainburg zu dem Sturm . . .“

⁵⁾ Fraknói V. Mátyás kir. levelei 107. A király levele (1481) Veronai Gábor bibornok-püspökhöz Nápolyba.

⁶⁾ U. i. 107. I.

⁷⁾ 1518. (Tolnai) VI.

állott.¹⁾ Mátyás seregében pompás volt a fegyelem, a melyet nem csekély mérvben segített elő a zsoldnak pontos kifizetése.

A mi a lovasságnak és gyalogságnak a harcban való együttműködését illeti, ezt közvetlenül Mátyás király leírásából tudjuk. Elvként áll, hogy a nehéz fegyverzetű katonaság, legyen az akár lovasság, akár gyalogság elsősorban a védelemre szolgál. A könnyű lovasság és a könnyű gyalogság pedig támad.

A nehéz lovasok, Mátyás király leírása szerint «falként szolgálnak, helyükből soh'sem mozdulnak akár közölük valakit le is gyilkolnak». A könnyű lovasság pedig kedvező alkalommal kirohan. Ha fáradt, vagy veszélyt sejt, a nehéz lovasság mögé vonul, ott megpihen és új erőre kapva ismét siet az ütközetbe.

Az összes gyalogságot és a puskásokat a nehéz paizsosok veszik körül. Ezek paizsaikat a földre szurva, kifelé fordítva, mintegy várfalat alkotnak körülöttük. Innen — tehát védett helyről harcolnak a körülvevő gyalogosok és kedvező alkalommal rohannak ki.²⁾

Mátyás halála után a zsoldnak pontos kiszolgáltatása megszűnven, a fekete sereg enyészetnek indult, megszűnt a fegyelem, úgy kellett a zsoldosokat szekérváraikból kiszorítani; végre pedig 1493-ban a seregnek megszűnése kimondatott.

A királyi hadseregben a gyalogságnak nagy szerepe volt a várszolgálat körül. A végvárakban nagy számban voltak gyalogos zsoldosok.³⁾ Ezek közül a «strázsák» látták el a szorosabb várszolgálatot, kik utódai a múlt korszakban említett «ewrök»-nek (speculatores). Parancsnokok voltak a várban a castellanusok és vicecastellanusok, a várnagyok és azok helyettesei. A csapatok alosztályai kapitányok és tizedesek — decuriók alatt állottak.⁴⁾ A castellanusok az ország belsejében a fő- és alispáni állással köttettek össze.⁵⁾ Ezeknek katonai szolgálatra való rátermettsége és a királyi

¹⁾ Meynert i. m. 95. l. 1479-ben Mátyás seregében, mely 148,080 emberből állott, 84,080 főnyi gyalogság volt, mely a 64,080 főnyi lovasságot 20,080 fővel haladta meg. Óváry: „Jelentés“ stb. Századok 1884. 509, Flórenczi okmány.

²⁾ Fraknói i. h. 107—108.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 308. l. Fraknói II. Lajos szám. könyv. i. h. 98., 97., 81. stb.

⁴⁾ Kovachich. Suppl. II. 308. 313. l. stb. A *speculatorok* szolgálata (eori, v. ö. Fehér X. 2. 44.) sok helyen közel áll az *exploratores* szolgálathoz, — a végvidékeken. V. ö. 1518: XXV.

⁵⁾ Fejér IX. 3. 525., 236., IX. 2. 359. stb.

seregbe való tartozása (castellanusi minőségükben t. i.) abból is látható, hogy sokszor az udvari őrségbeliekből (aulae regiae milites) kerülnek ki.¹⁾ A husszita befolyásból hozzánk elkerült «szekérvár» szolgálatra utalnak a várnak gyalog zsoldosai között szereplő «szekerézmesterek» — magistri Rotarum,²⁾ mint a műszaki csapatoknak parancsnokai. Ezeknek igen természetesen nyílt csatatéren is volt szerepük.³⁾ Alájuk tartoztak a szekeresek — curiferi. Ezek továbbították a hadigépeket, motolás nagy számszerijakat, a XV. századtól szereplő ágyukat, löport, a folyók átkelésénél szükséges tutajokat és hajókat, a szekérvárhoz tartozó gyalogosokat. A magister Rotarum vezette ezen csapatok működését a hadigépek felállítása, kezelése körül és vezette a szekérvár körüli szolgálatot is. Az ágyuk kezelése a puskamesterek által történt. A szekérvár-szolgálat a gyalogosoknak szekéren való továbbításából és a szekereknek erődítésképpen való összeállításából állott.⁴⁾

A löpornak lövedékek vetésére való felhasználása után keletkezett a tüzérség, a mely a királyi hadseregnek zsoldos csapatjai között nálunk is fontos szerepre jutott.

A löpor feltalálása Chinából indul. Átveszik az Arabok és ezektől különböző uton Spanyolországon, Itálián, Konstantinápolyon, a Balkánon és Magyarországon át kerül Európa egész területére.⁵⁾ A XIV-ik századból kiindulól a XV-ik században a löporfegyverek Európaszerte divtak már.⁶⁾ A tűzifegyverek használata csakhamar nálunk is meghonosodott. Ugy látszik azonban, hogy azokat eleinte csak ostromok alkalmával, megerősített helyekről alkalmazták. Védelemre tehát. Támadásra pedig

¹⁾ Fejér: X. 5. 466. l.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 308. l.

³⁾ V. ö. Fehér XI. (2). 249. l.

⁴⁾ Hogy nálunk alkalmazták a husszitáktól átszarmaztatva a szekérvárat igazolja: Pozsony szám. könyv. 1478.: „Den glukhem, das er 4 fert getan hat mit Holz aws dem Rathaws hinaus für sant Larenzenthor zu des *Kunigs wagenpurk*“

⁵⁾ Bárczay II. 627. A löport tehát nem Schwarz Berthold szerzetes találta fel, kinek személyéről sem bizonyos, vajjon létezett-e. Eleinte a löpor az u. n. „görög tűz“ alakjában használtatott (Meynert 68), később rakéták és tüzes nyilak vetésére (Jähns i. m. I. 223). Az Arabok azonban már a XIII-ik században használták a „madfaa“ nevű tüzi fegyvert. Ez volt az őse a kézi tűzifegyvereknek és ágyuknak. (Meynert i. m. 68.)

⁶⁾ Olaszországban 1326-ban, Franciaországban 1340-ben használtak már ágyukat. Bárczay 229—231. Meynert 69. Jähns 226—228.

akkor, ha ez szintén védett helyről történt.¹⁾ Áll ez különösen a nehéz, nagy és nehezen továbbítható mozsarakra, ágyukra, melyeket nem egykönnyen lehetett továbbítani.²⁾ A királyi várak azonban jó korán voltak ellátva mozsarakkal, ágyukkal.³⁾ Különben akkor, midőn nálunk már használnak ágyukat, használnak még röppentyűs tüzés nyilakat is.⁴⁾ Daczára azonban azon nehézségeknek, melyekkel az ágyuk továbbítása körül küzdeni kellett — alkalmazta ezeket már Zsigmond király is.⁵⁾ És ámbár a várnai csata alkalmával a magyar táborban alig volt ágyu,⁶⁾ Hunyadi János erélyesen gondoskodott ilyenekről.⁷⁾ Mátyás király pedig az új fegyverre nagy sulyt vetett.⁸⁾ Használták már a könnyebb kézi tüzifegyvereket is.⁹⁾ Az ágyuk felállítása, megtöltése, irányítása azonban szakértelmet tételezett fel. Ha elő is fordult, hogy egyes csapatoknak vezérei «in directione et gubernatione bombardarum» maguk vették ki részüket, mint a hogy például Rozgonyi Istvánról van megírva¹⁰⁾ — ez valószínűleg ritkaság számba ment. Az ágyuk kezelésére külön csapatoknak kellett idővel a gyalogságból leválasztania. Az első tüzérek maguk az ágyuöntők voltak és azok segédjei.¹¹⁾ És ezek képezték magvat azon csapatnak, mely a vártüzér szolgálatban már a tüzér — «bombardarius» név alatt szerepel.¹²⁾

¹⁾ Pld. Midőn Pozsony város, Pozsony várát ostromolja 1439-ben.

²⁾ Hosenwein János nagyszombati polgár 1417-ben fogott hozzá a tüzérségről (Archelei) szóló munkájához. Orbán mester készítette azon ágyuóriást, melynek kőgolyója 600 fontot nyomott és a mely Mohamed szultán alatt 1453-ban Konstantinápoly falait döngette. Ekkor szűnt meg a kelet-római birodalom (Byzanc) Lásd Meynertnél. 71. Bárczaynál II. 627. l. A nagy ágyukat őseink „Szakállasok“-nak nevezték. „Pixides barbati“ II. Lajos szám. könyve 60. l.

³⁾ Pozsony v. szám. könyv. 1439. . . „dem Span awf dem Haus (a vár) an den mörser den dy Stat von Im gekawft hat“.

⁴⁾ Lsd. Rakovszkynál: Fehden und Kriegszüge der Stadt XXIV.

⁵⁾ Fejér XI. (1) 150. l.

⁶⁾ Meynert, 87. l.

⁷⁾ Így pld. Pozsony egymagában szállított a kormányzóknak három nagy sulyu ágyut, 12 kisebb kézi ágyut a hozzávaló kőlövedékkel és löporral. 1454. évi szám. könyv.

⁸⁾ Hainburg város kapuján még most láthatók az ő kő-lövedékei. (Meynert 88. l.)

⁹⁾ „Hantpüxen . . . Hackenpüxen“ Pozs. vár. sz. k. 1454.

¹⁰⁾ Fejér XI. (1) 150.

¹¹⁾ Puxenmaister — a mesterek. Segédjeik: Arich-aribater. Pozs. vár. szám. könyv. 1443. *Bombardariis Jayciensibus una cum famulis deputati.* Kovachich Suppl. II. 313. l.

¹²⁾ U. i.

E) A Praelatusok bandériumai.

A praelatusi bandériumoknak tulajdonképpen szintén tiszti jellegük van. A legszorosabb kapcsolatba jutnak a királyi hadsereggel. A haza védelmét a király legelső sorban az ő saját, a főtiszti és a *praelatusi* bandériumokkal együtt vállalja.¹⁾ A praelatusoknak ezen hadi kötelezettsége egyrészt nagy terjedelmű ingatlanjaival, másrészt egyéb biztos, folytonosan számbavehető, állandó jövedelmével — az egyházi tizeddel függ össze. A főpapok bandériumai tehát még királyi fizetésre, zsoldra sem szorulnak. Azok a főpapok egyházi, — közjogi méltósága alapján állítandók ki. Az érsekek, a püspökök, apátok bandériumai ezért a királyi seregbe tartoznak. Fennállásuk majdnem biztosabb alapon nyugszik, mint a báróké. A főpapi bandériumnak parancsnoka maga a praelatus. Így volt ez azon átmeneti korszakban is, a mely az Anjouk korszakát követte — a banderiális hadiszervezet törvényes szabályozásáig. Későbből pedig tudjuk, hogy még végvidéki kapitányok, sőt fővezérek is kerültek ki közülök. A bandérium létszáma az átmeneti korszakban még nem volt meghatározva. Semmi esetre sem állott azonban az — ha csak az illető praelatus pénzviszonyai ezt megengedték — a tiszti bandériumok létszáma mögött. Alkotó elemeihez tartoztak a *familiares*, a kikből az egyházi nemesek — a praedialisták alakultak ki. Ezek ingatlant kaptak hadi szolgálatuk ellenében. Ha azonban az ingatlan adományozása terménybeli szolgáltatások ellenében történt, a hadiszolgálatra való kötelezettség mégis kifejezésre jut. Ha a terménybeli adót be nem szolgáltatják, meghatározott számú harczi lóval, tehát lovasítva kötelesek a főpap bandériumában szolgálatot teljesíteni.²⁾

A főpapi bandériumokba tartoztak a praedialistákon kívül a főpapok rokonai és érdektársai, továbbá egyéb oda szolgálatba

¹⁾ 1433. évi prop. VI. . . quod exercitantes, sive sint Regis, sive Reginae, sive Praelatorum vel Baronum aut generalis exercitus Regni. A két csoport tehát ellentétbe van helyezve. Ezen kívül lsd. 1458 : IV., 1459 : XIX., 1463 : XIX. stb. Az 1492 : XIX-ik t. cz. megkülönbözteti ugyan a király magán hadivállalatait az országos veszélytől. Az első esetben a praelatusi bandériumok nem tisztiak — az utóbbi esetben azok. Korszakunk végén azonban az első a tiszti fizetés alapján, az utóbbiak a tizedjövedelem révén teljesen egy szempont alá esnek. Mindig készenlétben tartandók. 1521 : XXXIV. t. cz.

²⁾ Pld. az aurániai perjel sziráki familiaresei. Fejér XI. (2) 55. l.

szegődő nemesek, zsoldosok, a kiket a főpapok láttak el fegyverre és felszereléssel.¹⁾

Mert a főpapok banderiális szolgálata eleinte törvényileg nem volt szabályozva és a hadi szolgálatnak önkényes teljesítése még az Anjouk idejéből hagyományként élt tovább, a királyok egyes főpapoknak ilyen kiváló szolgálatuk elismerése és megjutalmazásaként ingatlanokat vagy egyéb jövedelmeket adományoztak.²⁾ A főpapok tehát bandériumaikat tehetségükhöz képest állították volt ki a XIV-ik, sőt még a XV. század közepe felé is.³⁾ Az 1454. évi III. t.-cz. szerint, ha a jövedelem alább száll, úgy kisebbedik a főpapok haditerhe is. És éppen ezért a megyei választott nemesek által kívánja a törvény a jövedelmek nagyságát megállapítani. A vagyoni képesség a tized jövedelmen kívül — a mely külön alapját képezi a hadi kötelezettségnek — az ingatlan nagyságával függött össze annyiban, hogy úgy a mint a báróknál, a jobbágyi elem is belevontatott a banderiális csapatba. Így volt ez már azelőtt is, mielőtt még a derékhad alkotó elemeire nézve a törvényhozás szabta volt meg a jobbágyok állításának aránykulcsát. Ennek megtörténte után pedig a «portalis militiá»-nak kulcsa egyáltalános. Ennek változása mindenütt mérvadó, a hol telekkatonaság állítandó. Így határoz pld. az 1459. évi III. t.-cz. is. A főpapok jobbágysai ezeknek bandériumaiban keljenek hadba és pedig összeírásuk szerint — secundum connumerationem. Az 1459. évi XIV. t.-cz. szerint minden 20 jobbágy után (itt a kulcs a jobbágyoknak száma által fejeztetik ki) egy jól felfegyverezett lovas, sisakkal, paizzsával, tegezzel és ijjal — vagy lándzsával ellátva — állítandó. Az egyházi nemesek azonban nem összeírás, hanem régi szokás szerint kelnek hadba.⁴⁾

A főpapok felosztatnak nagyobb és kisebb praelatusokra. A papi hierarchia okozta különbségen kívül van még köztük különbség a hadiszolgálat teljesítése körül is.

A banderiumokat állító nagyobb praelatusok, az érsekek,⁵⁾

¹⁾ Fejér X. 2. 457. 1.

²⁾ Fejér X. 2. 457.

³⁾ Fejér XI. 151. 1. 1438 „... Reverendi in Christo patris Domini Petri Episcopi Agriensis fratris scilicet sui facultatibus sumptibus et expensis gentes exercitantes duorum Banderiorum (az egyik az egri püspöké) levando ...”

⁴⁾ 1459: IV. t.-cz.

⁵⁾ Pld. Fejér m. f. X. 2. 457.

a püspökök,¹⁾ a nagyobb apátok és praepostok.²⁾ — Az utóbbiaknak még van bizonyos fokú jurisdictiójuk. — A kisebb praelatusok pedig a többi apátok és praepostok, a kik banderiumot époly kevésse vezetnek, mint a káptalanok, a conventek és a többi birtokos egyháziak.³⁾

A banderiumot a főpapok ingatlanjuk és tizedjövedelmükből állítják ki. A tized jövedelem mint banderiális alap a törvények szerint is hozzá kerül az ingatlan vagyon összeírása mellé.⁴⁾ Szembe állítja az 1521. évi XXXI. t.-cz. a főpapok tized jövedelmét mint banderiális alapot a királyi főtisztek (jellemzően a határvidékieket) ezen minőségükből kifolyó hadállítási kötelezettségével. A XVI-ik század elején pedig, a török veszedelem küszöbén, a mindkét vagyoni alapon tartandó praelatusi banderiumoknak fele létszáma állandóan a végvidékeken tartandó. Veszély idején pedig az egész létszám irányítandó a végvidékekre.⁵⁾ A kisebb praelatusok a mindenkori kulcs szerint állítanak katonákat.⁶⁾ És ebben a nem banderista nemesek hadi kötelezettségével egy szempont alá esnek.⁷⁾

A nagyobb praelatusok hadi kötelezettségének leirt módja a jelen korszakban állandó marad, épúgy mint csapatjaik «lándzsá» beosztása is. Csak a jobbágy állításnak kulcsa változik. Az alkotó elemek és a banderiális belső szervezet Zsigmond király idejében alakul ki és állandósul meg.

Ezen Zsigmond-féle szervezet idővel ugyszólván typussá fejlődik úgy, hogy a későbbi decretumok⁸⁾, még Mátyás király idejében is a Zsigmond-féle szervezetre hivatkoznak.⁹⁾

A nagyobb praelatusok banderiumainak létszáma — legalább a XV. század vége felé tartó időig — 500 lovas. Fele tehát a királyi banderiumok létszámának. És a mint a királyi banderiumoknál szabály, hogy a király annyi banderiumot köteles tartani, a

¹⁾ Pld. Fejér XI. 151.

²⁾ Pld. a pannonhalmi apát vagy az aurániai perjel. Fejér XI (2) 55. I.

³⁾ 1459: VI. t.-cz.

⁴⁾ 1463: IV. 1518. (tolnai) III.

⁵⁾ 1518. (bácsi) I. 7. §.

⁶⁾ 1459: VII.

⁷⁾ U. i.

⁸⁾ Pld. 1454: III.

⁹⁾ 1459: VI.

hányat királyi jövedelméből tarthat, ezen elv a nagyobb praelatusok bandériumaira is alkalmaztatik,¹⁾ a mi különösen az esztergomi érsekre és az egri püspökre nézve áll.

Az 1433. évi propositiók szerint a kalocsai érsek, a nagyvárad, a pécsi, az erdélyi és a zágrábi püspök, meg az aurániai perjel²⁾ egy-egy bandériumot állítanak. A többi püspökök és a nagyobb apátok pedig csekélyebb hadierőt állítanak. Így a csanádi püspök 200 lovast,³⁾ a boszniai püspök 100 lovast,⁴⁾ a győri és a veszprémi püspök egyenként 50, a pannonhalmi apát 25 lándzsát állítanak.⁵⁾

Hogy egy-egy lándzsa, egy csapat egészben, több harczosból álló, de egybetartozó kisebb csoportot alkot, — már több ízben említettük. Az 1463. évi XII. t.-cz.-ből kivehető, hogy egy-egy vitéz legalább két familiarissal együtt alkotott ilyen kisebb harczos csapatot, mely a lándzsa fogalmának megfelel. Ugyanezen t.-cz. 3. §-a azonban igazolja azt, hogy ezen csoporthoz még fegyveres szolgák (famuli, csatlósok) is tartoztak. Ezeknek a száma azonban a törvényben nincsen megállapítva.

Eredete a lándzsa beosztásnak — la lance — a nyugati hűbéri seregben keresendő (Gleve, Glefe, Glene). Ott a lándzsabeosztásnak súlypontja a nehéz fegyverzetű lovasban keresendő, a «mester»-ben, kinek felszereléséhez sajátlagosan a lándzsa — azaz a lovas szúrófegyver — is tartozott. A mesternek volt harczai ménje és úti háta lova. Eredetileg csak egy szolgája volt. Melléje került idővel egy lovasított ijjász. Így keletkezett a dupla gléve. Kiegészítődött ez a XIII. század folyamán meg egy ijjászszal, a XIV. században pedig két gyalogossal, kik közül az egyik ijjász, a másik lándzsás volt. Állott tehát a gléve öt fegyveresből és egy lovasított szolgából — összesen hat emberből.⁶⁾

A VII. Károly francia király által létesített „Ordonáncz-századok“ száz lándzsából állottak, melyeknek mindegyikében hat személy volt. A nehéz fegyveresen és apródján kívül volt a lándzsában egy fegyveres szolga és három ijjász.⁷⁾

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 321. I. Suppl. I. 447. I.

²⁾ Kovachich Suppl. I. 445–446.

³⁾ U. i. 10.

⁴⁾ U. i. 445. I.

⁵⁾ U. i. 448., 449. I.

⁶⁾ Jähns: Gesch. d. Kriegswissenschaften I. 295.

⁷⁾ Meynert: 85. I.

A mi hadi szervezetünkben a lándzsa beosztás a nyugatról, a nehéz fegyverzetű lovasság révén került. Az egyes lándzsák a consanguinei, complices és familiaresekből állottak össze. A könnyű lovasságnál valószínűleg nem szerepelt a lándzsabeosztás. A huszár egymagában is megállotta a maga helyét.¹⁾ Nálunk a lándzsának létszáma biztosan három — lehet azonban, hogy 5 emberből állott.²⁾ A „familiaris“ bővebb meghatározását adja az 1526. évi XXXVIII. t.-cz. A familiaresekhez tartoznak a praelatusok, a bárók udvartartásához tartozó hivatalnokok; az ajtónállók, az udvarmesterek, a testőrök. Háboru esetén természetes, hogy ezek alkotják a bandériumnak magvát, meg a lándzsa beosztásnak alapját is.

Az egyháziak a török veszély közeledtén arányában a honvédelem érdekében mindinkább igénybe vették. A főpapság panaszt is emelt, hogy tizedjövedelmein túl van megterhelve. Elrendelte a törvény (1518 (bácsi) III. t.-cz.) a tizednek hatósági összeírását. És minthogy a teljesen eladósodott kincstár a határvárak megerősítésére képtelen volt, még azon egyháziaknak jövedelmeit is megadóztatták, kiknek tized joguk nem volt. Ez a hadi adónak egy sajátlagos neme utján történt, mely a borjövédlemre támaszkodott.³⁾ Általános felkelés esetén a káptalanok annyi lovast állítottak ki, a hány kanonok volt a káptalanban.⁴⁾

F) A városok.

A városok hadi kötelezettsége kétféle. A városnak megerősítése és a szükséges védelem, másrészt külön csapatokkal a királyi hadseregben való szolgálat. A városnak védelmi állapotba helyezése a város költségeit terhelte. A megerősítés királyainknak korai gondja volt. Különösen a határszéli városoknak kőfallal való körülvételét rendelték el a királyok. A költségek ellenértékéért azután kiváltságokban részesítették a királyok a városokat.⁵⁾ Történt pedig ez már Nagy Lajos alatt is.

¹⁾ U. o. 86.

²⁾ Horváth M. „A magyar honv. tört. vázlata“ (Magyar Tudós Társ. évk. VI. 323) című munkájában 5 emberre, Zsindely: „Magyar alk. az Anjouk alatt“ című munkájában 10 emberre teszi. Indok nincs adva.

³⁾ 1518. (bácsi) XIX. 1519: XV.

⁴⁾ 1523: XLI. 2. §.

⁵⁾ Fejér IX. 2. 142. IX. 4. 42.

Az 1396. évi nikápoli csatavesztés volt egyik oka annak, hogy Zsigmond király 1397-ben a temesvári országgyűlésen az elzalogosított várak és városok visszaszerzésére törekedett.¹⁾ Odamár városi köveket is hívott meg²⁾ azon célból, hogy azok a rendekkel együtt a török veszély elhárítására szükséges intézkedésekről tanácskozzanak.³⁾

Az 1405. évi (II.) decretum bevezetéséből⁴⁾ ezen előző tanácskozásnak eredményét is kiolvashatni. Ugyanis egyes városoknak kőfállal való körülvételét ezen törvény rendeli el. Ezért a városok nagy gondot fordítottak falaik, kapuik, védőtornyai, árkaik építésére.⁵⁾ A védelmi szolgálatot a városi polgárok maguk teljesítették. De már a XV-ik század elején találkozhatni zsoldosokkal is. Ezeket veszélyes időben a veszélyhez mért számban állandóan is tartják.⁶⁾ Fegyverekkel a város látta el zsoldosait.

A városok egyes csapatokkal a királyi sereget is kiegészítették.⁷⁾ Egyesek a királyiseregbe meghatározott számú lándzsást küldöttek.⁸⁾ A csapatok a városban a polgármester vagy más előkelő polgár kapitánysága alatt állottak. Szükség esetén több kapitány is volt.⁹⁾ A csapatok külön zászló alá csoportosultak.¹⁰⁾ A fegyvereket rendszeren a városokban készítették. Voltak itt ijj-¹¹⁾ és paizskészítők¹²⁾,

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 290.

²⁾ Fejér X. 2. 453.

³⁾ Kovachich Suppl. II. 292.

⁴⁾ 3., 4. §§.

⁵⁾ V. 5. Fejérpataky: Magyarországi városok régi szám. könyvei 41., 133., 229. stb. Pozsony, Nagyszombat, Bártfára nézve. Kemény Lajos: Kassa város szám. könyvei 6. 1. stb. stb. Zsolnának megerősítését Zsigmond szintén 1405-ben rendeli el és egyuttal privilegiummal kártalanítja. Fej. XI. 535.

⁶⁾ V. 6. Rakovszky I. Alterth. Überl. von Pressburg XXIV. Fehden u. Kriegszüge der Stadt.

⁷⁾ Pld. Pozsony 1440-ben 100 embert küldött Budára. Ezek között volt 30 nehéz fegyveres, 10 szuronyos (Spiesser) rövid oldal fegyveres (mit kurzer Wer) 13, könnyű kézi puskás (mit „Handrören“) 35. Rakovszky m. f. Brassó 50 lándzsást (Feh. IX. 2. 237.) Buda és Székesfehérvár 10–10 lándzsást állított (Kovachich Suppl. I. 451.) stb.

⁸⁾ Pld. Székesfehérvár 10-et. Kovachich Suppl. I. 451. Brassó 50-et. Fejér IX. 30. 237.

⁹⁾ „Dem hauptmann Ballhasan Schedler Tischler“ stb. Rakovsky m. f.

¹⁰⁾ „Den Soldnern zu ainen panyr“ U. o.

¹¹⁾ Fejérpataky m. f. 181., 82., 298. stb.

¹²⁾ U. i. 394.

pánczélsinálók¹⁾, fegyverkovácsok²⁾; voltak ágyuöntők.³⁾ A városokban készítették a lőport⁴⁾, lövedéket, a kő- és ólomgolyókat. Ha pedig szükség volt rá, a város saját költségén szerezte be a fegyvereket.⁵⁾ Királyaink nemcsak mint a királyi hadseregnek alkotó részeit vették igénybe a városok hadi erejét — és pedig egyik város védelmére leginkább más városok csapatait,⁶⁾ — hanem igénybe vették általános hadi célokra a városoknak pénzerejét is. A városoktól a király állandóbb természetű jövedelmeket, adókat szedett. Ezen biztos jövedelmeket a király sokszor rendkívüli időkben is igénybe vette, sőt ennek beszámításával kötelezte a városokat, hogy a kir. zsoldosok részére szükséges fegyvereket, ruhákat ők szállítsák.⁷⁾ Többször előfordult, hogy a királyok nem csekély hadi taksákat róttak ki és hogy fegyverek, hadiszerek szállítását követelték a városoktól.⁸⁾

Láthatni mindezekből, hogy a városok nevezetes helyet foglaltak el a hadiszervezetben.

G) A szepesi tíz lándzsások. A szepesi szászok.

A Szepességben úgy látszik a királyság első századaiban még igen gyér volt a lakosság. A nemes elem ezen a vidéken, mely még nagyrészt sűrű erdőséggel volt borítva, csekély számban volt. A lakosság gyarapítása végett telepítette le ide II. Géza a XII. század derekán a szászokat. A telepítés azonban még nem egyesítette őket egy nemzetiségi egészbe. Csak V. István alatt történt meg ez; 1271-ben, a midőn a közös Comes választásának joga biztosított számukra. Egyes szász csoportok azonban kaptak már előbb is bizonyos helyi kiváltságokat, melyek kivették őket a főispán és bármely birói hatóság alól, megkapták a biró-választásnak, a

¹⁾ U. i. 378.

²⁾ U. i. 5. 1.

³⁾ U. i. 111. 83., 133., 321 stb.

⁴⁾ U. i. 481.

⁵⁾ A Bártfaiak Krakkóból, a Pozsonyiak, Nagyszombatiak Bécsből vásároltak itt-ott tüzi fegyvereket, lőport, nyilat stb.

⁶⁾ Kovachich Suppl. I. 450.

⁷⁾ Mátyás pld. 1481-ben kötelezi Kassát a posztószállításra! Kemény m. f. 16.

⁸⁾ A taksákra nézve lsd. pld. Fej. XI. 105. Pozsony Hunyadinak, Mátyásnak szállított fegyvereket. Szállit Nagyszombat és a többi város is.

végrendelkezésnek jogát és csak bizonyos, a királyi kincstárnak járó tartozások fizetésére köteleztettek.¹⁾

A gyéribb számban lévő nemeseket az összefüggés nélkül közük telepített, de csoportonként máris kiváltságokban részesített jövevényeknek külön fejlődése, saját ősi jogaik iránt aggodalommal tölthette el és saját sorsuk iránt érzett bizonytalanság közepette szükségesnek láthatták saját jogállásukat úgy a királyi hatalommal, mint a telepeseket szemben is biztosítani és megállapítani. Hogy telepítések alkalmából ilyen eljárás szokatlan nem volt, mutatja pld. a Kun-privilegium is. Ott a királyi hatalom a nemességnek kérdéseit, melyek a telepítés folytán felmerültek, szintén rendezte volt.

Igy történt a Szepességben is a szász telepések kiváltságainak befolyása, hogy ne mondjuk előképe után, az ott lakott országos nemesség viszonyainak rendezése. De nem a telepések közé való beosztással, hanem azok külön állásával, az ott kisebbségben lévő országos nemességnek csoportbeli összefoglalásával és külön privilegiumnak biztosításával. A Szepesség tehát országos nemesi állását védte meg, de még annál többet is kapott, a mennyiben a szászok előjogaihoz hasonló jogositványokra tett szert. Ezen jogállás biztosításának módja, meg annak tartalma is azután közelebbi kapcsolatba hozta ezen nemeseket a királyi hatalommal, mint a milyenben voltak a többi országos nemések.

Nem hiába esik időbeli sorrendben olyan közel egymáshoz a szepes-olaszi szászoknak privilegiuma, a szepesi neméseknek privilegiumához. Mindkettő IV-ik Bélától ered és 1243-ból való. A szász privilegium junius elsején²⁾, a szepesi neméseké junius 7-én kelt.³⁾

A szász privilegium mentesíti a szászokat az ispán joghatósága alól. Ugyanily mentesség van a szepesi nemések részére is biztosítva. A szepesi ispán nem ítélkezhetik fölöttük, csak a tized és a pénzbevéltási ügyekben. A mely kiváltság a teljesen, mindenütt még ki nem alakult vármegyének a nemességgel szemben meglévő általános jogállapotnak felel meg. Tehát azon viszonynak a vármegye ispánjával szemben, a melyben a nemesség az autonom

¹⁾ Fejér IV. 1. 278.

²⁾ Fejér IV. 1. 279.

³⁾ U. i. 280.

vármegye teljes kialakulása előtt volt. Azonkívül azonban, a tized és pénzbevéltó ügyekhez, a melyekben a vármegye a nemések fölött illetékes, még egy eset kerül — t. i. a vármegyének a lopási ügyekben rájuk nézve való illetékessége. Amint az olasz szász privilegium biztosítja a hospeseknek a bíró szabad választásának jogát, úgy a király a szepesi neméseknek is megadja azon jogot, hogy kisebb, egymás között támadt pereiket saját választotta bírójuk intézze el. A bajvivással eldöntendő perek azonban a királyi jelenléthez tartoznak. A mint a szepes-olaszi szászoknak megadja a király, törvényes örökösök hijjában a szabad végrendelkezési jogot, úgy a szepesi neméseknek fi-lemenők hiányában a király úgy ingatlan mint ingó vagyonuknak leányaik férhezmenetelük esetén, ezekre, vagy özvegyeikre való átháramlását biztosítja. De a vagyonnal járó kötelezettség ezen örökösökre is áthárul. A megterhelhetés, azaz a privilegiumban biztosított szabadságnak ellenteljesítése szintén meg van mind a két privilegiumban. A szászoknál ennek formája a házhelyek után fizetendő adó, a szepesi neméseknél pedig a nemesi hadikötelezettségnek fokozása. És ezen szolgálatnak a derékhadbeli szolgálaton túl menő köteleltsége képezi az ellenértékét annak, hogy a király a neméseknek ezek csoportját bizonyos tekintetben az országos nemések jogain fölül emelte (bíróválasztási jog, a főispán hatósága alól való állandó mentesítés, a nemesi ingatlanban való nőági örökösödés szabályként). Ezen megkülönböztetett hadiszolgálat, mely nem pusztán személyes, hanem az ingatlan nagysága után induló katonaillesítési kötelezettségből áll — tehát hűbéries jellegű — már az előző korszakban hozza a szepesi nemeseket a királyi hatalomhoz közelebb és juttat nekik helyet a *királyi hadseregben*.

A többiekben régi nemesi szabadságuk épségben marad.¹⁾ Az adó- és vámentesség biztosítatik számukra stb. A hadikötelezettségnek mérve pedig abból áll, hogy a királyi hadivállalatokhoz négyen — kiknek nyolcz ekealjnyi földjük van, kötelesek egy jól felfegyverezett katonát állítani.

A kiváltságolt nemesség pusztán az «összes szepesi nemések»²⁾ elnevezése alatt szerepel. Katonaállítás kötelezettsége a fenti módon

¹⁾ U. o. „quam ab antiquo habuerunt, conservare volentes libertatem“.

²⁾ U. o. 279. „quod nos *universis* Nobilibus de Scepus“.

van az ingatlanhoz viszonyítva. A katona pedig tisztességesen legyen felfegyverkezve.¹⁾ Világos ezekből, hogy ekkor nem a szepesi nemeseknek egyik része kapta meg a kiváltságot, hanem a szepesi nemeseknek akkori összessége, nem lehetett szó tehát akkor még külön lándzsás kerületről, de még «lándzsások»-ról sem, mert a privilegium a kiállítandó katonától csak «tisztes felszerelést» kíván és nem szabja meg annak lándzsával való felfegyverkezését.

Hogy a királyi hatalom kész volt egy nemességi csoportot a többi országos nemesek köréből kiemelni, magyarázatát csak abban találhatja, hogy a szepesi nemesek aránylag kisebb számban voltak és hogy a szepesi szászok telepítése a lakosságnak gyér volta miatt szükséges lévén, az ezeknek adott privilegiumok a nemességet is ösztökélték ilyeneknek elérésére. Ha a Szepesség sűrűbben lakott nemesi terület lett volna, nem szorul telepítésre s így az ottani nemesség sem részesül külön jogállásban. Pedig a szászoknak telepítése sok fáradsággal járt, a királyi hatalom nagy fontosságot tulajdonított ennek. Birtokadományyal is megjutalmazta azokat, a kik a telepítés körül fáradtak. És jellemzően az ország határán, a Tátra hegységben elnyúló terjedelmes királyi erdőkből jut ezen adomány.²⁾

A kiváltságolt szepesi nemesek zárt csoportja idővel megszorodott. Ezeket a király «saját népei» közül a «szepesi harczoló nemesek» — exercituantes de Scepus — közé emeli.³⁾ Történik pedig ez a szolgáltatással terhelt ingatlanok határjárás útján való felszabadításával⁴⁾, annak a többi szolganépek ingatlanjaitól való elkülönítésével és az így nemesi ingatlaná tette ingatlanok az adományos részére való átadásával, az adományosnak pedig «a

¹⁾ U. i. „Unum mittere debeant *decenter armatum*“. Mindenesetre különös jelenség, hogy a nemesek bizonyos csoportjának privilegium adja meg azon jogot, hogy nem személyesen, hanem harczosok állításával tegyenek eleget honvédelmi kötelezettségüknek. — midőn IV. Béla pld. a vágvidéki székelyeknek, kik előbb 100 fegyveres állításával járultak a királyi hadsereg kiegészítéséhez, kiváltságképpen megengedi, hogy innétül a nemesek módjára, személyesen harczoljanak. Székely oklt. I. 14. l.

²⁾ Wagner An. Scep. I. 134.

³⁾ Wagner An. Scep. I. 107.

⁴⁾ U. i. . . . ad libertatem Nobilium et Exercituantium de Scepus reambulari . . . faceremus . . .

szepesi harczoló nemesek» közé való sorolásával.¹⁾ A «lándzsás»-féle elnevezés tehát sem a nemesre, sem a területre vonatkoztatva még nem fordul elő.

A «lándzsás»-féle elnevezés, a melylyel a mostani korszakban találkozunk, valószínűleg szintén a szász szomszédoktól került át a szepesi harczoló nemesekhez. Azoknak hadikötelezettségét ugyanis az V. István-féle 1271. évi nagy szabadalom levél állapítja meg olyként, hogy a királyi seregbe 50 lándzsával felfegyverezett harczost²⁾ kötelesek állítani. Midőn a szepesi nemesek harczoló csapatjai külön, a megyei hatóság alól kivett területtel kapcsolódtak össze, saját választotta ispán, alispán és szolgabírák gyakorolták ezen a területen az igazságszolgáltatás jogait.³⁾ Ők pedig lándzsás vitézek állításával teljesítették hadiszolgálatukat, a lándzsás vitézek száma, tiz után tehát, nevezték el magát a kiváltságolt nemességet és magát a területet is.⁴⁾ A szepesi egész terület ugyanis idővel az alsó, vagyis nagyobb és a felső, vagyis a tiz lándzsás területre oszlott.⁵⁾ A harczoló nemeseknek privilegiumait Róbert Károly 1314-ben és 1323-ban, II. Ulászló pedig 1512-ben ismerték el, illetve irták át.⁶⁾

Az ingatlan nagysága azonban mindig döntő volt a hadikötelezettség mérvére. És ezen teher az ingatlannal oly szoros kapcsolatban volt, hogy eladás esetén is terhelte azt. A személyes hadikötelezettség nem mehetett volna át az ingatlan vevőjére, de az ingatlannal kapcsolatos haditeher az új tulajdonosra is átment (dologi teher). Ezért ha a hadikötelezettség a király által pénzben váltatott meg, akkor az egyes ingatlanokra eső hányadrész az ingatlant terhelte, ha csak az eladó tiz lándzsás nemes a maga és utódjai részére ezen terhet át nem vállalta.⁷⁾ A XV. századbeli források már határozottan utalnak a «tiz lándzsás»-féle elneve-

¹⁾ U. i.

²⁾ „cum quinquaginta viris armatis lanceatis“ Lichner Michnay nál, Ofner Stadtrecht 238.

³⁾ II. Ulászló így intézi hozzájuk levelét: *Comiti vel vicecomiti et iudicibus ac universitati nobilium decem lanceatorum comitatus Scepusiensis*. Hajnik: „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt“ 110 l. V. 5. Fehér VIII. 5. 103.

⁴⁾ V. 5. Bél. M. Hung. ant. et nov. Prodromus 123. De *Sede Decem Lanceatorum*.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Fejér: VIII. 5, 93, 129 és IV. 1. 280.

⁷⁾ Fejér IX. 1. 139.

zésre. Az ugyan tény, hogy felmerülhetne azon kérdés, vajjon a «gentes decem lancearum» ugyanazt jelenti-e, mint a «nobiles sub decem lanceis militantes», vagy a «decem lanceatorum»-féle kifejezés, azaz hogy az utóbbi nem jelenthet-e tiz lándzsaaljat és nem mint az előbbi, 10 lándzsás vitéz állításának kötelezettségét. De az érvek kellő mérlegelése után mégis az utóbbira kell következtetni arra t. i., hogy a hadikötelezettség összesen csak 10 lándzsás állításából állott.¹⁾

¹⁾ A „nobiles sub decem lanceis militantes“ Fejéرنél fordulnak pld. elő IX. 1. 141. l. A „nobiles decem lancearum“ a fent idézett II. Ulászló-féle 1503. évi rendeletben. A „gentes decem lancearum“ a budai vagy székesfehérvári katonaillesítési kötelezettséget 10 emberrel fejezik ki. Kovachich Suppl. I. 451. Az első érv a tizes csapat és a tiz lándzsaalj ellen az, hogy a szepesi szászoknak hadikötelezettsége 50 lándzsás állításából állott. Ha a szepesi nemesek 10 lándzsaaljat voltak volna kötelesek állítani, úgy az ő kötelezettségük is legalább harmincz, — de valószínűleg 50 emberre volna tehető. Ez pedig a szepesi nemeség népességével valószínűleg még akkor sem lett volna arányos, figyelemmel a szász népességre. Felhozható még, hogy a budaiak és székesfehérváriak, a kik „decem equitibus pharetrariis“ szolgáltak, a hadikötelezettség megváltása alkalmából, közvetlenül megelőzik a forrásokban a szepesi nemeséget. Valószínűvé teszi ezen megváltás egysége a hadikötelezettség egyenlőségét is, de még a megváltási összeg egyenlőségét is. A városok pedig 10 ember után fizetnek 1680 arany forintot. A Fejér IX. 1. 146. lapon olvasható helyen 7 hold szántóföld után a megváltási összeg 4 garas. Ha 16 garas számítatik 1 forintra, 1 arany forint körülbelül $\frac{1}{4}$ márka (egy márka 4 arany forint). A 4 garas egy negyed forintnak, vagy $\frac{1}{16}$ -od márkának felel meg. Egy-egy holdra jutna tehát $\frac{3}{4}$ garas, vagy körülbelül $\frac{1}{16}$ -ed forint. 9 holdra pedig 1 frt. 1680 frt pedig 15,120 holdnak (iugera) felel meg. Körülbelül ennyi területe lehetett is a szepesi nemeseknek. A Bél Mátyás Prodromusában felsorolt „Tizlándzsás“ 14 helység ingatlanja — levonva a 223 kat. hold erdőséget (Magyarország gazd. Stat. 1895) 9842 magyar holdat tesz ki. Ha ennyi volt volna a középkori terület, 9 hold után 1 frtot számítva — nem is tiz, hanem csak 7 ember lett volna állítandó. A 15,120 hold azonban körülbelül mint a szepesi nemeseknek területe elfogadható, mert egyrészt a „iugera“ nagysága sem biztos, az arany forintnak garas tartalma sem volt mindenütt és mindenkoron egyenlő, továbbá a terület, annak gazdasági művelési módja által is változott 400 év alatt. Különben Fényes: „Magyarország és a hozzá kapcsolt tart. Statisztikája“ című munkájában (1837 III. 301 l.) az 1802. évi II. t.-cz. által megszüntetett 10 lándzsás kerületre szintén mondja, hogy a hadikötelezettség abból állott „hogy hajdan közülük 10-en mindig tartoztak a magyar királyt háboruiba kísérni“.

A szepesi szászok hadikötelezettsége a jelen korszakban bizonyos változásokon ment át. Az V. István-féle 1271. évi privilegium szerint 50 lándzsás állítására voltak kötelezve. Állították ezeket a királyi seregbe és pedig úgy kül- mint belháboru esetén. Földbér czimén fizettek évenként 300 márka ezüstöt.¹⁾ Jelen korszakunkban megerősíti a kiváltságlevelet Róbert Károly 1317-ben²⁾ és 1328-ban,³⁾ Nagy Lajos 1347-ben.⁴⁾ A népesség száma időközben megsaporodott. Ennek arányában emelkedett földbérük is. 1317-ben 1200 márkára, 1328-ban 1400 márkára emelkedett. A magasabb földbérbe azonban beszámították királyaink a telepéseknek más kötelezettségeit. Némelyek ezek közül meg is szűntek a beszámítás folytán. Fölmentettek ennek folytán az összes országos rendes és rendkívüli adók és a királyi descensus alól.⁵⁾ Régi hadikötelezettsége a szász telepéseknek már felemlítve nincs. A felemelt pénzbeli tartozásba a királyi hadseregben teljesítendő hadiszolgálat is be van tudva. Honvédelmi kötelezettségük azonban a szepesi szászoknak nem szűnhetett meg. Ezen körülmény ki is van emelve a kiváltságlevelekben. Országos veszély esetén kötelesek felkelni.⁶⁾ Saját területük megvédésére pedig kötelesek teljes erejüket érvényesíteni.⁷⁾

H/ Az erdélyi szászok és a székelyek.

A honvédelmi kötelezettségnek megváltása különben ezen korszakban az erdélyi szászoknál is divott.

Róbert Károly pld. 1318-ban a Medgyestelki és Sádselyki szászoknak hadba vonulását a victuáliákkal és descensusal együtt évi 400 márka ezüstön megváltatja.⁸⁾ A két székre vonatkozó kiváltságnak előzményei ezeknek a Nagyszebeni széktől való elszaka-

¹⁾ Lichner Michnaynál (Ofner Stadtr.) 237. l.

²⁾ Fejér: VIII. 2. 57.

³⁾ U. i. VIII. 1. 435 l. Wagner An. Scep. I. 196. l.

⁴⁾ Fejér: IX. I. 470.

⁵⁾ Lásd. a most idézett helyeket.

⁶⁾ Wagner An. Scep. I. 197. l. . . „es sey in welchen es ist vnsern Landt an allein so es gebieth . . .“

⁷⁾ U. i. „ . . . in dem Cyps aber an derselben Craniz (Gränze, határ) und darumb zu einer beschirmung ihres Lands, so sollen sie gffichtig sey zu helfen mit irer ganzen Krafft“.

⁸⁾ Fejér VIII. 2. 161. l.

dásában keresendők. A Nagyszebeni kerület, magát Nagyszeben nem számítva, hét székre oszolván, az elkülönített kerületet a «két szék» megjelölésével illették. Ezek a *septem et duae sedes*.¹⁾ A «két szék» azonban azon kéréssel fordult volt Róbert Károlyhoz, hogy egyesítene őket a többi hét székkal és erősítse meg előjogaikat. A királyi intézkedés minderre megtörtént, de az egyesítés nem következett be, sőt az elkülönítés még inkább tágult a fent említett 1318. évi privilegium által.²⁾ A «két szék» hadi kötelezettségének megváltása azonban nem tartott sokáig. Nagy Lajos azt 1369-ben visszavonta, de azért az évi 400 márkáról sem mondott le. Kötelezte a „két széket“, hogy saját zászlója alatt épügy teljesítsen hadi szolgálatot, mint a Nagyszebeniek — tehát tehetségéhez képest.³⁾ A mint a többi szász területek a korszak végén egymással történt egyesítésük előtt tulajdonképpen egymástól különálló belételeket éltek, úgy ezen külön élet a hadügy terén is érvényesült. Így Kolozsvár (1316) minden 60 házhely után állított egy felfegyverzett vitézt.⁴⁾ Nagy Lajos pedig ezen hadi kötelezettséget 200 arany forintot váltatta meg.⁵⁾

Ilyen külön életet élt Besztercze-Naszód vidéke és a Bárczaság is. Ezek, meg Kolozsvár és a «két szék» a székely gróf alá tartoztak.⁶⁾ Az utóbbi csak 1393-ban egyesítették a «hét székkal».⁷⁾ A bárczasági szászok kelet felé terjedő háború esetén általános hadi szolgálatot teljesítettek. Nyugat felé pedig, ha a király vezette a sereget, 50 lándzsás vitézt állítottak.⁸⁾

Csapatparancsnokok voltak a szék- vagy királybirák,⁹⁾ a városi csapatokat vezette a polgármester¹⁰⁾ és az alája tartozó kapitányok. Az egész szász haderő parancsnoka pedig a hét szék feje volt, a nagyszebeni polgármester.¹¹⁾ A birodalmi hadseregnek részét az erdélyrészi sereg alkotja, az erdélyi vajda főparancsnok-

¹⁾ V. ö. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 101. l.

²⁾ U. o. 106. l.

³⁾ U. o. 138. l.

⁴⁾ Fejér VIII. I. 596. l.

⁵⁾ Meynert i. h. 58. l.

⁶⁾ Székely Oktl. I. 45. 48. Teutsch m. f. 108., 138., 141.

⁷⁾ U. i. 157. 161.

⁸⁾ U. i. 142. l.

⁹⁾ U. i. 122. l.

¹⁰⁾ U. i. 221.

¹¹⁾ U. i. 195. l.

sága alatt. Saját czimeres zászlója alatt vezeti hadba a vajda ezen hadsereget.¹⁾ Az erdélyi sereg pedig áll a magyar, az erdélyi szász és a székely csapatokból.

A királyi seregbe tartozott a *székely felkelés is*, a székely gróf közvetlen vezetése alatt. A vajda és a székely gróf méltósága különben sokszor egy személyben pontosult össze.²⁾ A híressé vált csiki székely krónika, melynek valódisága mellett Szabó Károly is sikra szállott volt, a legújabb történeti kritikának már véglegesen áldozatává lett. Természetes, hogy most már mindazon következtetések is, a melyek ezen forrásból merítettek, meg nem állanak.³⁾ A székelyek hadi kötelezettségéről különben a székely krónika keveset tartalmaz.⁴⁾ Karácsonyi János éles kritikája már sok valódinak tartott okmány hamis voltát igazolta be.⁵⁾ Legújabbban a Székelyek eredetéről irt jeles értekezésében eloszlatta azon kételyeket, a melyek a

¹⁾ V. ö. Tagányi Károly Századok 1893. 54. l.

²⁾ Székely okl. I. 49., 99. l. „Comes Siculorum nostrorum generalis Capitaneus gentium nostrorum partium Transilvanarum.“ A *székely sereg és a királyi hadsereg közötti szoros összefüggést* jelzik az okmányoknak ilyen kitételei is: „cum Siculis nostris et cum suis complicitibus“. Fejér X. 4. 53. Különben az erdélyi seregnek *határvidéki* jellege volt, a mely már ezen oknál fogva is összefüggött a királyi haderővel.

³⁾ Lsd. fent az ős-állam szervezeti részt: 296., 298., 301. stb. lapokon. Ezen rész régebben íródott, még 1905-ben rendeztetett sajtó alá. Szádeczky meggyőző érvelései „A csiki székely krónika“ című jeles munkájában későbbben jutottak kezeimhez. A székelyek *régi írására* vonatkozólag, a melyről az ős nemzeti műveltségi viszonyoknál (300. old.) tétetett említés, felemlítendő, hogy az ott felhozottak Kállay Ferencz a „Pogány magyarok vallása“ című munkájából (178. l.) részben a Wiener Jahrbücher 29. Anzeige Bl. 8. l. idevonatkozó adataiból vétettek. A *régi betűrovás* ügyében Fadrusz János elhalt szobrász-művészünk 1903-ban idézett fel mozgalmat azon kijelentésével, hogy a régi rovás írás nemcsak emlék, hanem, hogy az a nép között él. Foglalkozott ezen kérdéssel a tudományos Akadémia is. 1903. nov. 3-án tartott ülésében a kiküldött bizottság megállapította, hogy a betűrovás a nép között már nem él. Érdekes Herman Ottó véleménye, a ki a betűrovás és számrovás közötti összetévesztésre utalt. Ak. Ért. 1903. 176–177. füzet. 348. l. V. ö. még: Tallóczy L. „Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez.“ Magyar Gazdaság Történelmi Szemle II. 1895. 118–120. l. „A rovás.“

⁴⁾ Pld. a 13-ik és 21-ik vers. Az utóbbi szerint „a király oltalmára 100 lovast tartanak.“

⁵⁾ Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig. Szt. István oklevelei és a Sylvester Bulla.

Székelyek eredetéről és Erdélyben való letelepedéséről felmerültek.¹⁾ Ezen felderítések fényt vetnek a székelység hadi kötelezettségére is. Mert ha elfogadjuk, hogy a Székelyek a honfoglaló magyar seregnek «műszaki» csapatjaként szerepeltek, mint útkészítők, kik a hadsereg útjában lévő rengeteg erdőt kivágták és hogy ilyképpen működtek még a királyság idejében is²⁾, meg van fejtve vajjon miért telepedtek le általában erdős vidékeken és különösen Erdélyben — de hadiszolgálatuk minőségére is következtethetünk ezekből. Arra t. i. hogy a székelység leginkább mint gyalog-csapat működött. Ebből következtetve, valószínű, hogy ezen szolgálatban jelen korszakunkba belenyúlólag is még megmaradtak.

Vajjon azonban a lovas szolgálat a XIV-ik században is csak még a lófőkre, illetve hadnagyokra szorított-e, — kiknek «lófő» elnevezése onnan származott, hogy a gyülekező helyen a kapitány háza elé lófejet tűztek ki és hogy ezzel összefüggően a székelyek osztálybeli csoportosítása főemberekre (primores), lófőkre és köznépre, vagyis gyalogosokra — darabontokra³⁾ is csak későbbi eredetű-e? — eldöntött kérdésnek még sem tarthatjuk.⁴⁾ Mert az oklevelekben olvasható «*trium generum*»-féle megjelölés nemcsak az összes Székelyekre vonatkoztatva fordul elő,⁵⁾ hanem előfordul az egyes székekre is alkalmazva.⁶⁾ Ebből tehát mégis csak arra kell következtetni, hogy a «genus» szó nem jelenti mindig pusztán a nemzetséget, mert egy-egy szék keretén belül ilyen különbség még sem lehetett, hanem jelentheti a minőségbeli — mondjuk rendi különbséget is, a mely a hadi beosztásra utal. A XV. században ezen hadi beosztás már kétségtelen. Az egyes székek csapatjait ve-

¹⁾ A Székelyek eredete és Erdélyben való letelepedése. 1905.

²⁾ U. i. 63. l.

³⁾ A gyalog szolgálat a pásztori foglalkozásra utalna. Darabontok, — gyalogosok. És pedig voltak gyalogosok úgy, mint ilyenek voltak a későbbi hajdúk. Lásd *Takáts Endre* Akadémiai felolvasását: *A hajdu*.

⁴⁾ Karácsonyi: A székelyek eredete stb. 71. l.

⁵⁾ Pld. Székely oklt. I. 48. 49.

⁶⁾ Pld. Székely oklt. V. 32. l. „*virorum trium generum, Siculorum sedis Kyzdy.*“ Különbön egyes oklevelekben a *pociores*, vagy *proceres* és a *nobiles Siculorum mellé* van sorolva az „*omnium generum*“ az „*universitas Siculorum*“ ban. Midőn az „*universitas*“ csak az összes Székelységre vonatkozhatik, nem jelentheti az „*omnium generum*“ a három széket, illetve tán a három szék előkelő nemeseit és *procereseit*. Székely oklt. V. 12. l.

zette a *major exercitus*¹⁾ ki a kapitánynyal (*capitaneus*) azonos és a ki rendileg a birákkal és nemesekkel együtt a *pociorokhoz* — főemberekhez tartozott.²⁾

I) A Jászok és Kunok.

A királyi hadseregbe tartoztak végül a Jászok és Kunok csapatjai is. Ezek tartották fenn legtovább az ős-magyar harci-modort és felszerelést. Felszerelésük a nyíl és íj (íjjász — jász.) Rendkívüli ügyességgel használták ezt, lóhátról meg gyalogosan is. Eleinte leginkább lovascsapatot alkottak, később (pld. Belgrád ostrománál 1456-ban) teljesítettek már gyalog szolgálatot is.³⁾ Volt közöttük tegzes lovascsapat, voltak kézijjas és paizsos vitézek. Ezek a XV-ik században közvetlenül a király környezetében kapták hadi beosztásukat.⁴⁾ A jászok szabadságnak különben fő jellemvonása az, hogy a jászok és kunok a királyi hadseregben teljesítették hadi szolgálatukat.⁵⁾

A szállás- és székkapitányok voltak csapatparancsnokaik. Hadi beosztásuk — legalább a korszak elején a nádor banderiumában keresendő — a ki, a mint ez eléggé ismeretes, főbirájuk is volt.⁶⁾

5. §. A derékhad.

A mint a haderőnek súlypontja a királyi haderőre nehezedett, úgy a hadseregnek fokozódtabb harcképessége — már számerejénél fogva is — a derékhadban, végső sorban pedig az általános

¹⁾ Székely oklt. I. 43. „*Siculi de Chik et nominatim ex eisdem Ladislaus major exercitus* (1405.).

²⁾ Székely oklt. V. 26. „*tunc si potior Siculorum fuisset, puta Iudex vel Capitaneus, aut alter nobilis . . . si vero fuisset inferioris status, videlicet primipulus, hoc est lofew . . . si vero fuisset communis Siculus . . .*“ Az 1463. évi hadiszabály szintén hamisítvány lévén — a jelen tárgyalás körébe nem volt belevonható (Karácsonyi 22.).

³⁾ Gyárfás: A Jász-Kunok tört. III. 416.

⁴⁾ U. i. 417.

⁵⁾ U. i. Oklevéltár 463. l. . . . *ut ipsos eximendo a potestate Dominio et Jurisdictione filiorum keverge et aliorum quorumlibet, in statum et cetum Jazonum specialiter regiae Majestati exercituare debentium . . . transferre . . . dignaremur.* 1323.

⁶⁾ U. i. Oklt. 500. l. . . . *Nicolaus Palatinus adducta secum maxima armatorum et sagittariorum suae gentis quantitate . . . cum plurimorum fratrum proximorum militum et servientium . . . famulatus exhibere curavit . . . fideles.*

felkelésben keresendő. A derékhadnak működése fokozatos veszélyt tételez fel és addig nem működik, míg a királyi sereg a veszélyt elhárítani képes.¹⁾ Jellemzi a nemzeti hadsereget, hogy az a felkelő nemességből és annak jobbágyaiból állván össze, csak a király személyes vezetése alatt köteles hadba szállani,²⁾ hogy feladata csak honvédelmi, tehát csak az ország határain belül működik³⁾ továbbá, hogy a hadban állás ideje korlátolt.⁴⁾

A derékhadban is érvényesül a banderiális rendszer. Mérvadó az ingatlan nagysága. Ezen nagyság után állítandó a kellő számú portális militia, mely ha egy bizonyos számot kitesz, biztosítja a földesurnak saját zászlója alatti csapat vezényleti jogát. Ha az ingatlan ezen mértéket meg nem üti és így a földesurnak saját banderiális joga nincs, — ő maga saját hadibeosztását keresheti ugyan királyi, esetleg főtiszti banderiumokban, — telekkatonasága azonban nem megy vele (csak egy időben volt erre nézve kivétel)⁵⁾ — hanem a vármegye banderiumába kerül.

Második, de nem kevésbé fontos szempontját alkotják ugyanis a derékhadnak a vármegyei banderiumok. A királyi hatalom t. i. a régi várszervezet felbomlása és az autonom vármegye kialakulása után a castellanatusok útján tartotta fenn a vármegyékben a régi hadszervezeti kapcsolatot. A mely vármegyékben azonban ilyen castellanatusok nem voltak — ott ezen kapocs vajmi laza volt. A személyes felkelés egyéb hiányain kívül, ezen hiányon is akart a királyi hatalom segíteni, midőn a hadi szervezetet törvénnyel igyekezett biztosabb alapokra fektetni.

A vármegyéket kellett főleg ismét a hadiszervezettel kapcsolatba hozni. Ide irányultak az 1433. évi propositiók is. Más helyen volt már említés téve róla, hogy a király óhajtása szerint a vármegyékre lett volna bizandó annak megállapítása, vajjon a vagyoni állapot szerint hány tegzes lovas állítható az egyes vármegyék által? Ezen kérdéssel kapcsolatban az árvák, aggastyánok és szegények a személyes felkeléstől meg lettek volna kimérendők és ezek többen együttvéve tehetségükhöz képest közös költsé-

¹⁾ 1435: I. 1447: IX. stb.

²⁾ 1459: XVII., XXVII., 1463: XIX. stb.

³⁾ V. ő. 1222: VII., 1447: X., 1458: V., 1492: XVIII.

⁴⁾ Pld. 1458: VI., 1459: XVI., 1463: IX.

⁵⁾ 1459: I.

gen állítottak volna vitézeket.¹⁾ A tervezet szerint a hadban állás ideje ne legyen a személyes felkelésnél eddig szokásos 15 nap — hanem az terjedjen hosszabb időre. És ezen időt a szükséghez képest a hadban álló csoportra nézve állapítsa meg a király, vagy a főkapitány.²⁾ Meg lett volna állapítandó a tegzes lovasság lándzsái számára (lándzsa-alj) a zsold és pedig az egész hadjárat ideje egy-egy arany forintban.³⁾ A mint tehát már ezekből is látható, a személyes hadi kötelezettség mellé elsősorban a vagyonhoz mért hadi kötelezettség került. Az 1435. évi (I.) törvény, mely a hadiszervezetet elvégre szabályozta, szintén már ilyen irányban intézkedik.⁴⁾ Intézkedik ezen keretek között az egybeszámitás kényszerével azon célból, hogy azon esetben, ha a kulcs egy nemesnek ingatlanjából ki nem kerül, a vagyonegység többek vagyonának összeszámitásából kerüljön ki.⁵⁾

A jobbágy nélküli nemesek, ha más urnak szolgálatába szegődtek, evvel — ha pedig nem: — tehetségükhöz képest felszerelve a vármegye zászlója alatt kötelesek hadba állani.⁶⁾

Az általános felkelésnél szereplő személyes hadkötelezettség esetén pedig van helyettesítés is. Még pedig az osztatlan ingatlan után teljesítendő hadiszolgálatnál olyképpen, hogy az osztatlan állapotban közös háztartásban élő több testvér helyett csak az egyik köteles hadba állani.⁷⁾

A katonaillesítésnek kulcsa először az 1435. évi II. t.-cz.-ben állapított meg. Minden 33 jobbágytelek után egy, száz után négy — ijjal, tegezzel, karddal, csákánynyal felfegyverezett lovas állítandó. Az ingatlan nagysága után tehát annyi lovas járt, a hány ezen kulcs szerint az összes ingatlan után kikerülhetett. A kiknek nincsen 33 jobbágytelkük, azok másokkal együtt — kiknek ingatlanjából ezen 33 jobbágytelek kikerül — állítják a lovas katonát.

¹⁾ 1433. évi Band. Reg. III., IV.

²⁾ U. o. V. III.

³⁾ U. i. XII. a „*pro una lancea pharetra equestris*“ nem jelentheti az egyes lándzsás és tegzes vitézt. V. ő. Kőszeghy i. h. 595.

⁴⁾ 1435. II. ... „*ipsimet personaliter aecedendo: ad quoslibet exercitus regni generalis conducere teneatur.*“ (t. i. a telekkatonaságot is) és 1435: III.

⁵⁾ 1435: II. 1. §.

⁶⁾ 1435: III.

⁷⁾ 1435: IV. 1463: XV.

Az 1454. évi IV. t.-cz. közelebbről a *jobbágykaput* jelöli meg a hadbaállítás alapjaként és pedig minden száz kapu után négy tegzes lovas és két, — tegezszel, paizszsal és kopjával ellátott gyalogos állítandó. Ezen utóbbi intézkedésből látható, hogy a most jelölt időben a derékhadban is már megnövekedett a gyalogságnak jelentősége. Ezen törvény szerint tehát száz porta után (*militia portalis*) hat ember volt állítandó. A törvénynek egyéb intézkedései is, különösen azok, a melyek a haderő pontos kiállítása érdekében súlyos büntetésekkel sújtották azt, a ki katonáit kiállítani elmulasztotta — mert a hiányzó lovasért tizenhat, a hiányzó gyalogosért tiz arany forint volt a mulasztó ingatlanjaira vezetendő végrehajtás terhe alatt fizetendő¹⁾ — elég súlyosak voltak. Ezen okból a király és az országgyűlés együtt kötelező ígéretet tettek arra, hogy ilyen szokatlan — csak a közlő török veszély által indokolt súlyos megterheléstől — a jövőben a nemességet megkímélik. Hivatkozik e mellett a törvény a rendes, szokásszerű hadiszolgálatra — a mely a jövőben a most elrendelttel ellentétben, alkalmaztatni fog.²⁾ A hadiszolgálat rendes kulcsaként pedig a Zsigmond idejéből származó kulcs tekintendő. A Zsigmond-féle hadi szervezetre különben későbbi törvények is hivatkoznak.³⁾

Az 1459. évi törvényhozás a katonaiállítás kulcsát a jobbágyak számával hozza kapcsolatba. Minden egyes — urának bért fizető — huszadik jobbágy után állítandó egy — karddal, paizszsal, tegezszel és nyíllal, vagy az utóbbi helyett lándzsával jól felfegyverzett lovas.⁴⁾ Nem számítatnak azonban össze a zsellérek, a kik fizetik a kamarai hasznót,⁵⁾ de igenis összeirandók az Oláhok, Ruthének és Szlávok, a kik a *lucrum camerae* nem fizetik és így hadkötelesek.⁶⁾ Ez utóbbiak ha más módon is szoktak hadiszolgálatot teljesíteni — ezen mód rájuk nézve az összeírás mellett is épségben marad.⁷⁾

Ezen korszaknak rendes adója a «*lucrum camerae*», később

¹⁾ 1454: XI.

²⁾ U. i. XIV. Ilyen ígéret különben később is tétetett; pld. 1463: XVIII.

³⁾ Pld. 1459: VI. 1471: VII. t.-cz.

⁴⁾ 1459: X.

⁵⁾ 1459: XI.

⁶⁾ 1459: XIII., XXXII.

⁷⁾ 1459: XXXII. 2. §.

«*Tributum fisci regalis*». A hadi adó: «*taxa*», «*contributio*» vagy «*subsidium*» a csapatok fenntartására szolgál. A korszak elején nemcsak a felszerelés, de a csapatoknak eltartása is a nemességet terhelte.¹⁾ A hadi adó előbb a tisztai banderisták, illetve a vármegyék rendelkezésére bocsátatott,²⁾ később azonban³⁾ kincstárilag kezeltetett. Minőségileg rendkívüli természetű. A hadi adónak ezen természeténél fogva a törvényhozás ebbe másféle közterheket szokott beszámítani, vagy a nemességet másképpen kárpótolni ezen rendkívüli megterhelés ellenében. Persze maguk a nemesek és a curiájukban tartózkodó jobbágyok és szolgák ugy sem estek a hadi adó — *dica* — alá,⁴⁾ épp oly kevéssé az egytelkes nemesek sem.⁵⁾ Szerepel a *dica*-nak kárpótlásaként, a *lucrum camerae*-nak a *dica*-ba való beszámítása.⁶⁾ Kárpótolja a törvényhozás a *dica*-val terhelt nemességet sónak kiosztásával,⁷⁾ de még a hadi szolgálat alól való felmentéssel is.⁸⁾ A hadakozás kötelezettsége és az adófizetés között különben is van bizonyos összefüggés. Az hadakozik, a ki hadi adót nem fizet⁹⁾ s midőn a hadi adó beszámítódott a *lucrum camerae*-be, elengedték ezt annak, a ki hadakozott,¹⁰⁾ de nem volt hadköteles az, a ki azt fizette. Ezért nem kerültek pld. 1459-ben összeírás alá a zsellérek, — de fizették a *lucrum camerae*-t. Azért voltak hadkötelesek a ruthének, oláhok és szlávok — mert nem fizették a *lucrum camerae*-t. És mert az egytelkes nemesek szükség esetén fejenként keltek fel — *taxa* alá nem is estek.¹¹⁾

Az 1459. évi törvényhozás¹²⁾ szerint a csak tiz jobbágygyal bíró nemes személyesen köteles hadba szállani. És az 1463. évi törvényhozás a kulcs megállapításánál is innen indul ki. Ugy az egytelkes, mint a csak tiz jobbágygyal bíró nemesek személyesen kelnek fel,

¹⁾ 1454: VIII., 1459: XXI.

²⁾ 1500: XXI.

³⁾ 1518. (bácsi) I.

⁴⁾ 1470: III.

⁵⁾ 1472: X.

⁶⁾ Kovachich Syll II. 206. I. 1474: V.

⁷⁾ 1474: II.

⁸⁾ Pld. egy évig a nemesség nem tartozik felkelni: 1468: XV., 1478: I., II., 1474: VII.

⁹⁾ 1439: XIX.

¹⁰⁾ 1467: VII.

¹¹⁾ Pld. 1519. (bácsi) XXXIX.

¹²⁾ XXIII.

azon nemesek pedig, kiknek tiz és husz között van jobbágyuk: egy lovast, kiknek husz és harmincz között: két lovast állítanak és így tovább minden tiz jobbágy után egy lovast. A praelatusok és bárók szintén ezen kulcs szerint kötelesek állítani katonáikat,¹⁾ azonkívül igen természetesen maguk is hadba szállanak.²⁾ Az 1492. évi törvényhozás a kulcs megállapításánál ismét visszatért a huszas alaphoz. De nem a jobbágyok száma képezi alapját a számításnak, hanem ismét a porta. Az 1492. évi XX. t.-cz. szerint ugyanis minden husz kapu, azaz egy egész jobbágytelek után állítanak ki egy lovas katonát, a ki legalább is lándzsával, paizszal és ijjal, lehetőség szerint pánczéllal is legyen ellátva. Ugyanígy felszerelésű katonát állítanak az egytelkes nemesek minden tiz ház vagy udvar után.³⁾ Az 1498. évi XVI. t.-cz. megint lejjebb szállította a kulcsot. Most úgy határozza a törvény, hogy a husz porta utáni kulcs helyébe a harminczhat porta utáni kerüljön. A déli vidékek vármegyéiben pedig (Pozsega-, Valkó-, Szerém-, Bács-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd-, Torontál-, Arad-, Temes- és Békésmegyékben) minden 24 porta után álltassék egy paizszal, lándzsával, pánczéllal, bőr- vagy ércsisakkal ellátott lovas. Az egytelkesek azonban itt szintén (összesen) 36 jobbágytelek után állítanak egy ilyen fegyverzetű katonát. A 1518. évi (tolnai) II. t.-cz. ismét a huszas kulcsra tér vissza. Minden 20 jobbágytelek után egy, legalább lándzsával és paizszal felfegyverzett lovas állítandó. Ezen huszas kulcs járja az egyháziak által tizedük fejében kiállítandó katonaságuk mellett — kijáró csapatoknál is.⁴⁾ Az északi vármegyékből pedig nem lovasok, hanem puskás gyalogosok állítandók.⁵⁾

Az 1523. évi törvényhozás (20. t.-cz.) az egytelkes nemeseknek ismét személyes felkelését rendelte el. A törvény a hadi kötelezettség teljesítése körül bekövetkezett hanyatlást eléggé jellemzően azon rendelkezésével fejezi ki, hogy az egytelkes nemesek ne kocsin, hanem vagy lóháton, vagy gyalog vonuljanak ki. Az egytelkes nemesek, a mint ezt a fentiekből láthatni, vagy tehetségükhöz képest, közösen állítottak ki katonát, vagy pedig személyesen

¹⁾ 1463: II.

²⁾ „Secum exercituantes, ducere debeant“ u. o.

³⁾ 1492: XX.

⁴⁾ U. i. III. cz.

⁵⁾ 1518. (tolnai) VI.

— tehetségükhöz képest felszerelten teljesítettek hadi szolgálatot a vármegyei bandériumban. Midőn a törvények az egytelkes nemesekről ily módon intézkednek, ezen intézkedés nem vonatkozik az ő személyes (általános felkelési) hadi kötelezettségükre,¹⁾ hanem a hadi kötelezettségnek dologi oldalára, a nemességnek általános katonaállítási kötelezettségére. Minthogy az egytelkes nemesnek jobbágya nincs, vagy a szegényebb nemesnek nincs *annyi* jobbágya, a kikre a kulcs értelmében a hadi kötelezettségnek dologi része áthárítható volna, a törvény annak surrogátumaként vagy többeknek együttes vagyoni erejét veszi alapul (1459: XXI.), vagy a nemest személyesen kötelezi a hadi szolgálatra (a dologi áthárítás helyett per capita pld. 1518. toln. II. 1. §.) és vagyoni tehetségéhez méri felszerelését (pld. 1475: III. t.-cz.). Így tehát tulajdonképpen az egytelkes nemesnek ezen hadi szolgálata a jobbágyéhoz hasonló. S ezért emelik ki a törvények, hogy az egytelkes nemes (tehát daczára ennek) a dica alól mentes. Az 1519. évi (bácsi) XXXIX. t.-cz. ezt a nemességnek legjellegzetesebb ismertetőjével világítja meg, avval t. i. hogy az egytelkes nemes is részes az általános nemesi felkelésben.

A korszak vége felé úgy mint a királyi hadseregben, úgy a derék hadban is szélesebb körben terjed a zsoldos rendszer.²⁾ A hadi kötelezettség teljesítése körül bekövetkezett lanyhaság a főnemeseknél a jobbágyok számának eltitkolásában, a nemeseknél pedig az általuk a zsoldosok tartására beszedett taksák kezelése körül tanusított szabálytalanságban nyilvánult meg. S ezért intézkedett az 1518. évi (bácsi) I. t.-cz. a jobbágyok hivatalos összeírásáról és a taksáknak kincstári kezeléséről. A zsoldos rendszernek mindinkább túlsúlyba jutását és a nemességnek személyes hadi kötelezettségétől való idegenkedését legjobban mutatja az 1522. évi (budai) országgyűlés 23. cikke, mely azt határozza, hogy a praelatusi és főtiszti banderiumokon kívül a jövő hadjáratban senki sem köteles jelen lenni vagy hadakozni, hanem a begyülemdő adóból (kincsből) fogadtassanak fel zsoldosok. A tisztí banderisták részére pedig még nagyobb számban, mint előbb. Persze a közvetlenül fenyegető török veszély az országgyűlés figyelmét a katonaállítás kulcsára is ráterelte ismét. Az 1523. évi

¹⁾ V. ö. 1433: III.

²⁾ V. ö. 1522. (budai) LII

XVIII. t.-cz. ugyan a tizes kulcsot fogadta el, de az 1526. évi (rákosi) IX. t.-cz. még ezen is túlmént. Annyi katona állítandó, a mennyit a nemesség vagyoni viszonyai megengednek. Végszükség esetén pedig a jobbágyok is, a király rendelkezéséhez képest egy ötödrészben, vagy még fejenként is — ezt azonban a törvény csak a legvégső esetben engedi meg — hivandók hadba. Így a jobbágyság a mellett, hogy fizette a subsidiumokat, — mert az ezekkel megterhelt nemesség a jobbágyoktól szedte be azokat¹⁾ — idővel még a fejenkénti hadi kötelezettséggel is meg lett terhelve.

Fontos kérdés volt a kulcsnak megállapítása. Szükségesnek tartotta a törvényhozás, hogy ez hatóságilag történjék. De a vármegye autonomiájának megfelelőleg vármegyei hivatalos közegek által végeztette az e körüli teendőket, sőt még a nemességnek sajátlagos érdekét is szem előtt tartva, annak is engedett bizonyos befolyást a kulcs megállapításánál.

Ezen álláspontot már az 1433. évi propositiók is jelezve,²⁾ az 1435. évi VI. t.-cz. a kérdést olyképpen oldotta meg, hogy a megyei összes birtokosoknak — legyenek azok maga a király, a királyné, bárók vagy nemesek — jobbágyai a szolgabíró által irandók össze, a ki mellé a vármegye nemessége választ egy bizalmi férfit a köznemesek sorából, nem pedig a hatalmasok közül. Ezek a jobbágyokról lajstromot készítenek, melynek mását a megyei ispánnak szolgáltatják át.³⁾ Később a megyeispán kapja az eredetit és mását a király.⁴⁾ A korszak vége felé az eredeti lajstromok a királyhoz küldettek. Ezeket a tárnok házában őrizték.⁵⁾ Az 1459. évi törvényhozás szerint a lajstromozókat maga a király jelöli ki a vármegye nemesei közül. Ugy látszik, hogy a lajstromozást végző tisztség közkedveltségnek nem igen örvendett; lehetséges, hogy a vármegyei lajstromozás nem is volt nagyon pontos. Ezért vette kezébe az eljárást maga a királyi hatalom. Következtethetni erre az 1459. évi XIII. t.-cz.-nek azon rendelkezéséből, hogy az összeírói tisztség elfogadására a nemességet ötven márka birság terhe mellett kényszerítették. Minthogy a hadi adó portánként, illetve jobbágyonként való összeszámitás alap-

1) 1521: XXI.

2) 1433: IV.

3) 1435: VI.

4) 1459: XIV.

5) 1500: XXII.

ján vettetett ki,¹⁾ ezen összeszámitás pontosan megadta a portáknak, illetve jobbágyoknak számát. A törvényhozás ezért néha eltekintett a katonaállítás céljából történendő ujólagos összeszámitástól, és ezt csak ott végeztette újból, a hol adóösszeírás nem történt. A katonaállítás alapjául pedig a hadi adó beszedése végett készített lajstromokat fogadta el.²⁾

Az 1498. évi XV. t.-cz. megint a szolgabírákra, és a nemesek által választott bizalmi férfiakra bizza az összeírást, kik eskü alatt végzik eme megbízásukat.

A továbbiakban a törvényhozás inkább a rendkívül zilált pénzügyi viszonyok rendezését kísérelte meg, hogy ezzel kapcsolatosan minél nagyobb számban lehessen zsoldos csapatokat tartani.

Zsigmond király az ő 1433. évi Banderialis Regestrumával tulajdonképpen a harci képességében lehanyatlott nemesi, személyes hadviselést akarta pótolni. Az általános nemesi felkelés helyébe akarta szervezni a megyék szerint, azok nemesei által vagyoni képességük arányában állítandó banderiumokat.³⁾ Akarta ezt különösen azért is, hogy a szegényeknek fegyvernélküli megjelenését, az aggoknak és még fegyverviselésre alkalmatlanoknak a seregben való szereplését megszüntesse.⁴⁾ El akarta ezzel érne a hadi teher egyenlő szétosztását s ugyanezen cél lebegett szeme előtt akkor is, a midőn a kijelölendő kulcs szerint kiállítandó banderiális jutalék iránt azon nemesekre nézve is intézkedett, a kik másoknak szolgálatában állanak.⁵⁾

A Zsigmond király által célba vett ezen helyettesítése a személyes felkelésnek azonban kizárólagosan nem érvényesült, hanem a későbbi törvényhozásban I. a személyes felkelés és II. a dologias hadi kötelezettség egymás mellett szerepel. De azért a telek után kirótt katonaság (II.) adja a harcosoknak zömét a vagyon arányában s midőn a törvények a derékhadnak kiállítását elren-

1) 1467: IV.

2) 1463: II.

3) 1433: VIII. „ut si modo praemissa per ipsam communitatem nobilium . . . dicti equestres ex eorum medio pro Exercitu generali deputati.“ Lsd. Kovachich Syll. I. 396. Ugyanezt még tisztábban fejezi ki az 1433. XVIII. cz. „... oportunum sit . . . sic disponere . . . et providere de comitatibus quorum nobiles . . . pro defensione Regni . . . sunt deputati sive per singula capita secundum antiquam consuetudinem Regni veniant sive de quolibet Comitatu pharetrarii sub certo numero mittantur . . .“

4) U. i. 397. 1433. IX.

5) 1433. XI.

delik s annak a királyi, a tiszti és praelatusi banderiumok utáni szereplését kívánják, intézkednek egyttal (I.) a nemeseknek felkeléséről is.¹⁾ Ide (I.) vezetendők vissza azon intézkedések, a melyek a nemességnek a felkelésben hiány nélküli részvételét czélozzák, mint az egytelkes és szegényebb nemeseknek a haditeherben való mikénti szereplését — miről már volt szó — továbbá ugyanide sorolandók azon intézkedések, a melyek a kiskorúak, a szolgálatban állók, az özvegyek helyettesítésére, az otthon lévő előkelők hitvestársai érdekében kivételesen a hadba vonulástól felmentett nemesekre vonatkoznak. Természetes folyományai a hatályában fenn tartott személyes felkelésnek még azon intézkedések is, a melyek a szolgálati határidőnek megszorítására, a szolgálatnak az ország határai közé szorítására, a felmentésekre, a hadba állásnak a király vezényletéhez fűzésére vonatkoznak, továbbá azok is, a melyeknek czélja az, hogy a hadikötelezettség teljesítése körül bizonyos sanctióval ellátott kényszereszközök álljanak rendelkezésre.

A banderiális szervezetben pedig (II.) a személyes és az ingatlan nagyságához fűzött védelmi rendszer összekapcsolása eredményezi a banderiumok létszámának emelkedését és ennek biztos alapokra fektetését, eredményez egy a törvény által biztosított széles alapot, a melyen a védelmi rendszer nyugszik. Ezzel (II.) függenek azután össze mindazon kérdések, a melyek a banderiumi joggal, a létszámmal, a telekkatonaságnak hol teljesítendő szolgálatával, a banderiumok főuri és vármegyei csoportosításával, azoknak ellátásával, a zsoldosokkal való kiegészítésével és a hadsereg fenntartásával vannak kapcsolatban.

Míthogy a derékhad két most említett csoportjának (I. és II.) összekapcsolása után még mindig dívtak bizonyos felmentések, a melyek (III.) egyes hadképes elemeket a hadiszolgálat alól kivontak,²⁾ törvényeink az általános felkelés mellett, a mely pedig lehetett *általános* vagy *részleges*, az ország bizonyos területére, vidékére vagy egyes megyéire kihatólag — az összes haderőknek szereplésével ismerik még a fejenkénti felkelést is — per capita.³⁾

A mi a most jelzett kérdések első csoportját illeti, (I.) tehát

¹⁾ 1435: II., 1445: XXI. 1., 2. §§. 1454: IV., VII., VI. 1458: V., VI. 1459: X., XVIII. 1463: V., VIII., IX., XVI. 1492: XIX., XX., 1498: XVII., XVIII. stb.

²⁾ Pld. 1459: XXXVI., XXXVII., XXXVIII. stb.

³⁾ 1459: XLIX.

azon intézkedéseket, a melyek azt czélozzák, hogy a hadiszolgálat alól ki ne vonja magát senki, ez terheljen aránylagosan mindenkit, továbbá azon intézkedéseket, a melyek az általános felkelésnek a nemesi jogok által korlátozott minőségére¹⁾ és a fegyelem fenntartására vonatkoznak — röviden álljanak a következők:

Hogy a hadkötelezettség alól történtek felmentések, eléggé bizonyítják a formulák. Mindenesetre sűrűbben fordultak elő ilyenek — különben nem készítettek volna formulákat ezen esetekre.²⁾ A törvényhozás azonban midőn a hadi kötelezettséget egyáltalánosította, annak pénzben való megváltását főbenjáró büntetés terhe alatt betiltotta³⁾ és mindennemű kivételt megszüntetett.⁴⁾ Az egytelkes és szegényebb nemesek hadi kötelezettségét szabályozta — mire már fentebb kiterjeszkedtünk.

A mágnások és nemesek kiskorú fiainak és árváinak⁵⁾ a hadiszolgálatra testi gyöngeségük folytán alkalmatlanoknak, az aggodnak és özvegyeknek⁶⁾ hadi kötelezettségét is rendezte. Ezek helyett ugyanis harcosok küldendők a seregbe. A bárók és előkelő nemesek nejeinek udvartartásához tartozó hivatalnokok, mint az udvarnagy, a pinczester és az asztalnok — a kik ezen szolgálatban visszamaradhatnak — továbbá a várak őrzésére visszamaradt várnagyok és néhány nemes, maguk helyett szintén kötelesek jobbágyokat küldeni a seregbe.⁷⁾ Míthogy ez tulajdonképpen személyi helyettesítés, — ilyen szolgálatban állóknak egyéb hadi kötelezettsége is épségben fennmarad.⁸⁾

A nemesi felkelésnek sajátlagos személyes hűbéries jellegű feltételeihez tartozik, hogy csak a király fővezénylete mellett köteles működni, hogy hadi kötelezettsége időhöz és az ország határaihoz van kötve, tehát védelmi természetű.

A működés idejével szoros kapcsolatban áll igen természetesen a tábor helyén való pontos megjelenés és a hadviselés idejének teljes kitöltése, tehát olyan irányu cselekmények beszünte-

¹⁾ Lsd. az aranybullát.

²⁾ Kovachich Form. Soll. Styli 554., 469.

³⁾ 1454. XII.

⁴⁾ 1463: V.

⁵⁾ 1454: IV.

⁶⁾ 1463: VI. 1. §.

⁷⁾ 1463: VI., VII.

⁸⁾ 1518. (tolnai) V. t.-cz.

tése, a melyek a tábornak időelőtt való elhagyásával követetnek el, melyeknek legsúlyosabb esete a hadból való szökés. Az utóbbi kérdések magától érthetőleg legnagyobb részt a seregnek dologi hűbéries alkotó elemeire — a telekkatonaságra nézve is állanak, mert hiszen ez adja meg az egész szervezetnek banderális jellegét és a jelzett kérdések az általános fegyelemmel függenek össze. Kivétel azonban a telekkatonáknak belföldön való alkalmazása körül van, mert ezek pld. Mátyás alatt külföldre is alkalmaztattak.

A mi a derékhadnak működési idejét illeti, ugylátszik, hogy az eleinte tényleg csak tizenöt napra terjedt. Az 1433. évi banderiale Regestrum VIII. cikkéből lehet ezen időre következtetni. Kovachich ugyan¹⁾ ezen cikket olyképp magyarázza, hogy a támadást köteles a derékhad tizenöt napon át együtt maradva kivárni — a mint ezt az 1458. évi VI. t.-cz. rendeli. A Regestrum XIX-ik cikke azonban alig hagy kétséget az iránt, hogy a csapatok együtt maradásának ideje tényleg csak tizenöt nap volt.²⁾ Az 1459. évi XVI. t.-cz. a megyei banderiumoknak hadviselési idejét ezen jelzett évben a király rendelkezéséhez képest három havi időre szabta meg. A nemesség a király személyes vezetése alatt az ország határán belül köteles csupán harcolni,³⁾ de a telekkatonaság kapitányai alatt három havi időn belül az ország határain kívül is alkalmazható — ha a király akarja.⁴⁾ Ez a már fentemlített kivétel a derékhad egy részének csakis belföldön való alkalmazhatása alól. A három havi hadban állást megismételi az 1463. évi XIV. t.-cz. is.

A táborban való pontos megjelenés kötelességét a jogszokás már Nagy Lajos idejében fejvesztés sanctiójával látta el. A főkapitány, a midőn a hadbavonulást 15-öd napra tűzte ki, egyuttal megjelölte a bevonulás helyét is. A behívott várnagy oda köteles bevonulni — «quia caput perdetis.»⁵⁾ A pontos bevonulással foglalkozott a Regestrum is⁶⁾ és súlyos büntetéssel kívánta sujtani azt, a ki a tábor a megállapítandó határidőn belül elhagyja.⁷⁾

¹⁾ Kovachich Suppl. I. 357. I.

²⁾ U. i. 407. I.

³⁾ 1459. XVII.

⁴⁾ U. i. XVIII.

⁵⁾ Fej. IX. 2. 206: „ergo ad decimum quintum diem, cum nobis.“ 1352.

⁶⁾ 1433. XIV.

⁷⁾ U. o. XV.

A fegyelem fenntartása érdekében foglalkozott azután ezen kérdésekkel a törvényhozás is. Az 1435. évi VII. t.-cz. megkivánja a táborban való pontos megjelenést és pedig úgy a hadseregnek rendes tagjaitól, mint a zsoldosoktól. Ugyanezen törvény szerint a bevonulás megtagadása, a szándékos késedelmes megjelenés az ütközet kikerülése céljából, vagy az eltávozás a háboru befejezése előtt, birtokvesztéssel büntetendő. A mint a forrásokból látható, ilyen büntetéseket tényleg ki is szabtak. Az ország területének illetékes fővezére mondta ki azokat.¹⁾ A midőn az 1454. évi XIII. t.-cz. ezen rendelkezést a nemesekre nézve a hadból való szökést illetőleg megismétli, a nem nemeseket és azokat, kik uraikat a háboruba követni nem akarják, fejvesztéssel sujtja. Hasonló büntetésbe esik az, a ki a táborban pontos időre meg nem jelenik. (XVI. t.-cz.) A hadból való szökés az 1459. évi XLV. t.-cz. szerint vagyon és fejvesztéssel büntetendő. Az eltávozonak ura tisztító esküvel mentheti magát. A pontos megjelenés esetére intézkedik még az 1459. évi XLII. és az 1463. évi XV-ik t.-cz. is. Az első a királyi levél kiadásától huszadnapra kívánja a felkelést, huszonötöd napra pedig a táborban való megjelenést. Az 1463. évi XX-ik t.-cz. szerint pedig a hadba vonulást megtagadó praelatusok, bárók, nemesek azon költségek kétszeresében marasztalándók el, a melyeket hadbaszállás esetén a felszerelésre kénytelenek lettek volna fordítani. Ezen összeg erejéig a király a vonakodóknak javait lefoglalhatja addig, a meddig a büntetési összeg ki nincs fizetve. A ki pedig a foglalásnak nem enged — hűtlenségbe esik. A vármegyei nemességet a hadba vonulás körüli engedelmesség megtagadásaért az 1521. évi LVII. t.-cz. jószágvesztéssel sujtja. A hadvezetőknek azon célból való megvesztegetése, hogy a hadi szolgálat elengedtesék — szigoruan tiltva volt. Ugy a megvesztegető, mint a megvesztegetett hatalmaskodásban fejjátsággal ítélendő el.²⁾

Áttérhetünk már most a fentjelzett kérdések második csoportjára, (II.) azokra t. i. a melyek a *derékhad banderális szervezetére vonatkoznak*.

A derékhad banderális szervezete tulajdonképpen két csoportból áll. A főnemesek (nem főtisztek) és a vármegyék banderiumai-

¹⁾ Fejér XI. 140.

²⁾ 1459: XXIX.

ból. Ezek közül az utóbbiaknál van a hadiszervezetnek súlypontja. Az előbbiek kiváltságosak és változók, mert a *banderiális joghoz vannak kötve*. Ez pedig nem állandó, hanem változó, mert a vagyon hullámszáásával van kapcsolatban. Amint különben már említve volt, a banderiális jognak legelső alapja a jogszokás. Legeleinte a főnemesek és nemesek versengése hozta létre a banderiumokat. Ezen versengés vonta bele a jobbágyokat a főuri banderiumokba. Történt pedig ez eleinte önként. Ezért nem volt szükség a banderiális jognak törvényes megállapítására. Az Anjouk kihalása után azonban már a szükség követelte a törvényhozás intézkedéseit. És pedig annál is inkább, mert a királyi hatalom a hadiszervezetben ennek dologi elemét tolta előtérbe a személyes felkelés rendszere mellett. De ezen dologi elem számától függött maga a banderiális jog is. Az előtérbe került dologi elem mellett pedig különösen a vármegyében szerepel a személyes felkelés.¹⁾

Szükséges volt a banderiális jognak törvényes megállapítása később azért is, mert a nemesség részéről azon célzattal, hogy saját katonasága a megyétől elvonassék s ő maga is a vármegyétől (különösen a hadi adó közvetlen kezelése okából) függetlenítették, — az önálló csapatvezetőség már aránylag kevés telekkatonaság mellett is gyakoroltatott. Ezen törekvéseknek szélesebb körökben való elterjedése pedig a vármegyei banderiumoknak létszámát és harci képességét tetemesen alább szállította és a hadseregnek egységét még jobban meglazította és szakadozottságát még inkább elősegítette volna. De idővel, a közállapotok bomlása idejében számolni kellett a megváltozott gazdasági viszonyokkal is. Apadt a katonáállítási képesség. Ezért a banderiális jogot csekélyebb létszámhoz kellett fűzni mint előbb. Az uri banderiumoknak száma, de azok létszáma is apadt. Kevesebb volt az uri banderium. De csekélyebb számú katonaság kiállításától függött maga a banderiális jog is.

A banderiumok első korszakából való források általában azoknak nagy létszámáról adnak tanúságot.²⁾ A regestrum az uri

1) Pld. 1454: VII., 1459: XXIV. 1463: XVI. t.-cz.

2) Fejér. X. 2. 420. „gentibus armigeris, militibus fidelibusque suis asseclis antefatis, sub suo vexillo uberrime tunc ibidem aggregatis” . . . 421. „. . . Cum vexillo suo valido armigerorum prepollente cetu . . .“

banderiumoknak létszámát még változó számokban mutatja. Előfordulnak banderiumok 50, 100 és 200 lovassal.¹⁾ Valószínű, hogy az uri banderiumoknak létszáma idővel szintén 500 emberre növekedett. A létszámnak változó magassága és a fentemlített egyéb okoknál fogva a korszak vége felé az 1492. évi XX. t.-cz. állapította meg az uri banderiumok létszámát. Az egészekét 400-ra, a félbanderiumok létszámát pedig 200-ra tette. Meghatározta a törvény a fegyvernemet is. A létszámba tartozó katonának felerésze nehéz, felerésze könnyű lovasokból — huszárokból álljon. A hercegek (Korvin János²⁾ és Ujlaky Lőrincz) és szabad grófok (Zápolya István szepesi gróf,³⁾ a Szentgyörgyi és Bazini grófok, a Frangepánok és a Corbaivak) hadkötelezettsége iránt pedig az 1492: XXI. t.-cz. intézkedik. Ezek vagyonuk és jobbágyaik száma szerint olyképpen vonuljanak ki, mint a zászlós urak.

Ezen intézkedéseket megismétli az 1498. évi XXII. t.-cz. és a főtiszti banderistákon kívül egyenként felsorolja a szabad grófkot és főnemeseket, kiknek banderiumi joguk van. Ezeknek sorát kiegészíti az 1500. évi XXI. t.-cz. még tíz, névszerint felsorolt udvarnokkal, a kiknek szintén van önálló banderiumi joguk. A csapatok fentartására megállapított hadi adó ezeknek ingatlanjaira is kirovandó és a beszedett adó az ő kezükhöz adandó.⁴⁾ Ezen tíz személy tehát telekkatonáival együtt époly kevéssé kerül a vármegyei banderiumba⁵⁾ mint a többi banderiumi joggal bíró főnemes. Az előbbiek telekkatonasága csak akkor kerül a vármegyei banderiumba, ha a király szolgálatában avagy követségben nincsenek elfoglalva.⁶⁾

A nem banderista nemesek azonban a *vármegye banderiumába tartoztak*⁷⁾ telekkatonáikkal együtt. Ezeket ugyanis, a mint említve volt, csupán a tisztbanderisták vihették magukkal tiszt csapataik kiegészítése végett. A más uraknál szolgálatban álló nemesek telekkatonasága azonban a vármegye banderiumába tartozott. Csupán a szolgálati ur pénzén felfogadott zsoldosokat

1) V. ö. Kovachich: Suppl. I. 444—448. l.

2) V. ö. Kovachich: Suppl. II. 270.

3) U. o. és Wagnernál An. Scep. I. 145.

4) 1500: XXI. 6. §.

5) 1518: II. (bácsi).

6) 1500: XXI. 8. §.

7) 1518: II. (bácsi).

vihették magukkal az urnak banderiumába.¹⁾ Ezen szabály alól — a mint már jeleztük — csak az 1454. évi VII. t.-cz. tett kivételt — mely ideiglenesen megengedte, hogy ezen nemesek magukkal vihessek telekkatonáikat. Ha valamely nemesnek különböző vármegyében volt ingatlanja és így több vármegyében telekkatonasága is, az összes telekkatonaság azon vármegye banderiumához csatoltatott, a melynek területén az ingatlanok tulajdonosa lakik.²⁾ Lehetőség, hogy ezek körül visszaélések történtek, hogy egyik-másik nemes más vármegyében lévő ingatlanját eltagadta, hogy ne kelljen onnan katonákat állítania. Az 1463. évi XVI-ik t.-cz. ezért, a midőn a több vármegyéből kikerülő telekkatonaságnak a birtokos nemes által leendő egységes vezetését újlag megengedte, bizonyos ellenőrzést állapított meg a körül, hogy egy és ugyanazon birtokos nemesnek összes telekkatonasága tényleg kiállíttassék. A másik megye ispánja vagy alispánja által kiadott bizonyoslevéllel kötelesek a más megyebeli telekkatonák jelentkezni, a mely levélből azoknak kötelező száma kiviláglik. A kik a törvény rendelkezését figyelmen kívül hagyják, vérdíjuk magasságában birságotlatnak meg.³⁾

A vármegye banderiumába tartoztak a városoknak mint földesuraknak jobbágysai is, a kik a vármegye területén lévő ingatlanok után állíttattak.⁴⁾ A korszak vége felé a vármegyék is tartottak zsoldosokat.⁵⁾

A vármegyei banderiumnak parancsnoka rendszeren a megyei ispán. Történeti folytatása ez a várispán katonai szereplésének. A várispánnak a király adja a megbízást. De nincs annak személyéhez kötve. Más is megbízhat a vármegyei banderium vezetésével.⁶⁾ Ezekből lettek azután idővel a vármegyék kinevezett kapitányai.⁷⁾ A felkelésre vonatkozó parancsot a király⁸⁾ vagy a főkapitány intézte a vármegyéhez, annak ispánjához vagy alispánjához.⁹⁾

¹⁾ 1459 : XXV.

²⁾ 1459 : XXIV.

³⁾ 1463 : XVI.

⁴⁾ 1525 : XIX.

⁵⁾ 1522. (budai) XLII. t.-cz.

⁶⁾ 1459 : XIV.

⁷⁾ 1522. (budai) LII.

⁸⁾ Pld. Fej. X. 4. 77. l.

⁹⁾ *Pesti*: Oklevelek Temes vármegye történetéhez 286.

Az ország egyes részei a honvédelem szempontjából külön rendelkezések alá tartozván (pld. Erdély vagy Horváth-Szlavonország¹⁾ stb.), részleges és különös felkelések esetén a felkelésre vonatkozó parancsot a király közvetlenül ezen országrészekhez intézte. Ezen parancsokban azután benne voltak a hadi felszerelés beszerzésére vonatkozó figyelmeztetések is.²⁾

A csapatok fegyelme és a lakosok vagyonzbiztonsága érdekében a törvényeknek egész sorozata tiltja a nemesek házaiban való descensust, az élelmiszerek önkéntes pénznélküli beszerzését s utasítják a törvények a katonaságot, hogy csak saját költségén és ne fosztogatásból éljen.³⁾

A csapatok eltartására szolgál a hadi adó.⁴⁾

Abból kifolyólag, hogy a megerősítés kötelezettsége első sorban a királyt illeti meg, de másrészt azon oknál fogva is, hogy a birtokaristokratia különösen ezen korszak elején erős váraikra támaszkodva, a királyi hatalommal sok helyen daczolt: — a várépítés királyi jognak tekintetett. Ezért ehhez külön királyi privilegium volt szükséges.⁵⁾ Ha várak ilyen engedély nélkül épültek — a mi igen sokszor egyes királyok elhunytá után és az új király választása közötti időközökben történt — maga a törvényhozás rendelte el ezen váraknak lerombolását — kivéve, ha ezek egyes vidékeken országos érdekűeknek el nem ismertettek. A lerombolást elmulasztó személy hűtlenségbe esett.⁶⁾

6. §. *A vízi haderő.*

A) *A Dunai haderő.*

A Duna az országon keresztül vezető nyílt közlekedési útként kínálkozott. Ezen nyílt útnak megvédéséről korán kellett gondoskodni. S minthogy egyrészt a megerősítési eszközök egyikének a vizet tekintették mindig (várárkok stb.), a Duna mellett lévő véghelyek megvédésével a Dunának védelme szintén szorosan függ

¹⁾ V. ö. Teleky: Hunyadiak kora. IX. Okt. 99—101. Itt a horvát bánhoz van intézve a bizonyos számú harcosok állítására vonatkozó felmentést tartalmazó figyelmeztetés is.

²⁾ Pld. Fejér IX. 4. 49. l.

³⁾ Pld. 1474. XV. stb.

⁴⁾ Pld. 1500: XXI. 1. §. stb.

⁵⁾ V. ö. Fej. IX. 3. 235. l.

⁶⁾ V. ö. 1458: VI., 1471: XXIX., 1492: XV.

össze. A végvidékek védelme pedig főleg a király kötelessége volt. Ilyképpen a dunai haderő szintén a királyi haderőnek kiegészítő része és szorosan össze is függ a végvárok katonai szervezetével. Sokszor az egyes végvárok katonai állományával van kapcsolatban a dunai haderő.

De másrészt szükség volt ezen haderőre a szárazföldi csapatoknak és hadi eszközöknek továbbítása, ezeknek egyik partról a másikra való átszállítása, az élelmezés lebonyolítása stb. okából is.

Dunai haderőnk volt már a Szt. István-féle államszervezet korszakában is.

Valószínű, hogy létszámának első elemei azon királyi szolgáló népekből kerültek ki, a kik a folyamok mentén telepítették le, közvetítették a rév- és hajóközlekedést a partok mentén és azok között.¹⁾ Igen természetes, hogy a hajóépítésben és annak irányításában is a folyammenti telepes népek szerezhettek maguknak legelső sorban tapasztalatokat és hogy ezen szolgálatban járatos emberek csatoltattak a mozgóhadserghez is mint „utász” vagy „műszaki” csapatok.

A dunai hajóhadnak azonban legelső s valószínűleg hosszabb ideig tartó feladata éppen a csapatoknak továbbítása volt. A szorosabb értelemben vett harcászati feladatokat a hajókra helyezett szárazföldi katonaság végezte legelső sorban. Sajátlagos vízi harcászati teendői a dunai hajóhadnak, a csapatoknak biztos, védve, földve, a folyókon való továbbításában, a haladás gyorsaságának fejlesztésében, a mozdulatok ügyességében, az ellenséges hadi erő hatásos megtámadásában, az ellenséges támadás romboló élének kikerülésében, a „hajóvárok” összeállításában, a hajók lánczokkal való összekapcsolásában, a folyók elzárásában stb. keresendők. Idővel és helyenként persze a *«királyi naszádosok»* csapatja a hajóhad ezen kétszeres feladatát egymagában is egyesítette. Az Árpád-kori dunai hadi erőről leginkább a krónikásokból van tudomásunk, azon csaták lefolyásából, a melyek a Dunán vagy annak mentén vívottak, vagy a csaták minőségéből következtetve. Különösen Aba Samu,²⁾ Salamon,³⁾ III. István⁴⁾ és

¹⁾ V. ö. Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története 34. l.

²⁾ Szentkláray i. m. 35.

³⁾ U. i. 37. l.

⁴⁾ U. i. 40.

III. Béla királyok alatt találkozunk dunai hajóhaddal. Az utóbbit a király Fridrik német császártól, annak a szentföldre irányított utjában, mikor a fényes fogadtatás után Zimonynál az ország határait átlépte, ajándékba kapta.¹⁾

Korszakunkban a dunai hajóhad már mint hadilag szervezett intézmény bontakozik ki. Fejlődésében a fentjelzett uton halad. Szerepel a dunai haderő Zsigmond alatt Nikápoly,²⁾ továbbá az Aldunánál fekvő Galambóc,³⁾ 1440-ben és 1456-ban Nádorfehérvár⁴⁾ ostrománál. Az utóbbi alkalommal kivívott győzelmet a dunai hajóhad döntötte el.⁵⁾ Egyáltalában a török veszély és az ellenség által használt hajórajok készítették a magyar hadvezetőséget is arra, hogy a dunai hadi erőt szervezze.

Mátyás szervezi a vízi haderőnek csapatjait szélesebb alapon. Felszereli a dunai hajósokat «naszádosokkal» (Nassau), a dunamenti telekkatonaságot alkalmazza hadi hajószolgálatra, s a mint a hadsereget ezen időben már egyáltalán zsoldosokkal egészítette ki, a «királyi naszádosok» csapatja is jórészt zsoldos népből áll. A déli folyammenti vidék lakossága, a szerbek, horvátok, még inkább a dalmaták szegődnek el zsoldosokként.⁶⁾ Állomásaik külön parancsnokok alatt voltak Győrött, Komáromban, Csepelen, Budán, Péterváradján, Zalán-Keménben és Zimonyban.⁷⁾ Ezen egyes csapatoknak volt közös főparancsnokuk, a ki az egész dunai hajóhad fölött állott. Az aldunai hajóhad azonban ugylátszik mégis csak sulypontja volt az egész dunai haderőnek. Ezen körülmény különben azon szerves kapcsolatból magyarázható, mely a végvidékek védőrendszere és a naszádosok szervezete fölött egyáltalán fennállott.

A Florenczben Óváry Lipót által felfedezett okmányból, mely a Mátyás-féle szárazföldi és vízi haderőt leírja, kivehetjük, hogy Mátyás idejében a dunai haderő már teljesen szervezve volt, s hogy már mint ilyen — nem pedig pusztán mint a szárazföldi

¹⁾ U. i. 41.

²⁾ U. i. 49.

³⁾ U. i. 50.

⁴⁾ U. i. 51., 59. Fejér XI. (2) 225. „Perprius ante predictam pugnam, cum galeis habuimus in aqua.”

⁵⁾ Szentkláray 59. l.

⁶⁾ U. i. 61.

⁷⁾ U. i. 65.

hadseregnek továbbítására szolgáló csapat — teljesítette a maga feladatait.

Mátyás dunai hadereje állott 330 hajóból, melyeken, a vízi-jármű szolgálatot teljesítő egyéneken (matrózokon) kívül, — kiknek száma 2600, 10,000 harcos volt elhelyezve. Ezek között volt 1700 lándzsás, 1200 vértés, a többi számszerűs és ijjas.

A hajók között van 16 igen nagy 44 evezős gálya, a melyeken van száz fontos lövegeket vető 4 nagy ágyu, 100 igen hosszú ágyu, a melyet hazai nyelven «*esfivizének*» neveznek, végre 200 kézi puska. A nagy ágyuk mellett 3 pattantus teljesít szolgálatot. Nándorfehérvár alatt állott még ezeken kívül 34 hajó. Az utóbbiakat nevezték «*naszádok*»-nak. Volt rajtuk egyenként 18 evezős, 18 puskás katona és két pattantus mester. A naszádoknak orra igen hosszú és mindegyiken van egy «*esfivize*», a mely 40 fontos lövegeket vet. A hajóhadba még többfajta, számszerint negyven kisebb-nagyobb ágyu tartozik.

A hajóhadnak egyik főadata az, hogy a partról jövő támadást visszatartsa. Ezért a vele hozott czölöpök, deszkák, rudak segítségével 2 óra alatt hajóvárat lehet összeállítani, melyben 7—8 ezer harcos foglalhat helyet. A hajóvárat bombardákkal, tarackokkal, serpentinákkal szerelik fel, a víz felőli oldalánál meg 16 hajóval fedezik. A mozgó flottillát a parton lovas védőcsapat kíséri. Ezek válogatott szerbekből kerülnek ki. Ellenséges földön mint «*martalóczok*» nagy pusztítást okozhatnak.¹⁾ — Mátyás király halála után, a mint egyáltalában az egész hadseregben, úgy a dunai haderőben is, hanyatlás következett be. A naszádok kipróbált katonái elszéledtek, hajó sem volt elegendő. Csak 1498. után, a midőn a véghegyek megerősítéséhez komolyan fogtak hozzá — találkoztunk ismét a vízi hajórajjal, — a Dunán, a Száván, leginkább a véghegyekkel kapcsolatban. Ilyen csapatok vannak Nándorfehérváron 1000 főnyi, Sabácson 500 főnyi létszámmal²⁾ stb. Szervezete a vízi hajórajnak nem változott. A naszádok főparancsnokán³⁾ kívül vajdák vezették a csoportokat. A végváraknál a naszádok 500 főnyi csapatokra oszoltak. Ezek két vajda alá tartoztak, úgy,

¹⁾ Óváry L. által közölt okmány m. f. Századok 1884. 510. l. A vízi haderő. A «*hajóvár*» a «*kocsivárnak*» vizen való utánzása.

²⁾ Kovachich Suppl. II. 306—307.

³⁾ Szentkláray m. f. 78.

hogy egy vajdaság 250 emberből állott. A vajdaságokat tizedekre osztották. Az 500 naszádosnak volt 50 decuriója.¹⁾

II. Lajos uralkodása alatt az általános pénzhiány és a kincstárnak rossz kezelése a naszádosokra is kihatott. Évekig várakoztatták őket is a véghegyek katonáival együtt zsoldjukra, csekély részletfizetésekkel tartván őket.²⁾ Ezért rést is ütött megbízhatóságukon a fegyelmezetlenség. Révay István helyébe Báthory Endrét nevezték ki a számban megfogyott naszádosok élére. Nándorfehérvár oltalmára csak három nagyobb gálya és néhány naszád szállította le a Dunán a 600 gyalogost. Zimony után Nándorfehérvár is elveszett. A megmaradt naszádosokat Pétervárad alá tömörítették, hol körülbelül 1000-re szaporodván fel a számuk — még Pétervárad időleges megmentése körül szereztek érdemeket. A zilált pénzügyi viszonyok a vízi haderőnek fenntartását felette megnehezítették. A török veszély egyre közelgett, pedig Tomory Pál, alsóvidéki főkapitány figyelmeztette a királyt a naszádosok fontos szerepére és feladatára. A király is belátta, hogy a dunai közlekedés elzárása vethet csak gátat a török előrenyomulásnak.³⁾ A naszádosok érdemeinek megjutalmazása végett és azon czélból, hogy szolgálatukban kitartásukat megszilárdítsa, állította ki II. Lajos részükre — Tomory figyelmeztetésére és a királyi tanács hozzájárulásával — szabadságlevelüket 1525-ben. Legnevezetesebb pontjai ezen kiváltságlevelnek a következők. A naszádosok szolgálati idejük alatt nemesi perjogi eljárás alá tartoznak, csupán kapitányuk előtt perelhetők és a naszádokon perjogi menedékjoguk van. A vajdák állásukba vajda-társaik négyes jelölése és a kapitánynak ezek közül egynek kinevezése által jutnak. Ha a vajda-társak a jelölést elmulasztanak, a kapitány szabadon nevezi ki a vajdát.⁴⁾ A kapitány tehát a vajdák fölött áll mint parancsnok. Ha valamely hajóraj egy várhoz tartozik, a várnak kapitánya a hajórajnak kapitánya. A naszádosok fölött azonban parancsol még a főkapitány is. Ehhez vihetők fel a kapitányi bíróságtól (mely esküdtekkel egészítették ki) a perek és innen még a király személyes bíróságá-

¹⁾ Kovachich Suppl. II. 314—315.

²⁾ V. ő. Fraknoi II. Lajos udvara és számadási könyvek m. f.

³⁾ Szentkláray m. f. 82—94. l.

⁴⁾ Lsd. a II. Lajos-féle kiváltságlevelét Szentkláraynál. I.

hoz is.¹⁾ Daczára mindezen kiváltságoknak, a sajkások hada már meg nem erősödhetett. A csekély magyar vízi haderő Mohács alól Buda felé evezett, mert a török óriási vízi haderejével szembe nem szállhatott.²⁾

B) A tengeri haderő.

A tengeri haderő létezése a legszorosabb kapcsolatban van azon viszonyokkal, a melyben Dalmátia, illetve a dalmát városok a szent koronával szemben voltak.

Dalmátia ugyanis még mindig a byzanci császárok névleges főhatalma alatt — egyszer szorosabb, másszor kevésbé szoros kapcsolatban volt a magyar főhatalommal. Egyik-másik város többször (pld. Zára) huzamosabb ideig teljesen a velencei köztársaság birtokában volt. A tengerpart fölötti főhatalom huzamosabb ideig a velencei köztársaság és Magyarország között ugyszólván megoszlott, de tényleg inkább Velence gyakorolta azt, mignem Nagy Lajos alatt a zárai békekötés 1358-ban a velenceieket Dalmátiából és Zárából kizárta.³⁾ Az ezen alkalommal nyert több más jog azonban, mint pld. a szabad tengeri kereskedelem, a sókivitel stb. — az 1381. évi turini békekötés által⁴⁾ nevezetesen korlátoltatott. Nagy Lajos halála után megújulnak az előbbeni viszályok. Zsigmond idejében nápolyi Durazoi Károly fiának Lászlónak vállalkozásait segíti elő Dalmátia. Innen indul ki egyrészt azon törekvés, hogy Zsigmond királyi hatalmától megfosztassék és László tétessék meg királynak. 1402 körül a dalmát városok egymásután Lászlónak hódoltak.⁵⁾ Zára földjére lépett 1402. augusztus 24-én a zárai tanács meghívására⁶⁾ László képviselője Alajos, a nápolyi és a magyar királyi zászló kibontása mellett, ünnepélyes menetben, az érsek és a prépost kíséretében, trombitaszó harsogása között. László 1403-ban Zárában koronáztatta meg magát magyar királynak. Innentől fogva, nápolyi László törekvéseinek sikertelensége

¹⁾ U. i. 370.

²⁾ Szentkláray i. m. 97., 98.

³⁾ Gróf Wilcsek Ede: Magyar Tengerészet az Anjou korban: Századok: 1884. 439.

⁴⁾ U. o. 519.

⁵⁾ Horváth Magy. tört. II. 100.

⁶⁾ Fejér X. 4. 162.

és a lázadás megszüntetése után — a mikor még László eladta volt Zárárt Velenczének,¹⁾ Velence folyton háborgatta a dalmát városokat. Zsigmond a Nagy Lajos-féle taktikához folyamodott és Velenczét a szárazföldi oldalról támadta meg 1411-ben. Orozai Pipó temesi gróf Trevizóig haladt. Az eleinte szerencsés hadjárat azonban 1413-ban csak fegyverszünettel végződött a statusquo biztositásával és hadi kárpótlásnak kikötésével.²⁾ Időközben Velence a dalmát városokat egyenként hatalmába kerítette, a mely veszteségeken a megismételt friauli háboru sem használt, mert ez is 1432-ben vereséggel ért véget.³⁾ A Dalmátiáért évszázadokon át folyt vereségben tehát Velence volt a nyertes fél. Ragusa és Veglia szigete azonban magyar főhatóság alatt maradt az 1423. évi békekötés értelmében is. Veglia pedig a királyhú Frangepánok birtoka — 1470-ben szintén a velenceiek kezére került úgy, hogy a XV-ik század végén már csak Ragusa és Dalmáciának éjszaki — Horvátországgal határos része, tartozott magyar főhatóság alá.⁴⁾

Dalmátia, illetve az ezt alkotó városok Magyarországhoz tartozandóságuk idejében a legnagyobb szabadságnak örvendtek. Kereskedelmi és hadierejük, tehát tengeri csatahajóik is, olyképpen tartoztak a magyar főhatóság alá, a mint maguk a városok. Ezen hajók alkották a magyar haditengerészetet. Hadihajóink és haditengerészetünk léte tehát e városoknak Magyarországhoz való kapcsolatától függött. Nem létezett közvetlen, ezen városoktól független, esetleg ezeket is célbantartó haditengerészetünk. De addig a meddig a városok a magyar király főhatósága alatt voltak, a király mint legfőbb hadur, a városi hajóhadak fölött is rendelkezett. Ilyféle sajátlagos rendelkezési jogot nyert Nagy Lajos a zárai 1358. évi békekötés által a velenceiek hajóállományának egyik része fölött is. Ez persze nemzetközi szerződésen alapult és egy idegen hatalom hajóállományára vonatkozott. A köztársaság ugyanis köteleztetett a magyar király kívánatára bármikor, ellenszolgáltatás nélkül 24 gályát a király rendelkezésére bocsájtani. A felszerelés és a legénység eltartása a király költségeit terhelte. A hajóparancsnokokat és

¹⁾ Fejér: X. 4. 766.

²⁾ Horváth i. h. 113.

³⁾ U. i. 119.

⁴⁾ Fejér: IX. 3. Partes Dalmatiae a Hungaria per Venetos auulsae. XXXVI—XXXVIII. 1.

a hajó hadvezérét a király nevezte ki.¹⁾ Első ízben *Cessarói Jakab* zárai főnemes neveztetett ki magyar királyi admirálissá. Ezen hajóhad azonban sohasem működött a magyar király rendelkezésére. A velenceiek még a Lajos által kért gályák építését és a törökök ellen kívánt gályáknak rendelkezésre bocsájtását is 1367-ben ki tudták kerülni.²⁾

A dalmát városoktól különálló és Dalmátiát Velenczétől is végleg és tartósan függetlenítő tengeri haderő nem volt. Ragusa pld. a mely a kelet felé tartotta fenn kereskedelmi összeköttetéseit, — époly magasságu évi összeget fizetett a török szultánnak mint a magyar királynak. — Hajóin nem használta a magyar zászlót, hanem a keleti kikötőkben már ismert raguzait.³⁾ A zárai békekötés után szándékolta Nagy Lajos Velenczével szemben a dalmát helyzetet végleg tisztázni. Velence uralmát az Adrián végleg kellett volna megszüntetnie. De az újabb hadjáratot bevégző 1381. évi turini béke még kevésbé kedvezett a helyzet javításának — mint a zárai békekötés.

Daczára azonban mindezeknek s különösen annak, hogy a velencei gályákból álló haderő sem került tevékenységbe, sőt hogy 1367-ben Nagy Lajos az iránt már teljesen tisztában volt, hogy a velencei tengeri haderő ránézve nem létezik — szerepel még továbbra is a király által kinevezett *tengernagy* és pedig *az egész tengermellékre szóló* általános *hatáskörrel*, (*Amiratus maritimus generalis*)⁴⁾ jelül annak, hogy Nagy Lajos, a dalmátparti tengerészetet is főhaduri hatalmában tartotta. De nemcsak általános hatáskörrel bíró tengernagyok nevezettek ki a király által, hanem a dalmát városok külön élete folytán a király az egyes városok tengerészeti ügyeinek ellátására, ezekhez külön is nevez ki tengernagyokat.⁵⁾ Rendelkezik a király tengerészeti szertárak (Arsenal) létesí-

¹⁾ Wilcsek m. f. 439.

²⁾ U. i. 514.

³⁾ U. i. 509. 511., 1.

⁴⁾ Fejér IX. 4. 165. I. „Cum nos aliqua vobis per fidelem nostrum familiarem Baldassar de Dorba de Janua, Comitem Fares, Braze et Curzola et *Amiratam* nostrum maritimum generalem comiserimus, referenda et etiam iniungenda“ ... 1369.

⁵⁾ Fej. X. 5. 307. „Ecce igitur fidelem nostrum dilectum Ugolinum de Auria de Janua ad officium Admiratiae et in Admiratum in regimine maris dictae Civ. nostre Tragur diligentem consideratione praehabita prouidimus seligendum ... ut ipse in officio administratoriae“ ... 1412.

tése iránt, hadi kikötőkkel, a melyekben a királyi haderőhöz tartozó gályák biztosságban tarthatók legyenek.¹⁾

Mindezekből látható, hogy a király mint főhadur a tengeri haderő parancsnokainak kinevezése, azok katonai közigazgatási teendőinek beosztása körül közvetlenül és kizárólag rendelkezett. Ilyen módon rendelkezett tehát a király az összes városok hadi ereje — tehát a tengeri haderő fölött is. A királyok saját használatukra mindig intézkedtek a szükséges gályákról. — Így tudjuk ezt Nagy Lajos idejéből.²⁾ Zsigmondnak a nikápoli csatavesztés után Konstantinápolyba és innen tengeren a dalmát partokra kényszerült menekülése alkalmával pedig szintén zárai gálya rendeltetett ki.³⁾

Megemlítendő még, hogy a Szt.-János vitézrend vrániai perjelégnek tengeri hadiereje szintén a király rendelkezése alatt állott. Természetes azonban, hogy a rendnek sajátlagos hivatásszerű szolgálata a király rendelkezési jogát sok tekintetben korlátozhatta.⁴⁾

A magyar kormányzatot, a végrehajtó hatalmat a *tengermelléki bánok* képviselték. Ezek azonban az ottani szétkuszált viszonyok rendezésére kevés hatással lehettek. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a bánok sűrűn váltották fel egymást és rövid ideig maradtak csak hivatalaikban, másrészt bánóságuk soha nem volt kizárólag a tengermellékre kiterjedő — többször meg egyszerre több bán hatáskörébe esett a tengermellék.⁵⁾ Királyaink politikája a tengermelléki főurak megzabolozására azután oly irányba terelődött, hogy igyekeztek őket birtokaikból, bevehetetlen sziklaváraikból (kivéve a Frangepánokat, kik mindig királyhűek voltak) az ország belsejébe, birtokaiknak magyarországiakkal való elcserélésével — terelni. Így történt, hogy pl. Nagy Lajos alatt a Subichok (Brebiriek) Osztrovicza várát az Unna melletti Zerin várral voltak kénytelenek felcserélni, a kiknek utódjaiból kerültek ki a Zrinyiek.⁶⁾

¹⁾ Fejér X. 5. 670. „...requirimus et rogamus, quatenus prope eandem nostram civitatem (Trau) quemdam *Arsenatum*, in quo galeae nostrae tutae et saluae stare possint, praeparetis“... (1416)

²⁾ Fejér IX. 4. 243. I.

³⁾ Fejér X. 2. 410. I.

⁴⁾ Gf. Wilcsek m. f. 515.

⁵⁾ V. ö. u. i. 303., 307., 311., 439., 440. I.

⁶⁾ U. o. 435.

Hasonló politikát követett Zsigmond király is.¹⁾ Ezen törekvések azonban kevés eredménnyel jártak, tán a tengerészet fejlődését sem mozdították elő, mert a tengeremlékről elkerült elemek közvetve sem gyakorolták már a tengerészetre az előbbeni befolyást.

Dalmátia a tengerészet középkori fejlődésére különösen azért gyakorolt befolyást, mert nála maradtak a régi classicus hajóépítés technikájának hagyományai legtovább és legtisztábban meg, az ő partjaikból került ki az a rengeteg és hajóépítésre legelső minőségű fa, a melyet különösen Velence sok hajóinak építésére használt és innen került ki az a sok legénység is, mely a kereskedelmi és hadi hajók benépesítésére szükséges volt.²⁾

A hajók építésénél a dalmátok mindig figyelembe vették a viszonyokat, a melyek között az építendő hajók használatba kerülnek. A kereskedelem közvetítésére ugyan szükségük volt öblös vitorlásokra, de azért voltak gályák is, a melyek hosszúak voltak és alacsonyak. A jádrai gályák valószínűleg egyenlők a velenceiekével. Ezeket sebes mozgékonyáguknál fogva (hosszu sorevezőkkel) alkalmazták háboruban, de használták a vitorlásokat is³⁾. «Barcassáik» a dalmát városoknak bizonyosan szintén voltak, épp úgy, mint a nápolyiaknak.⁴⁾ De a partvédelemre rövid és széles hajókat építettek, hogy a sziklás partok között elférhesse- nek és a kisebb öblökben könnyen fordulhassanak.⁵⁾ A lőfegyverek alkalmazása idejében igen természetes, hogy ezeknek a hajókon való elhelyezése okozott gondot. Valószínű, hogy ez volt oka annak, hogy Nagy Lajos Velenczében szándékolt gályákat készíttetni s hogy ezen kívánság megtagadásának oka talán az lehetett, hogy a velenceiek ilyen gályák kiadása által ezen téren szerzett tapasztalataikat elárulni nem akarták.⁶⁾

Zsigmond után is maradtak még fenn bizonyos kapcsok a magyar királyság és egyes városok között. Így pld. Albert 1439-ben erősítette meg Ragusának ennek Zsigmond királytól kapott egyes

1) V. ö. Fejér X. 2. 488., 494. (1397.)

2) Gf. Wilcsek i. h. 312.

3) U. i. 314., 512.

4) Fej. X. 4. 164.

5) Wilcsek m. f. 314.

6) Wilcsek gf i. h. 515.

kiváltságait.¹⁾ Ragusa különben az egész korszak alatt kapcsolatban maradt a szent koronával,²⁾ mely kapcsolat leginkább védnök- ségnek felel meg.³⁾ Ragusán kívül megmaradt a kapcsolat Dalmá- cziának Horvátországgal határos részével is, míg az e kettő közé eső rész Velence birtokába — és innen török kézre jutott volt.⁴⁾

1) Teleky: Hunyadiak kora, Okt. X. 15., 21., 22. l. V. ö. u. i. 39. l.
2) V. ö. Gelcich: Ragusa és Magyarország. Különösen Diplomata- rium 431—684. és XIV. lap.

3) V. ö. u. i. XLVIII—L. lap.

4) V. ö. Fejér IX. 3. XXXVIII—XXXIX. l. VI. Partes Dalmatiae per Turcas auulsae.

Javitandók.

3. old. felülről 4. sor „szétválasztó“ helyett „szétmálasztó.“
13. „ alulról 12. sor „itt“ helyett „nálunk.“
20. „ fölülről 5. sor „a“ helyett „A“
23. „ alulról 3. sor „XVIII. századbeli“ helyett „XVI. századbeli.“
31. „ felülről 13. sor „Historiae“ helyett „Historia.“ irandó.
48. „ 2. §. A czimben „és“ után „részben“ beszurandó.
50. „ 3. §. „A Frank birodalom kialakulása“ után: „Az Angolszász uralom keletkezése.“
58. „ 2. sor felülről „A Merovingek kihalása“ helyett „A Merovingek trónfosztása.“
61. „ felülről 17. sor „730“ helyett „731“
62. „ „ 20. „ „751“ helyett „754“
63. „ „ 14. „ „Piatrimonium“ helyett „Patrimonium“ irandó.
76. „ alulról 12. sorban „az“ kihagyandó.
77. „ „ 5. sor „875“ helyett „857.“
80. „ 2. §. Németország 1-ső sor felülről „901“ helyett „911.“
88. „ alulról 15. sor „Frank“ helyett „következő.“
105. „ felülről 2. sor „félszabadoké“ helyett „szabadoké.“
107. „ alulról 6. sor „köthet házasságot“ után „szabaddal.“
117. „ alulról 10. sor „a kiknek“ helyett „Ezen hercegeknek“ irandó.
133. „ a czim elé „6. §.“ helyett „H).“
137. „ a czim elé „7. §.“ helyett „I).“
140. „ a czim elé „8. §.“ helyett „K).“
145. „ a czim elé „9. §.“ helyett „6. §.“
151. „ a czim elé „10. §.“ helyett „B).“
155. „ a czim elé „11. §.“ helyett „C).“
157. „ a czim elé „12. §.“ helyett „7. §.“ irandó.
161. „ felülről 15. sor „területen“ után „, ilyen esetben“ beszurandó.
188. „ felülről a 16. sorhoz „minősége“ helyett „jellege“ irandó.

194. old. alulról a második sor előtt kimaradt „3. §. Az egyház befolyása a házasságkötésre.“
203. „ felülről a 8. sorban „a neve“ után irandó: „a Frizeknél.“
215. „ felülről 1-ső sor „csak“ után „később.“
238. „ 4. §. a czimben „adóssági fogság“ után „Járadék-vásár“.
240. „ felülről 16. sorban „kötelező“ helyett „kötelezett adós“ irandó.
241. „ 18. sor végén „Einlagerung“ pótlendő.
242. „ a czimben „E)“ helyett III.
265. „ a czim előtt „F)“ helyett „III.“ utána „Anyagi jog“ irandó.
267. „ alulról a 11. sorban „meghatározva“ helyett „meghatározza“ irandó.
279. „ felülről 7. sor végéhez „illetve csekélyebb bírságot“, a 16. sorban „ismerték“ után „de előfordulnak Typusok“ pótlendő.
281. „ a czim előtt „Alaki jog“ irandó, a cz. előtt „G)“ törlendő.
301. „ az utolsó kikezdésben a csiki székely krónikából következtettek elhagyandók.
307. „ 5. sor felülről „Konstantinus“ helyett „a kazár khán“ irandó.
314. „ 10. §. utolsó bekezdésében a csiki székely krónikához fűzött következtetések elhagyandók.
- Éppúgy a 315. old. utolsóelőtti bekezdésében és a
316. old. olvasható ezen krónikával összefüggő fejtegetések elhagyandók.
318. „ Az utolsó előtti sorban „Nyugoti“ helyett irandó: „Keleti.“
334. „ felülről a 14. sorban „kiratyí“ helyett olvasandó „királyi.“
347. „ a második bekezdés harmadik sorában „főzászlósi“ helyett „bároi“ irandó.
351. „ a 4. §. czimében „korlátozása“ helyett olvasandó „korlátlanága.“
366. „ második bekezdés alulról a 3. sorban „királyi“ törlendő.
368. „ a 3. §-ban felülről a 2. sorban „notariusból“ helyett „notariusokból“ olvasandó.

369. old. az utolsóelőtti bekezdés utolsóelőtti sorában „az egész XII. században“ helyett „a XII. század végefelé tartó időig“, a
370. „ első sorában „Cancelláriának“ helyett „Cancellárnak“ olvasandó.
377. „ harmadik kikezdés utolsó sorában „királyi“ törlendő; „volt“ után „a hol a vidéken megkezdett perek befejezhető“, a
381. „ második bekezdés negyedik sorában „más“ után „külön igazgatási“, a
382. „ utolsó bekezdésének utolsó sorában „tagozattá“ után „és a következő korszakban kizárólag“ szurandó be.
389. „ felülről a 4. sorban „után“ szó mögött „ha mint castellanusok fenn nem maradtak“,
- U. o. a „főispán“ czimben a 10. sorban „melynek“ helyett „kinek“,
390. old. 3. bekezdés 4. sorában „Curialis“ helyett „Castris“ irandó.
398. „ 3. bekezdés után: „A hol önálló várak maradnak: „Castellanussá“ lesz a várnagy, kinek hadi jelentősége körülbelül megfelel a régi Comes Castri jelentőségének“ szurandó be.
403. „ utolsó bekezdésében „magánjogi“ után „elemeket is tartalmazó“, „nem“ után „kizárólag“ iktatandó.
427. „ 6. pont után „7. Az ellentállási jog“ irandó.
429. „ utolsó bekezdésében „contrensesek“ helyett „castrensesek“ irandó.
430. „ felülről a 8. sorban „már“ helyett „más“, a 13. sorban „várszervezetek“ helyett „várszervezeteknek“, a 20. sorban „cartrensesek“ helyett „castrensesek“, a
435. „ 2. bekezdésében „udvarhoz“ helyett „udvarban“ irandó.
443. „ az első bekezdésben „kisebb“ után „egymásközötti“, a harmadik bekezdésben „viselni“ után: „A szabolcsi és a budai zsinat vörös foltot ír elő“ szurandó be.
477. „ a czimben, XV. század után: „A XVI. századnak a mohácsi vészig terjedő szaka“ irandó.

Nem tudom én ki volt nagyobb?

Melyik kisebb, melyik nagyobb

Az-e aki bedőlt

Keltes a nagy éreket.

Börönd.